

KOLDINGFJORD 100 ÅR
1911-2011

FRA JULEMÆRKESANATORIUM
TIL INTERNATIONALT HOTEL

INDHOLD

Forord	08
Forfatterens forord	11
Posthornet på vindfløjen	12

Kapitel 1: JULEMÆRKESANATORIET

Det begyndte med et julemærke.	18
Strafporto på julepost	19
Til fordel for brystsyge børn	20
Den hvide pest	24
De første sanatorier i Danmark	26
Nationalforeningen	27
Julemærkekomiteen beslutter sig	29
Den svære fødsel.	30
Ræder i aktion.	31
Middelfart og Faaborg	33
Julemærkekomiteens fire krav.	35
Historien om et ridderkors	36
Langt om længe kan byggeriet gå i gang	38
I orkanens øje	40
Julemærkesanatoriet overgår til Nationalforeningen.	42
Sundhedsbrønden.	45
En gevinst for Kolding.	47
Hverdag og fest på Julemærkesanatoriet	48
Behandlingen på sanatoriet	50
En rundgang på sanatoriet	52
Solid kost og masser af mælk	56
Dagligdagen med pligter og disciplin	59
Frisk luft dag og nat	60
Kontakten med hjemmet.	62
De fire højtider	64
Solskinssanatoriet	68
15.000 børn	72
Julemærkesanatoriet lukker.	74

Kapitel 2: KOLDINGFJORDSKOLEN

Åndssvageforsorgen i Danmark	82
Før 1959.	83
Den ny Åndssvagelov 1959.	84
En filial af Brejning	87
De to pavilloner	88
Ungdomskostskolen Koldingfjord.	90
Eksternatskolen.	91
Beskæftigelsesværkstedet.	95
Louisehøj	96
Æblehaven og Skovbo.	98
Koldingfjordskolen i mediernes søgelys.	100
Efter 1980.	102
Farvel til Koldingfjordskolen.	105

Kapitel 3: HOTEL KOLDINGFJORD

Gammelt blev til nyt	112
Hotellet slår dørene op	116
Et nyt hotel i Kolding	118
Fornemme besøg.	120
En speciel ånd.	122
Hotellet i dag	124
Dansk Sygeplejehistorisk Museum	126
Louisehøj	128
De næste 100 år	131
Bestyrelsen 1988-2010	133
Kildemateriale.	134
English summary	137
Fodnoter.	140

HOTEL KOLDINGFJORD ER NOGET SÆRLIGT.
DET VIDSTE JEG ALLEREDE, INDEN JEG TILTRÅDTE SOM
ADM. DIREKTØR I FORÅRET 2008, OG JEG VAR OGSÅ PÅ DET
RENE MED, AT BYGNINGERNE VILLE RUNDE 100 ÅR I 2011.

Men jeg havde ikke været på hotellet i mange dage, før det stod mig klart, at mange af hotellets gæster og medarbejdere har et helt specielt forhold til de smukke og monumentale bygninger i skoven ved fjorden.

Der går faktisk ikke en uge, uden at en af medarbejderne i huset møder en gæst, som har haft sin gang på Koldingfjord, længe før det blev hotel i 1990 – enten som ansat eller som patient. Rigtig mange af dem er ældre mennesker, der som børn var indlagt på Danmarks første og eneste Julemærkesanatorium i 1940'erne eller 1950'erne, og som husker tiden på Koldingfjord, som var det i går. Også fra perioden som Koldingfjordsskolen under Åndssvageforsorgen i årene 1957-88 får vi jævnligt oplysninger.

Det er disse gæster og deres erindringer, som hele tiden minder os om, at det er en historisk bygning, vi har fået lov til at tage vare på – og det er alle disse beretninger fra husets gæster, som udgør rygraden i denne bog om de første 100 år på Koldingfjord.

Jeg vil gerne sige de mange bidragydere en meget stor tak. Kun takket være deres interesse og deres lyst til at fortælle om deres tid på Koldingfjord er det blevet muligt at skrive denne historie om Koldingfjords første århundrede. Mange har gemt billeder og andet materiale fra deres tid her, både fra Julemærkesanatoriet og fra Koldingfjordsskolen, som vi har fået lov at låne som illustrationsmateriale til denne bog. Resultatet er en fascinerende beretning om en unik bygning og om nogle unikke mennesker. For mig har det været spændende læsning, og jeg er sikker på, at mange vil have samme store glæde af at læse denne bog om Koldingfjord i 100 år.

Men samtidig med at vi er os bevidste om, at Koldingfjord er en historisk bygning, er Hotel Koldingfjord anno 2011 en moderne servicevirksomhed. Vi har som vort højeste mål at levere personlig og vedkommende service til vore gæster. Alle medarbejdere i huset bestræber sig hver eneste dag på at levere en god oplevelse til alle dem, der kommer her. Vi tager hånd om de mennesker, der opholder sig hos os, så de føler sig glade og veltilpasse.

Baggrunden for besøget på Koldingfjord er heldigvis en helt anden i dag, men nøjagtig som for 100 år siden er det den fantastiske, naturskønne beliggenhed i skoven ved fjorden og den friske luft, som gør Koldingfjord til et enestående sted.

Kolding, november 2010

*Peder J. Madsen,
adm. direktør*

Titel:

*Fra julemærkesanatorium til internationalt
hotel*

Udgivet november 2010

1. oplag 2.000 stk.

ISBN 978-87-994162-0-2

© Hotel Koldingfjord og Jørgen Hansen

Udgiver:

Hotel Koldingfjord A/S

www.koldingfjord.dk

Grafisk tilrettelæggelse:

Connect Marketing A/S

www.connectmarketing.dk

Tryk:

ReklameTryk, Herning

Bogbind:

Jysk Bogbind K/S

Foto:

Tak til de mange medvirkende som har været behjælpelige med fotos og øvrige illustrationer og dermed gjort denne bog mulig – se oversigt på side 136.

Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af denne bog eller dele heraf er ikke tilladt ifølge gældende dansk lov om ophavsret.

FORFATTERENS FORORD

Jeg er opvokset i Kolding, og faktisk gik jeg i mine meget unge dage med aviser i Strandhuse. Det var i 1960'erne, hvor bygningerne på Koldingfjord blev brugt af Åndssvageforsorgen, så vi kom aldrig helt ud til enden af Fjordvej; det var så at sige „lukket land“, hvor man blev mødt af et skilt med teksten: „Privat grund – kørsel kun tilladt i ærinde til institutionen“. Men som alle andre koldingensere kendte jeg naturligvis de karakteristiske, skovomkransede bygninger ved fjorden – og når vi tog fjordbåden på en sommerudflugt til Løverodde, sejlede vi tæt forbi Koldingfjord.

For mig har det derfor været en kærlighed og samtidig meget spændende opgave at få lov at skrive historien om de første 100 år på Koldingfjord. Jeg håber, at det er lykkedes mig at give et indtryk af det mangeartede liv, som Koldingfjord gennem et århundrede har dannet rammen om – som tuberkulosesanatorium for børn, som skole og hjem for psykisk handicappede og som hotel i international klasse.

Jeg er adm. direktør Peder J. Madsen, Hotel Koldingfjord, stor tak skyldig, fordi han betroede mig opgaven, men bogen ville ikke være blevet til noget uden uvurderlig hjælp fra Kolding Stadsarkiv og Dansk Sygeplejehistorisk Museum i Kolding samt fra en lang række enkeltpersoner, der har fortalt om deres egen eller deres forældres tid på Koldingfjord. Og uden opbakning og interesse fra min kone Lone og mine børn Mie og Niels Christian ville det heller ikke have kunnet lade sig gøre. En speciel tak til registrator Kirsten Jensen, Dansk Sygeplejehistorisk Museum og stadsarkivar Birgitte Dedenroth-Schou, Kolding, for gennemlæsning af manuskriptet.

Odder, den 15. oktober 2010

Jørgen Hansen

OM FORFATTEREN JØRGEN HANSEN

Jørgen Hansen (født 1951) er student fra Kolding Gymnasium og cand. mag i fransk og historie fra Aarhus Universitet. Siden 1972 har han været beskæftiget inden for dansk turisme og har haft en lang række lederposter, bl.a. turistchef i Randers, direktør i Turismens Fællesråd, dansk turistchef i Tyskland, Østrig og Schweiz med base i Hamburg, direktør i det nordjyske turismeselskab Midt-Nord Turisme og turistdirektør i Århus.

I 1991 udformede han Margueritruuten, den naturskønne rute gennem hele Danmark, der fører forbi alle landets vigtigste seværdigheder. Gennem årene har han skrevet adskillige artikler og bøger – senest bogen „Danmarkshistorier. 100 fortællinger fra Margueritruuten“, der udkom i 2008.

I 2009 etablerede han sit eget tekst- og rådgivningsfirma under navnet TexTour.

POSTHORNET

PÅ VINDFLØJEN FYLDER 100 ÅR

Alle koldingensere kender den – og den er også kendt langt uden for byens grænser: Den fornemme, store bygning med de røde mure og de hvide søjler, beliggende på nordsiden af fjorden i udkanten af forstadsbebyggelsen Strandhuse. Det allerbedste indtryk af den helstøbte bygning får man faktisk en solbeskinnet sommerdag, når man kommer sejlen på fjorden, og hvis man er tæt nok på, kan man ikke undgå at få øje på posthornet på vindfløjen, der er placeret på toppen af det kobbertækkede tårn lige midt på det sorte tag, der nærmest slår gnister i solskinnet.

Den 1. august 2011 fejrer bygningerne, der i dag danner rammen om det velrenommerede, fire-stjernede Hotel Koldingfjord, 100 års fødselsdag. Men posthornet på vindfløjen røber, at bygningerne oprindelig blev opført til et helt andet formål. Her åbnede nemlig Danmarks første og eneste Julemærkesanatorium for tuberkulosesyge børn,

bygget for penge, der var indsamlet ved salg af julemærket på de danske posthuse og hos landpostbudene. Initiativtageren var en postekspedient fra Købmagergades Posthus i København, men uden hele befolkningens og postetatens store engagement i sagen var det aldrig blevet til noget.

Takket være et ophold på julemærkesanatoriet blev rigtig mange børn kureret for tuberkulosen, som for hundrede år siden var en af de helt store svøber. Da tuberkulosen omkring 1960 endelig var så godt som udryddet i Danmark, overgik Koldingfjord til Åndssvagefor sorgen, som her indrettede en række institutioner. De endte med at være utidsvarende, og i slutningen af 1980'erne lukkede de. Sygeplejerskernes Ejendoms Selskab købte bygningerne og indrettede et smukt og moderne hotel med 285 senge, der åbnede i 1990. Og hotellet har naturligvis taget posthornet til sig og bruger det som en uundværlig del af sit smukke logo.

KAPITEL 1

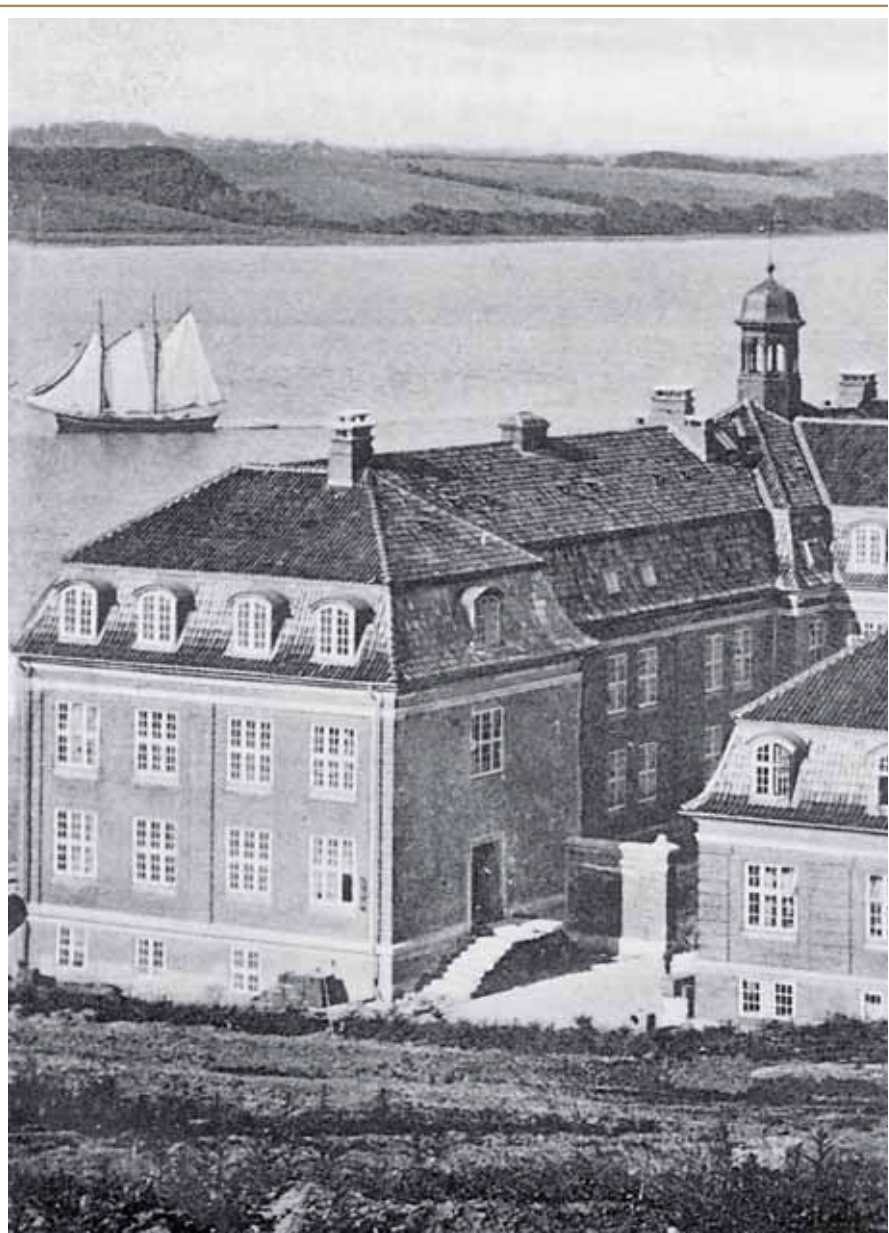
JULEMÆRKESANATORIET

Som et juleeventyr

„Julemærkesanatoriet er i sig selv som et juleeventyr, digtet af postmester Holbøll, der fik den geniale tanke at benytte den stemning, der i julemåneden får alle mennesker til at sende familie og venner en hilsen med posten; han mente, at disse forsendelser føltes så værdifulde, at de kunne tåle en lille belastning af et 2-øres mærke, når indtægten derved anvendtes til hjælp af syge og svagelige børn“.

(Overlæge Arthur Mårtensson i et Rotaryforedrag i 1940'erne, genoptrykt i Voss, p. 83)

Foto af Julemærkesanatoriet fra Illustreret Tidende 2.7.1911 med teksten "Det nyfuldendte Julemærkesanatorium ved Kolding Fjord, hvis Omkostninger har vakt saa stor Opmærksomhed, at deres Betimelighed nu undersøges i en Kommission".

DET BEGYNDTE MED ET JULEMÆRKE

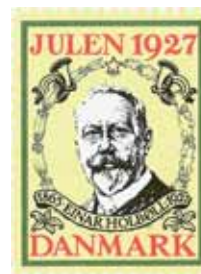

I dag er julemærket en institution i Danmark, kendt af langt de fleste. Det er i mange familier stadigvæk en tradition, at juleposten skal frankeres med et eller flere julemærker, selv om der med de fremstormende elektroniske hjælpemidler sendes langt færre julebreve og julekort end før i tiden. Når der stadig sælges et pænt antal julemærker, har det sikkert en sammenhæng med bevidstheden om, at man gennem købet af julemærkerne er med til at støtte et godt formål.

Julemærket har som velgørenhedsinstitution gennem mere end 100 år ikke noget sidestykke i Danmark – og næppe heller i resten af verden, for den sags skyld. Takket være julemærkesalget er der gennem årene indsamlet et anseligt beløb; omregnet til vore dages penge når det samlede beløb velsagtens op på omkring 2 mia. kr.!

*Børn og personale i optog med flag ved liggehallen
på Julemærkesanatoriet i midten af 1950'erne
(Dansk Sygeplejehistorisk Museum).*

STRAFPORTO PÅ JULEPOST

Og så var det fra begyndelsen faktisk slet ikke en velgørende indsats, som julemærkets opfinder, postekspedient Einar Holbøll, havde i tankerne. Ideen kom til ham op under jul i 1903, hvor han i „Afgående post“ på Købmagergades Posthus i København „gik og syltede i breve og breve“. De mange julekort og -breve, som stort set var uden indhold, og som modtagerne alligevel aldrig svarede på, ærgrede ham: „Der burde sættes en højere skat på dem, de ødelægger juletiden for os postfolk; hvor mange af os kan komme til at holde en ordentlig juleaften?“¹

Ideen om et særligt julemærke begyndte altså faktisk som en postal idé om en slags strafporto eller ekstraskat på julebrevene, fordi de skabte irriterende stor travlhed på posthusene og forhindrede postens ansatte i at komme hjem til julegåsen i ordentlig tid. Men så gik ideen tilsyneladende i glemmebogen, og vi hører først om den igen i oktober 1904. Muligvis blev Holbøll inspireret

af, at der i sommeren 1904 for første gang afholdtes børnehjælpsdag i København, men det fortaber sig faktisk lidt i det uvisse, hvad det var, der fik ham til at konkretisere ideen, og hvordan det gik til, at julemærket blev et velgørenhedsmærke.

Men da først Holbøll er kommet på den tanke at skabe et julemærke, som skal tjene et velgørende formål, reagerer han hurtigt og med en for ham karakteristisk impulsivitet og gudbenådet evne til at sætte himmel og jord i bevægelse. Tilbageholdenhed kan man ikke beskylde ham for at være i besiddelse af: ganske uimponeret går han uden om alle kommandoveje og henvender sig direkte til generaldirektøren for Post- og Befordringsvæsenet, Christen Svendsen (1847-1904). At Svendsen er sygemeldt, bremser ham ikke; så opsøger han ham bare på hans privatbopæl!

Svendsen var positiv, men desværre døde han umiddelbart efter. Typisk for

Holbøll går han så bare et trin højere op i systemet og henvender sig til departementschef P. A. Jerichau-Christensen (1859-1916) i Finansministeriet, der havde postrevisionen under sig. Samtidig tog han også kontakt til nationalbankdirektør Rasmus Strøm og grosserer Moses Melchior, der var kendt som en stor filantrop og flittig bidragyder til forskellige velgørende formål.

På forunderlig vis får han dem alle til at bakke op om ideen, og han formår sågar at få dem til at gå ind i den Julemærkekomité, som ser dagens lys i november 1904. Foruden Jerichau-Christensen, der blev formand, Strøm og Melchior samt Holbøll selv omfatter komiteen bl.a. imponerende navne som grosserer Emil Vett fra Magasin du Nord, de københavnske borgmestre Jacobi og Jacob Jensen samt professorerne Gram og Meyer, der udgør komiteens lægelige ekspertise.²

TIL FORDEL FOR BRYSTSYGE BØRN

Den 16. november 1904 kan man i Berlingske Tidende læse, at komiteen er „trådt sammen for at drøfte en idé, der er udkastet af postekspedient Einar Holbøll, og som går ud på at fremstille et 2 øres velgørenhedspostmærke“, og at man ved at købe og anvende mærket „på en både nem, snild og smuk måde støtter den velgørenhedssag, oprettelsen af det hårdt savnede tuberkulosesanatorium for børn, som det er meningen, at de for postmærket indkomne penge skal anvendes til“.³

Komiteen arbejdede imponerende hurtigt. Allerede den 10. december var man klar med det første mærke, og salget kunne gå i gang rundt om på landets posthuse og hos landpostbudene. Det geniale ved julemærket var netop, at hele postetaten fra høj til lav bakkede op om det – og i de følgende år holdt fast i det og kun det, selvom der efterhånden kom en del forskellige, konkurrerende mærker, som også forfærdelig gerne ville ind i varmen hos postvæsenet.

Motivet på det første julemærke i 1904 var dronning Louise, der var død allerede i 1898 – umiddelbart et lidt besynderligt valg, som komiteen officielt retfærdiggjorde ved at henvise til hendes „altid vågne interesse for velgørenhedsgerning, og ikke mindst for den, der var til gavn for syge børn“. Men for Holbøll selv og for julemærkeideen i det hele taget var det sikkert ikke nogen dårlig idé, fordi man på denne måde forskaffede sig en ikke ubetydelig royal bevågenhed. Julemærkekomiteen dyrkede yderligere forbindelsen til kongehuset ved i 1906 at afbilde den just afdøde kong Christian 9. og i 1907 den ny konge Frederik 8. og hans dronning Louise. Næste tronskifte i 1912 markeredes også med et julemærke med kong Christian 10. og dronning Alexandrine som motiv.

Julemærkekomiteen må have haft sved på panden, for det var virkelig gået stærkt i den sidste slutspurt. Men da julen var overstået, kunne den ånde lettet op, for arbejdet havde i den grad båret

ret frugt, og julemærket blev straks fra starten en stor succes. Der blev allerede det første år solgt 3,4 mio. julemærker, hvad der må siges at være rigtig godt gået i et land, som på det tidspunkt havde knap 2½ mio. indbyggere. Salget af 1904-mærket indbragte i datidens penge 73.950 kr.

I de første syv år af julemærkets levetid kunne Julemærkekomiteen bogføre en samlet indtægt fra salget af julemærker på over 600.000 kr.⁴ Ironisk nok kom Holbølls idé om et „strafmærke“ på juleposten i virkeligheden til at betyde rigtig meget ekstra arbejde for landets postansatte, men vel at mærke altså i en god sags tjeneste.

Holbøll portrætteret
af sin svigersøn Mogens Ege
(Post & Telemuseum Danmark).

JULEMÆRKETS OPFINDER

Næppe nogen har fået et smukkere eftermæle end julemærkets opfinder, postmester Einar Holbøll (1866-1927). For eftertiden står han som den helt store filantrop, der livet igennem utrætteligt arbejdede for at skabe bedre forhold for samfundets svage og ganske særligt for de tuberkuloseramte børn. En impoerende og uegennyttig indsats, hvor en af de helt store milepæle var opførelsen af Julemærkesanatoriet i Kolding i 1911.

Endskønt Holbøll beskrives som beskedenheden selv, satte han dog pris på den nærmest verdensomspændende hyldest, som efterhånden blev ham til del, og under et besøg i USA i 1924 fik han noget nær en heltemodtagelse og blev i det hele taget fejret og feteret på alle leder og kanter. Det absolut pletfri eftermæle blev yderligere næret af den bog, som Olaf Linck skrev kort efter hans død, og som fik titlen „Den store børneven“. Billedet af Holbøll som alle børns hyggelige bedstefar formidles også på bedste måde af svigersønnen Mogens Ege i et portræt af Holbøll i sin behagelige lænestol med en kop te og en Corona cigar inden for rækkevidde. I realiteten var Holbøll naturligvis

et menneske med fejl og mangler som alle andre, og faktisk var han flere gange undervejs tæt på at opgive hele ideen om et Julemærkesanatorium i Kolding.

Holbøll voksede op i Nyboder, hvor faderen, der var kaptajn og ekvipagemester på Holmen, havde tjenestebolig. Bedstefaderen havde været søofficer og inspektør på Grønland, så det lå vel lige for, at Holbøll også skulle slutte sig til „søens folk“. Efter en periode som frivillig lærling på fregatten „Jylland“ søgte han optagelse på kadetskolen, men han bestod ikke optagelsesprøven. Så sejlede han som jungmand og letmatros i nogle år, indtil det lykkedes ham at komme ind på navigationsskolen. Han nåede imidlertid aldrig at indstille sig til styrmandseksamen, for i mellemtiden fik han gigtfeber. Sygdommen slog sig på øjnene og gjorde ham farveblind for resten af livet.

I 1886 kom han så til postvæsenet, hvor farveblindheden åbenbart ikke var noget problem. Han blev udnævnt til postekspedient i 1892, og som sådan gjorde han tjeneste på Købmagergades Posthus i København, hvor han i 1903 fik ideen til julemærket. Undervejs formåede han at skabe kontakt til indflydelsesrige kredse, muligvis fordi han var en flittig deltager i det borgerlige københavnske selskabsliv, hvor han trods sin forholdsvis beskedne stilling blev en kendt skikkelse.

Alligevel er det dog lidt af en gåde, hvordan han allerede i 1905 kan avancere til postmester i Gentofte, og at han allerede som 43-årig får ridderkorset og samtidig kongelig udnævnelse til den attraktive stilling som postmester i Charlottenlund. Med udnævnelsen sprang kongen op og ned på alle skrevne og uskrevne regler om anciennitet i etaten, hvad der ikke overraskende i jantelovens fædreland gav anledning til megen misundelse. Som den, der havde fået ideen til julemærket og i offentligheden fremstod som primus motor i julemærkeindsamlingen, var Holbøll tilsyneladende urørlig, da Julemærkekomiteen måtte tage sit tøj og gå sin vej i 1911 ovenpå „skandalen“ om byggeriet af Julemærkesanatoriet i Kolding, og han fortsatte som medlem af den nye Julemærkekomité frem til sin død.

DEN HVIDE PEST

*De små børn på stuen, vistnok på F1 i 1950
(Dansk Sygeplejehistorisk Museum).*

Tuberkulosen, svindsoten, lungesoten, brystsygen eller „den hvide pest“ var en af datidens helt store svøber, som i 1800-tallet især hærgede i de europæiske storbyer. Industrialiseringen trak enorme befolkningsgrupper til de store byer, hvor de blev stuvet sammen i små og usunde lejligheder. Omkring år 1900 skyldtes hvert tredje dødsfald i Danmark i aldersgruppen 15-60 år denne sygdom, hvad der dengang svarede til 5-6.000 døde om året.⁵

Tuberkulose var i udpræget grad en fattigmandssygdom, som var snævert forbundet med den dårlige hygiejne, de store børneflokke, de usle boligforhold og den mangel på nærende kost, som var de uomgængelige følger af fattigdom.⁶

Tuberkulose kendes helt tilbage fra oldtiden. Allerede de gamle grækere og romere var bekendt med sygdommen og vidste, at man kunne opnå en helbredende virkning gennem en kombination af frisk luft – enten ved havet eller oppe i bjergene – motion og god og rigelig ernæring. I virkeligheden er tuberkulose imidlertid et temmelig vidt begreb:

det er en betændelsessygdom, som ikke kun angriber lungerne, men også kirtler, knogler og led. Forskningsmæssigt var et stort fremskridt, da tyskeren Robert Koch i 1882 fandt tuberkelbacillen og dermed kunne fastslå sygdommens årsag og hvordan smitten spredtes.⁷

Den mest udbredte form for tuberkulose var lungetuberkulosen, og det var da også netop denne variant og mulighederne for at helbrede den, som man især interesserede sig for i Tyskland. I 1854 grundlagde lægen Hermann Brehmer et sanatorium i Görbersdorf, som i dag hedder Sokolowsko og ligger i Polen, meget tæt på grænsen til Tjekkiet. Brehmer anlagde bl.a. en lang række veje og stier i området omkring sanatoriet, som var af varierende „sværhedsgrad“, og som det krævede en stadig større fysisk indsats at forcere. Her skulle patienterne motionere efter et nøje tilrettelagt og lægeordineret program, afhængig af deres sundhedstilstand. Undervejs var der så mulighed for at holde en pause på en af de mange bænke, som var opstillet – ja, der var sågar også ophængt et antal hængekøjer til dem, der for alvor trængte til hvile,

*På årsdagen for indlæggelsen blev der pyntet med flag rundt om barnets seng
(Dansk Sygeplejehistorisk Museum).*

mens de benyttede de forskellige stier. Brehmer gik også meget op i patienternes ernæring, og et ophold på hans sanatorium indebar således, at man skulle indtage fem daglige måltider med få timers mellemrum.

En af Brehmers disciple var den unge læge Peter Dettweiler, som i 1876 blev

overlæge på et sanatorium i Falkenstein i nærheden af Frankfurt am Main. Hans tese var, at man ikke måtte overdrive motionen, men at en forbedring af tuberkulosepatienternes tilstand krævede megen hvile. Han indrettede derfor sit sanatorium med store, delvis åbne liggehaller, hvor patienterne kunne opholde sig i den friske luft i magelige liggestole.⁸

Når sanatorierne som oftest blev placeret i naturskønne omgivelser uden for byerne, var det naturligvis fordi patienternes helbredelse forandrede lys og frisk luft, men samtidig fik man isoleret patienterne og dermed minimeret smittefaren.⁹

*Patienter i liggehallen 1945-46
(udlånt af Lilian Jensen).*

DE FØRSTE SANATORIER I DANMARK

Brehmers og Dettweilers anstalter kom til at danne forbilleder for sanatorier mange andre steder, herunder også i Danmark. Herhjemme var det navnlig lægen Sophus Engelsted (1823-1914), der i skrift og tale agiterede for en „helbredelsesanstalt for kirtelsvage og skrofuløse børn“, og han formåede faktisk at skabe så stor interesse for sagen, at der blev skaffet midler til opførelsen af Kysthospitalet på Refsnæs ved Kalundborg i 1875.¹⁰ Kysthospitalet var ikke blot det første sanatorium i Danmark, men også det første i Skandinavien, og selvom det altså ikke var for børn med lungetuberkulose, således som Engelsted i første omgang havde ønsket, kom Kysthospitalet dog også til at behandle enkelte børn med denne lidelse.¹¹

Den første, der på dansk grund for alvor interesserede sig for at gøre en indsats for børn og voksne med lungetuberkulose, var Horsenslægen Christian Saugman (1863-1924). Kort efter at han havde taget sin medicinske embedsek-

samen i 1889, blev han selv angrebet af tuberkulose og søgte derfor behandling hos Brehmer i Görbersdorf. Efterfølgende arbejdede han en kort periode som assistent hos Brehmer, og efter hjemkomsten til Danmark gjorde han det til sin livsopgave at oprette tilsvarende sanatorier i Danmark.

Saugman forsøgte ingen lejlighed til at agitere for behovet for et sanatorium i Danmark for patienter med lungetuberkulose efter den brehmerske model. Det lykkedes ham at interessere den almindelige danske lægeforening for sagen, og gennembruddet var det foredrag, som Saugman holdt på lægeforeningens møde i august 1895. Her fremlagde han et ganske detaljeret forslag om at etablere et tuberkulosesanatorium med plads til 65 patienter, der skulle ligge ved Fakkegrav på nordsiden af Vejle Fjord.¹²

Lægeforeningen bakkede op om Saugmans idé, og til formålet dannedes umiddelbart herefter aktieselskabet „Sa-

natiorier for Brystsyge“, i hvis bestyrelse Saugman naturligvis fik sæde, men i bestyrelsen finder vi desuden grosserer Emil Vett, der også kom til at spille en vigtig rolle i Julemærkekomiteen. I 1897 kunne bestyrelsen konstatere, at der var tegnet tilstrækkeligt med aktier og projekteringen af et betalingstuberkulosesanatorium for voksne kunne igangsættes. Efter en del viderværdigheder endte man med at beslutte at placere det ved Fakkegrav, således som Saugman hele tiden havde været fortalende for.¹³

Da Vejlefjord Sanatorium åbnede i foråret 1900, var det Danmarks første sanatorium for brystsyge, og det var kun naturligt, at Saugman blev sanatoriets første overlæge og vedblev med at være det til sin død i 1923. Der er ingen tvivl om, at Saugman og hans insisteren på behovet for sanatoriebehandling har en stor del af æren for, at tuberkulosen i Danmark stort set blev udryddet i løbet af første halvdel af 1900-tallet.

*Legende børn på platformen foran
Julemærkesanatoriet i slutningen af 1940'erne
(udlånt af Inger Bodenhoff).*

NATIONALFORENINGEN

Saugmans energiske agitation har også sin del af æren for, at en række indflydelsesrige mænd i januar 1901 stiftede Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse¹⁴. Initiativet kom fra lægen og folketingsmanden Holger Rørdam (1863-1941), der som ung læge blandt fattige herregårdsarbejdere på Lolland havde set, hvordan tuberkulosen gjorde indhug blandt både voksne og børn i de små og usle hjem.¹⁵ Sammen med læge Carl Lorenzen (1860-1932) lykkedes det ham at få flere førende politikere med I.C. Christensen i spidsen til at gå ind i foreningens ledelse sammen med læger, borgmestre og erhvervsfolk, bl.a. grosserer Emil Vett, som således blev udstyret med endnu en kasket i tuberkulosesagen.¹⁶

Året forinden havde Socialdemokratiet fremsat et forslag i Rigsdagen, som gik ud på at lade staten opføre og drive tre tuberkulosesanatorier, hvoraf det ene skulle være forbeholdt „kirtelsyge børn af ubemidlede forældre“. Forslaget blev

støttet af landets sygekasser, og det fik gennem en underskriftindsamling opbakning fra omkring 300.000 sygekassemedlemmer, men Venstre-regeringen gik lodret imod. Man var bange for, at der med forslaget ville blive skabt præcedens for, at det var en statsopgave at tage sig af tuberkulosebehandlingen, og at denne kæmpeopgave ville lænse statskassen i uoverstigelig grad.¹⁷

På den anden side kunne regeringen naturligvis godt se, at tuberkulosen var en omsiggribende folkesygdom, som der måtte gøres noget imod, men det måtte så ske i privat regi, således som det eksempelvis var sket i Tyskland – og det forklarer, at fremtrædende Venstrepolitikere næsten stod i kø for at indgå i Nationalforeningens arbejde. Under alle omstændigheder var det ikke i nogens interesse, at tuberkulosebekæmpelsen blev et partipolitisk stridsæble, og derfor har det bekommet regeringspolitikkerne vel at få indsatsen placeret i en upolitisk forening.

Foreningens indsats førte bl.a. til nedsettelse af Tuberkulosekommissionen i 1902 og Tuberkuloseloven af 1905. Loven indebar, at der kunne ydes statsstøtte til tuberkuloseinstitutioner, der var bygget af private for privat indsamlede midler. Nationalforeningen, der i løbet af meget kort tid fik tilslutning fra 30.000 medlemmer¹⁸, stod bag oprettelsen af en lang række sanatorier: Silkeborg (1903), Ry (1903), Haslev (1903), Skørping (1906), Nakkebølle (1908) og Faksinge (1908) – og fra 1912 en række kystsanatorier ved Fakse Ladeplads, Kalø Vig, Nyborg og Hjerting.¹⁹ Alle Nationalforeningens sanatorier var imidlertid først og fremmest beregnet for voksne.²⁰

Hygiejniske forholdsregler

„Smittekilden er de brystsyges opspyt, navnlig når det får lov at tørre ind og hvirvles op som støv. Det er derfor en stor fare for omgivelserne, når brystsyge patienter spytter på gulvene; overalt, hvor folk samles, bør der være spyttebakker med vand, og kun heri må der spyttes. Dette gælder således værksteder, forsamlingshuse o.s.v. I hjemmene må de syge kun spytte i spyttekopper eller spyttebakker med vand, derimod ikke på gulvet eller i lommeetørklæder. De syge må ikke benytte samme seng som de raske, de bør drikke af eget glas og spise med egen ske, og deres gangklæder må ikke benyttes af andre før efter grundig desinfektion. Mørke og urenlige boliger er steder, hvor smitten kan holde sig særlig længe. Boligerne bør holdes rene og vaskes tit. Iagttages disse hygiejniske forholdsregler, kan man færdes i årevis mellem brystsyge patienter uden at blive smittet, og man behøver da ikke at sky disse patienter som smittebærende; man forøger derved kun deres i forvejen sørgelige lod.“.

*(Tekst fra pjese, udgivet af Nationalforeningen til
Tuberkulosens Bekæmpelse, formentlig 1902).*

JULEMÆRKEKOMITEEN BESLUTTER SIG

Det var på denne baggrund, at Julemærkekomiteen i de første måneder af 1905 skulle tage endelig stilling til, hvilket velgørende formål de indkomne midler fra salget af det første julemærke skulle anvendes til. Det stod efterhånden klart, at der skulle etableres et sanatorium for tuberkuloseramte børn – men det lykkedes ikke at undgå en strid om, hvilken form for tuberkulose sanatoriet først og fremmest skulle behandle.

Flere kapaciteter blandede sig i debatten, mest markant overlæge Christian Saugman på Vejlefjord Sanatorium, der tog klart stilling for et sanatorium for børn med lungetuberkulose. Når han gjorde det, var det ikke nødvendigvis og udelukkende af altruistiske grunde, men lige så meget fordi han havde sin helt egen dagsorden: han ville nemlig gerne have Julemærkekomiteen til at bygge et sanatorium for børn ved siden af hans eget sanatorium ved Vejlefjord, som jo var for voksne, lungesyge patienter. Der kom imidlertid ikke noget ud af Saugmans forhandlinger med Julemærkekomiteen. Saugman var nemlig ikke til sinds at give Julemærkekomiteen indflydelse på hverken selve byggeriet eller ledelsen af et sådant børnesanatorium. Hvis det skulle ligge ved Vejlefjord, skulle det være Saugmans børnesanatorium!²¹

I stedet indgik Julemærkekomiteen i maj 1905 en samarbejdsaftale med Nationalforeningen for Tuberkulosens Bekæmpelse. Ifølge aftalen skulle Julemærkekomiteen opføre et børnesanatorium for tuberkuloseramte børn; der skulle være mindst 100 sengepladser, og efter opførelsen skulle ejen-

domsretten overgå til Nationalforeningen, som til gengæld forpligtede sig til at stå for driften. Julemærkekomiteen skulle altså stå for byggeriet, men Nationalforeningen betingede sig at få indflydelse på valget af byggegrund, tegningerne til byggeriet og indretningen af samme. Derudover indeholdt aftalen en passus om, at hvis byggeriet ikke stod færdigt inden udgangen af 1909, bortfaldt Nationalforeningens forpligtelse til at drive sanatoriet.²²

Umiddelbart virker det, som om aftalen med Nationalforeningen er noget ukonkret, når det drejer sig om, hvilken type tuberkulosepatienter, det kommende børnesanatorium skulle tage sig af. Det har muligvis været en simpel nødvendighed for at få lagt låg på den debat, der ikke blot var ført på de indre linjer i Julemærkekomiteen, men i høj grad også i medierne, og hvor selveste Holbøll havde udtalt sig mod det store flertal i komiteen. Reelt har der dog næppe været nogen særlig tvivl i komiteen om, at det var børn, der var angrebet af lungetuberkulose, som det ny sanatorium skulle bygges til.

Sanatoriet var anslået at skulle koste omkring 250.000 kr. at bygge og indrette, og aftalen betød, at Julemærkekomiteen havde bundet sig til ikke blot fortsat at udgive et julemærke, men også til at anvende sit overskud i den følgende årrække på netop dette formål. Det var næppe heller Holbølls kop te; han havde givetvis foretrukket en model, hvorefter indtægterne fra salget af julemærkerne fra år til år kunne anvendes til forskellige godtgørende formål og ikke ét formål alene.

DEN SVÆRE FØDSEL

Alle vinduer er åbne. På Julemærkesanatoriet lagde man nemlig stor vægt på, at børnene fik så meget frisk luft som muligt – uanset årstiden (Dansk Sygeplejehistorisk Museum).

Efter indgåelsen af aftalen med Nationalforeningen begyndte Julemærkekomiteen at se sig om for at finde den bedst egnede lokalitet til det kommende sanatorium for lungetuberkuløse børn. Komiteen rettede henvendelse sig til en række byer for at få et tilbud på en egnet grund til byggeriet, men i Kolding smed borgmester C.P.C. Schjørring (1831-1909) henvendelsen i papirkurven uden at reagere på den.²³

Alligevel kom Kolding ind i billedet, og æren for, at Julemærkekomiteen til sidst valgte den smukke placering i skoven ved Louisehøj på nordsiden af Kolding Fjord, tilkommer utvivlsomt først og fremmest grosserer, konsul Jacob Ræder (1867-1942).

RÆDER I AKTION

Ræder var født på Dyrehavegård og dermed en ægte „koldinger“; han startede som 21-årig i Dansk Frøhandel i Kolding og endte som direktør for foretagendet, men han blev først og fremmest et kendt ansigt i byen på grund af sit store engagement i købstadens ve og vel, eksempelvis som mangeårigt medlem af bestyrelsen for Koldinghus og formand for Kolding Sejlklub. I forbindelse med sin 70-års dag blev han hyldet for sit „utrættelige arbejde for en sag af uvurderlig betydning for Kolding by“, nemlig Julemærkesanatoriet.²⁴ Glemte var nu den til tider meget voldsomme kritik, som sanatorieplanerne i almindelighed og Ræder i særdeleshed var blevet udsat for 30 år tidligere.

Jacob Ræder har selv givet en malende beskrivelse af den arbejdsomme og langvarige proces, som til sidst førte til beslutningen om at bygge Danmarks første julemærkesanatorium i Kolding. Faktisk findes der to versioner af historien om Ræders indsats for at få sanatoriet til Kolding, og de stammer begge to fra Ræder selv.²⁵ Ifølge den ene mødte Ræders bror, Maximilian Oscar Ræder (1874-1968), der på daværende

tidspunkt var assistent i Generaldirektoratet for Post- og Befordringsvæsenet i København (og endte sin karriere inden for postvæsenet med at beklæde embedet som postmester i Sønderborg i 24 år), tilfældigvis en dag komiteens „meget energiske“ sekretær, senere overpostinspektør Jørgen Bergsøe (1866-1928), som undrede sig over den manglende reaktion fra Kolding. I den anden og ældste version var det Holbøll selv, som var løbet ind i Ræders bror i Generaldirektoratet og nærmest henkastet havde spurgt ham, om der „vel ikke er en pladsovre ved Kolding, hvor vi kan bygge Julemærkesanatoriet“. Det fortalte broderen i et brev til Ræder, og „jeg tænkte straks på pladsen ved Schæffer-skoven, hvor sanatoriet nu ligger“.

„Schæffer Skov“ eller Louisehøj (opkaldt efter Christian 9.s dronning Louise) var et yndet udflugtssted for koldingensere, og stedet havde tidligere været benyttet af Venstrehøvdingen Christen Berg til folkemøder.²⁶ Fjorddampskibsselskabets damper „Koldinghus“ anløb fra begyndelsen af 1880'erne stedet på sine sommersejladser til Løverodde og Fænø. Købmand Frederik Jensen hav-

de opført et lille traktørsted ved Louisehøj, men da sommersejladsen blev ramt af uheld, flyttede han omkring århundredskiftet sin pavillon over på den anden side af fjorden til det sted, som blev døbt Christiansminde efter kong Christian 9.²⁷ Så havde man en kongelig lokalitet på hver sin side af fjorden!

Ræder tog kontakt med købmand Conrad Andersen (1862-1930), og de to herrer blev enige om, at man burde gøre forsøget på at få sanatoriet til Kolding. Det ser ud, som om Ræder også fik en direkte skriftlig henvendelse fra Holbøll, og i hvert fald lå det i luften, at en eventuel byggegrund i Kolding ikke måtte koste Julemærkekomiteen noget; hos „konkurrenten“ i Middelfart havde man nemlig tilbudt komiteen grunden ganske gratis. Både Ræder og Conrad Andersen var logebrødre, og de var enige om, at Ræder kunne meddele Holbøll, at Odd-Fellow Logen „Odin“ i Kolding ville skænke grunden til det gode formål.²⁸

Ræder sørgede for at få grunden på Louisehøj på hånden og skrev straks til Holbøll, at han „kunne anvise en plads“. Svaret fra Holbøll (i den ældste version kommer svaret dog fra Bergsøe) var imidlertid, at henvendelsen kom for sent, eftersom det var så godt som afgjort, at sanatoriet skulle ligge ved Middelfart. Sagen var nemlig, at komiteens formand, departementschef Jerichau-Christensen, var fra Middelfart, og han havde åbenbart lagt sig fast på, at sanatoriet skulle være „en slags gave til fødebyen“.

Det fik imidlertid ikke Ræder til at opgive, og efter et intenst lobbyarbejde lykkedes det ham at få tilsagn fra komiteen om, at nogle af dens medlemmer ville komme til Kolding på en besigtigelsesrejse, hvis Ræder til gengæld ville „garantere, at den kunne blive ekspederet hurtigt“. Julemærkekomiteen var repræsenteret ved Jerichau-Christensen, Holbøll, Gram, Vett samt Bergsøe, og selskabet ankom til Kolding kl. 6 om morgenen! Ræder arrangerede, at de fik en omgang morgenmad til livets opretholdelse, og så gik turen ellers pr. lejet fjorddamper ud ad fjorden. Ræder betalte for sejlturen, og det tog en times tid at besigtige det areal ved Louisehøj, som Ræder havde udset sig. Ifølge den anden – og givetvis mere pålidelige beskrivelse

– måtte Ræder dog ikke stå helt så tidligt op, idet komiteens besigtigelsestur foregik på et noget mere humant tidspunkt

og i stedet startede med en frokost på Ræders regning.

Konsul Jacob Ræder var en kendt skikkelse i Kolding, og det var takket være hans energiske indsats, at Julemærkesanatoriet blev placeret ved Kolding Fjord (Kolding Stadsarkiv).

Julemærkesanatoriet set fra Christiansminde på den anden side af fjorden (udlånt af Inger Bodenhoff).

Efter besigtigelsen af Louisehøj sørgede Ræder for, at fjorddamperen fortsatte til Staurby Skov ved Middelfart, så man kunne rekognoscere på det areal, hvor Jerichau-Christensen ønskede at placere sanatoriet. Uheldigvis for komitéformanden afviste Gram, der jo var den ene af komiteens to lægelige eksperter, på stedet denne placering som aldeles uegnet, fordi den ikke lå i læ for nordlige og nordvestlige vinde, hvad der var en betingelse. Dertil kom, at stedet var gennemskåret af både jernbanen og en vej, hvad der ikke ligefrem ville give den ønskede ro. Til gengæld var både Gram og Holbøll meget begejstrede for Louisehøj.

MIDDELFART OG FAABORG

Ikke desto mindre insisterede Jerichau-Christensen på, at man straks skulle forhandle om overtagelse af Middelfartgrunden, hvilket foregik hos en lokal sagfører. Det trak imidlertid ud, men med god hjælp af Gram blev selskabet overtalte til at tage på hotel i Middelfart, hvor Ræder spenderede en bedre middag på dem. Ræder fik dermed en gylden mulighed for yderligere at lobbye for placeringen i Kolding, „og jeg slap ikke komiteen, før jeg havde drejet kupéhåndtaget om for den og set toget dampe af til København“.²⁹

Hvordan det nu end gik til, droppede komiteen placeringen ved Middelfart. Ræder hørte ganske vist ikke noget fra komiteen, før han pludselig fik et brev fra Vett eller Bergsøe, hvoraf det fremgik, at nu havde komiteen i stedet besluttet sig for at bygge ved Faaborg – netop den placering, som især Vett gik ind for. Men Ræder gav ikke op; han tog sporenstregs toget til København, hvor han opsøgte Vett på dennes kontor. Han sad netop og ventede på bekræftelsen på, at Julemærkekomiteen kunne disponere over grunden i Faaborg. Ræder måtte således forstå, at han kom for sent, og i hvert fald havde han ikke indtryk af, at hans argumenter gjorde indtryk på Vett; alligevel blev placeringen i Faaborg af ukendte årsager heller ikke til noget.

Først adskillige måneder senere modtog Ræder pludselig et telegram fra komiteen med teksten „Køb straks“.³⁰ Han skulle altså købe grundene ved Louisehøj, og det gjorde Ræder omgående; der var tale om to marker, som ejedes af proprietær Sandager i Nr. Bjært samt om Schæffer Skov, som købtes af proprietær Bech på Nedergaard.³¹ I alt blev der købt omkring 40 ha, og handlerne må have fundet sted i slutningen af 1905;³² i hvert fald godkendte Julemærkekomiteen og Nationalforeningen officielt placeringen på et fællesmøde den 6. december 1905. Ræder fortæller desuden, at han personlig købte 90.000 små granplanter, som blev plantet på arealet.³³ Formålet med de mange grantræer var at skabe den friske og ozonrige luft, som var så god for de syge lunger.

*Posthornet på vindfløjen vedligeholdes en gang i 1940'erne
(Dansk Sygeplejehistorisk Museum).*

Julemærkekomiteen stillede imidlertid en række betingelser for at ville acceptere placeringen ved Kolding Fjord. Først og fremmest skulle Ræder skaffe 30.000 kr. til dækning af omkostningerne ved købet af grunden.³⁴ Den udgift ville Julemærkekomiteen altså ikke selv dække, hvad der jo stemmer med Ræders tilbud om, at Odd-Fellow logen i Kolding ville skænke grunden.

Udover kravet om det kontante bidrag formulerede Julemærkekomiteen yderligere tre betingelser: Der skulle være rigeligt med vand på grunden, der måtte ikke være „glideler“ på grunden, og der skulle være en direkte, offentlig vej mellem sanatoriet og Kolding. Det viste sig at være forbundet med endog meget store kvaler at opfylde disse betingelser.

Først vandet: Sanatoriet skulle bruge 1200-1400 tdr. vand om dagen, og det kunne ikke umiddelbart præstere på de indkøbte grunde. En boreekspert fra Odense blev tilkaldt, men han kunne ikke finde vand på grundene, og det lykkedes heller ikke Ræder at få en aftale i stand med det vandværk i Nr. Bjært, som var i færd med at blive bygget, så gode råd var dyre. Men plud-

JULEMÆRKEKOMITEENS FIRE KRAV

selig dukkede en brøndborer Lund fra Kolding op, og ved hjælp af „nogle sølle redskaber gik han lige hen til en plet og sagde: Her er vand nok.“³⁵ Det holdt stik. Undervejs viste det sig desuden, at der var masser af „glideler“, men det valgte man i første omgang at se bort fra. Det kom siden til at koste dyrt, men det vender vi tilbage til.

Og så var der altså vejen ud til sanatoriet. Den måtte nødvendigvis gå gennem fiskerlejet Strandhuse, og det gav anledning til en veritabel fejde, som også gav kraftig genlyd i de lokale medier. En vis lærer Lindbæk i Strandhuse var indædt modstander af både sanatoriet og vej anlægget, vistnok fordi det spolerede hans egen idé om en strandvej fra Kolding

og hele vejen til Drejens. Trods Lindbæks mange, lange og meget lidt smigrende avisartikler gav Ræder imidlertid ikke op, og det lykkedes ham at få sognerådet i Eltang-Vilstrup, hvorunder Strandhuse hørte, til ikke blot at hoste op med 3.000 kr. kontant, men også til at anlægge vejen fra sanatoriet til Strandhuse.

Men så gik beboerne i Strandhuse i aktion: de ville ikke have forstyrret deres enemærker af trafik til og fra sanatoriet, så de satte en bom for vejen med henvisning til, at vejen gennem Strandhuse var privat vej. Igen måtte Ræder i aktion: han henvendte sig til amtmand V. Bardenfleth (1850-1933) i Vejle, som gav ham en skideballe, fordi han på forhånd skulle have sikret sig, at vejen gennem Strandhuse var en offentlig vej. Den eneste mulighed var nu at få samtlige beboere i Strandhuse til at skrive under på, at de accepterede, at vejen blev offentlig.

Det ville unægtelig være op ad bakke, når man tænker på lærer Lindbæks hårdnakkede modstand. Men så skete der det helt utrolige, at Lindbæk blev uvenner med sognerådsformand Christen Hansen i Eltang-Vilstrup, som netop boede i Strandhuse. Lindbæk vendte på en tallerken og blev med ét den største fortaler for den offentlige vej gennem Strandhuse! Til gengæld var sognerådsformanden nu lodret imod, men „ham ordnede så stiftamtmanden“.³⁶

HISTORIEN OM ET RIDDERKORS

Størst vanskelighed voldte det imidlertid at tilvejebringe beløbet på 30.000 kr. til dækning af omkostningerne ved købet af grunden på Louisehøj. Kommunekassen var lukket med syv segl, og indsamlingen i Odd-Fellow logen havde „kun“ givet 3.000 kr.³⁷, så der var kun én udvej: Ræder og Andersen måtte gå fra dør til dør og samle penge ind. Det blev til i alt 12.000 kr., hvad der i datidens penge må siges at være et ganske betragteligt beløb, og dertil kom så de 3.000 kr., som sognerådet i Eltang-Vilstrup havde bevilget. Der resterede med andre ord 15.000 kr.

Men også her tilsmilede heldet Ræder. Han modtog nemlig en dag et brev fra Julemærkekomiteens sekretær Bergsøe, at denne var kommet under vejrs med, at en københavnsk restauratør led af „en forfærdelig knaphulskløe“, og at den pågældende var villig til at betale sig fra at blive „kureret“ med et ridderkors. Bergsøe rådede Ræder til at tage kontakt med Koldingkredsens folketingsmand, som samtidig og heldigt nok var kultusminister (altså kirke- og undervisningsminister), Enevold Sørensen (1850-1920).

Valdemarsdag 15. juni 1942 på Julemærkesanatoriet. Manden i hvid kittel til højre for flagstangen er overlæge Mårtensson, og damen i hvidt i spidsen for processionen er lærerinde frk. Jacobsen (udlånt af Inger Bodenhoff).

Efter at have konsulteret Julemærkekomiteen drog Ræder til ministeriet i København for at drøfte sagen med Enevold Sørensen, som pure afviste, at det kunne lade sig gøre at købe sig til et ridderkors, men som alligevel endte med at give Ræder tilladelse til at meddele den pågældende, at han ville blive dekoreret, hvis han betalte 15.000 kr. til det gode formål. Ræder gik prompte til manden, som først prøvede, om det kunne lade sig gøre at slippe med 10.000 kr. Men knaphulskløen fik åbenbart overtaget, for han endte med at sige ja til hele beløbet – hvis han vel at mærke selv måtte gå op til ministeren og spørge, om det havde sin rigtighed.

Den pågældende restauratør, som på denne måde så vidt vides blev den første restauratør i Danmark, som fik ridderkorset, mente i øvrigt, at han i første omgang kunne nøjes med en à conto udbetaling på 7.500 kr. for at få korset, men det sagde Ræder nej til og insisterede på, at alle pengene skulle falde straks.³⁸ Og dermed havde Ræder – om end på en temmelig uortodoks måde – skaffet de 30.000 kr., som var nødvendige for at få Julemærkekomiteen til at acceptere beliggenheden ved Louisehøj.

LANGT OM LÆNGE KAN BYGGERIET GÅ I GANG

Næste skridt var kontrahering med arkitekt og rådgivende ingeniør. Tegningerne af det imponerende hus stod arkitekterne Valdemar Ingemann (1840-1911) og sønnen Bernhard Swane Ingemann (1869-1923) for. Faderen havde opført en række bygninger, som især udmærkede sig i teknisk henseende, mens han „kunstnerisk ikke hævede sig over det normale“.³⁹ Sønnen blev optaget i arkitektfirmaet i 1896 og virkede desuden som bygningsinspektør og arkitekt for Nationalforeningen, så Julemærkekomiteen har formentlig ikke haft den store frihed, når det gjaldt valget af arkitekt, al den stund aftalen mellem komiteen og Nationalforeningen gav Nationalforeningen indflydelse på tegningerne. Som ingeniør blev antaget Jes Jensen, som Nationalforeningen også havde benyttet ved bygningen af foreningens egne sanatorier.

I Illustreret Tidende den 6. januar 1907 kunne man se et billede, hvor arkitekt Bernhard Ingemann forelægger tegningerne af sanatoriet for ingeniør Jensen, komiteens formand Jerichau-Christensen, professor Gram og Holbøll. De må altså have været færdige i slutningen af 1906, men det fortaber sig i det uvisse, hvorfor der gik en rum tid efter denne præsentation, inden der for alvor kom skred i byggeriet.⁴⁰

Det er dog meget tænkeligt, at forklaringen skal søges i endnu en umisforståelig melding fra professor Gram. Både arkitekterne og ingeniøren ville nemlig placere sanatoriet øverst oppe på bakken, mens Gram var fast besluttet på, at det skulle ligge nede i lavningen for at undgå træk. Arkitekterne og ingeniøren indvendte, at det ville blive en meget dyr løsning. Hertil replicerede Gram ifølge Ræder: „Der er ikke blevet spurgt om udgifterne, men d’herrer kan jo sige, at de ikke kan bygge det der“. Den bemærkning faldt ikke i specielt god jord, og arkitekterne og ingeniøren svarede noget surt, at de såmænd kunne bygge sanatoriet ude midt i fjorden, hvis man ellers ville betale for det.⁴¹

Gram fik gennemtrumfet, at sanatoriet skulle ligge ved bakkens fod, selvom det altså kom til at få betragtelige konsekvenser for byggeriets økonomi. Men det har antagelig taget sin tid, og derfor er det måske ikke så mærkeligt, at Jerichau-Christensen, Ingemann og Jensen først mødtes igen adskillige måneder senere⁴² og her tilsyneladende for alvor satte gang i byggeriet.

Det viste sig at blive langt mere besværligt, end nogen havde kunnet forudse. For det første var der masser af „glideler“ eller „flydeler“ på grunden, og det var lige ved at føre til, at hele byggeriet måtte opgives. Leret knuste de nedrammede pæle om natten, og det blev nødvendigt at støbe lige så meget under jorden, som der blev bygget over jorden.⁴³ Det siger sig selv, at det påførte byggeriet betydelige ekstraomkostninger; hertil kom, at alt materiale til byggeriet måtte sejles til Louisehøj, og der måtte bygges en kraftig landgangsbro til formålet.⁴⁴

Planerne for Julemærkesanatoriet fremlægges for komiteen
(fra Illustreret Tidende 6.1.1907).

Og så begyndte Julemærkekomiteen at ryste på hænderne. Jerichau-Christensen foreslog kort tid efter Nationalforeningen, at man skulle reducere byggeriet, hvad Nationalforeningen ikke havde indvendinger imod. Tilsyneladende fortsatte man dog planlægningen på det oprindelige grundlag, men på et komitémøde den 25. november 1908 brød diskussionen ud i lys lue, og komiteens ærede medlemmer synes at have talt med endog meget store bogstaver til hinanden.

Det stod klart, at byggeriet langt ville overskride det oprindelige budget. Prisen var nu et stykke over 700.000 kr., og det huede slet ikke Holbøll. Han mente, at hele julemærkeideen ville blive ødelagt, eftersom man med byggeriet i Kolding bandt indtægterne fra julemærkesalget flere år frem i

tiden, og han ønskede derfor drastiske ændringer af projektet i Kolding.

Men denne gang var det komiteens formand Jerichau-Christensen, der „reddede“ Julemærkesanatoriet i Kolding på målstregen. Han nægtede hårdnakket at revidere byggeplanerne, ja han ville overhovedet ikke høre tale om at tage byggeriet op til ny overvejelse, og derved blev det. Tværtimod fik forretningsudvalget bemyndigelse til at udbyde byggeriet i licitation.⁴⁵ Den endte bl.a. med, at murerarbejdet blev overdraget de lokale murere Hansen, Knudsen og Hundevad, men efter sigende var opgaven af et så uventet stort omfang, at en af muremestrene gik fallit.⁴⁶

I ORKANENS ØJE

Efterhånden begyndte så „Danmarks største og bedst beliggende sanatorium for tuberkuløse børn“⁴⁷ at tage form, omend de urolige forhold på arbejdsmarkedet med flere strejker og en generel lockout skabte yderligere forsinkelser. Faktisk havde man planlagt en storstilet indvielse i oktober 1910 med deltagelse af både konge og rigsdag, men det måtte opgives, fordi byggeriet trak i

langdrag. I stedet tog man stille og roligt hele byggeriet i brug den 1. august 1911. Grunden til at der på dette tidspunkt ikke blev afholdt nogen særlig indvielsesfest, skal nok primært søges i, at der i mellemtiden havde været en landsdækkende mediestorm om den „meningsløse ødslen med statens og borgernes midler“, som byggeriet af Julemærkesanatoriet efter nogles mening var udtryk for.⁴⁸

Sanatoriet ved Louisehøj

„De røde mure luer varmt og stærkt i solen, og tolv hvide marmørsøjler, der ranker sig op mod det sorte, gnistrende tag, kaster lange kontrastrige skygger over ornamenter og stenforsiringer. Malmtungt hæver tårnet sig op i sin kobbærtækte majestæt med sin hvælvede hat og sit forgyldte spir“.

(„Sanatoriet på Louisehøj“, Kolding Socialdemokrat, 1909, KSAU1).

De mange besværligheder, som tilblivelsen af Julemærkesanatoriet havde været udsat for, var nemlig for intet at regne mod den storm, som brød løs, da man omsider var ved at være færdig med byggeriet. Det var distriktslæge Frederik Lund fra Silkeborg, som i et indlæg i Ugeskrift for Læger i januar 1911 startede stormvejret, der endte med til sidst at blæse selveste Julemærkekomiteen om kuld. Han kritiserede i hårde vendinger, at Julemærkesanatoriet nu ville ende med at komme til at koste omkring 800.000 kr., hvad der var mere end en tredobling af det oprindelige

budget. Lunds indlæg blev refereret i dagspressen, hvor hans synspunkter om ødselhed og ukontrollabelt overforbrug fik tilslutning fra flere sider, mens Julemærkekomiteen forsvarede sig med, at man havde ønsket at bygge en „mønsteranstalt“ (denne formulering var tilsyneladende opfundet til lejligheden; i hvert fald havde den aldrig tidligere været anvendt i komiteens papirer).⁴⁹

Det endte med, at der måtte nedsættes en kommission med repræsentation fra lægeforeningen, arkitektforeningen og ingeniørforeningen, som skulle

gennemgå byggeriet og regnskabet. Kommissionens beretning blev afleveret den 17. oktober 1911, og den viste bl.a., at de samlede omkostninger var løbet op i lige godt 1 mio. kr., især fordi udgifterne til jordarbejder og funderinger havde været langt større end forventet. Kommissionen formulerede det således: „Man har på et stærkt kuperet terræn anbragt et bygningskompleks, hvis plan ikke er udarbejdet med tilbørligt hensyn til terræn- og bundforholdene på den valgte byggeplads. Dette har medført store jordarbejder og kostbare funderinger“. Beretningen indeholdt en klar kritik af komiteen: der var ikke på forhånd lavet en samlet plan og et detaljeret overslag over udgifterne, og komiteen havde ikke været i besiddelse af tilstrækkelig sagkundskab.⁵⁰

Det var en klar bét for Julemærkekomiteen, som da også valgte at tage konsekvensen og trække sig tilbage „af hensyn til fremtidige julemærkeindsamlinger“. Den eneste, som ikke gik, var Holbøll; tværtimod lykkedes det ham i løbet af et par uger at stable en ny komité på benene. Man kan undre sig over, at Holbøll ikke trak sig, men forklaringen er måske, at han var „blevet en legende, og sådanne ofres ikke gerne“.⁵¹

JULEMÆRKESANATORIET OVERGÅR TIL NATIONALFORENINGEN

Den ny Julemærkekomité med Københavns overpræsident Frederik de Jonquières (1854-1925) som formand havde to sager, som den skulle løse, og helst hurtigt. Og de to sager var tæt forbundne: den første var at klinke skårene efter den heftige medieomtale af ødsel omgang med andres midler i forbindelse med bygningen af Julemærkesanatoriet og dermed genoprette julemærkeindsamlingens gode navn og rygte, den anden var at få afsluttet sagen med Julemærkesanatoriet i Kolding.

Sagen var jo nemlig den, at aftalen mellem Julemærkekomiteen og Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse om, at sidstnævnte skulle overtage Julemærkesanatoriet, når det var færdigbygget, og i øvrigt stå for driften af det, var behæftet med den klausul, at sanatoriet skulle være klar til overtagelse inden udgangen af 1909. Nationalforeningen opfattede sig derfor som fritstillet i forhold til aftalen, og det gav anledning til nogle ualmindeligt seje forhandlinger, hvorunder Nationalforeningen truede med at overtage hele julemærkeindsamlingen, før man omsider nåede et resultat lige før jul i 1911.

Aftalen indebar, at Nationalforeningen overtog Julemærkesanatoriet samt et lån på 200.000 kr., som Julemærkekomiteen havde været nødt til at optage for at kunne færdiggøre sanatoriet. Til gengæld forpligtede Julemærkekomiteen sig til at indbetale en fjerdedel af det årlige nettooverskud fra julemærkesalget til Nationalforeningen, indtil lånet på de 200.000 kr. var afdraget.⁵²

Julefreden kunne sænke sig over de oprørte vande, og salget af årets julemærke i 1911 ville takket være aftalen forhåbentlig ikke blive påvirket af, at der var en „kedelig sag“, der ikke havde fundet sin afgørelse. Dermed var der sat punktum for „skandalen“. Men Julemærkekomiteen var „kureret“ for at bygge flere tuberkulosesanatorier; Julemærkesanatoriet i Kolding blev det eneste af sin slags, og Julemærkekomiteen gav sig til at støtte børns velfærd på andre måder ved at bygge og drive rekonvalescenthjem for syge og svage børn.

*Badning i fjorden var obligatorisk
– også for de børn, der ikke brød sig om det
(udlånt af Lilian Jensen).*

Behandling med lysbade (Dansk Sygeplejehistorisk Museum).

SUNDHEDSBRØNDEN

Julemærkesanatoriet var et meget smukt og monumentalt byggeri, og beliggenheden ved Kolding Fjord var ideel. Til gengæld betød den megen diskussion om økonomien, at resten måske ikke helt stod mål med den flotte facade. Der er flere tilkendegivelser af, at der faktisk blev sparet lovlig meget undervejs i byggeriet; således siger overlæge Mårtensson, at det var arbejdet i jorden, der havde kostet penge, mens selve sanatoriet blev sparsommeligt bygget⁵³, og i en avisartikel hedder det, at „selve sanatoriebygningen var stor og smuk, men der er ikke ødslet det mindste på den. I virkeligheden er den meget spartansk indrettet den dag i dag“⁵⁴.

En lille finurlighed ved byggeriet var, at alle de hidtidige julemærkemotiver kunne genfindes på facaden, og at motivet fra 1906, „Sundhedsbrønden“, hvor syge børn søger hen for at drikke af det helbredende vand, var modelleret til et stort relief på frontispicen. Overlæge Oldenburg udlægger det på denne smukke måde: „Dette er symbolet på sanatoriet, som med sine rige sundhedsmidler skal drage de syge børn til for at gengive dem kraft til at leve livet. Den friske luft, lyset og solen, kraftig og naturlig kost, en regelmæssig levevis og kur, afpasset for hvert barns behov, gennemført hygiejne, dette er midlerne, hvortil i nogle tilfælde en mere speciel behandling må føjes; – men for at nå målet kræves der dog noget mere; stedet må ikke alene være en „anstalt“, indrettet med barnealderens krav for øje, det må også være noget af et hjem, et plejehjem for barnet, som i mange tilfælde må tilbringe lang tid under dets tag.“⁵⁵

En pragtbygning

„Det blev en arkitektonisk pragtbygning. Det var et gennemført kvalitetsbyggeri, der set udefra blev løftet højt af den smukke placering i landskabet. Der var harmoni mellem natur og arkitektur. Et imponerende palads med et tårnlignende midterparti, høje vinduer, søjler og piller. Indenfor forstærkedes indtrykket af rum, lys og luft. Trappepartier og opholdsrum var smukt proportionerede. Alt var stort.

Ved Julemærkesanatoriet var der – som ved andre sanatorier – en nærmest abnorm kontrast mellem bygningernes æstetiske kvaliteter og den menneskelige elendighed, som dette „tragediehus“ trods alt skulle rumme“.

(Kenn Tarbensen i Julemærket, p. 53)

EN GEVINST FOR KOLDING

Ræder havde set rigtigt. Der er ingen tvivl om, at Julemærkesanatoriet blev en gevinst for Kolding. Man talte ligefrem om, at sanatoriet var byens „ypperste seværdighed“⁵⁶, og ikke blot betød opførelsen af sanatoriet beskæftigelse til en stribe håndværkere, men i hele sin levetid skabte det omsætning og et pænt antal arbejdspladser i byen. Julemærkesanatoriet kastede også glans over byen; som protektor for Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse besøgte kong Christian 10. således Julemærkesanatoriet i 1923, og samme år ankrede „Dannebrog“ op i Kolding Fjord ud for Julemærkesanatoriet, fordi dronning Alexandrine også ønskede at besøge sanatoriet.⁵⁷

Byens borgere tog hurtigt sanatoriet til sig og levede med i livet på sanatoriet, hvad talrige arrangementer med Kolding-sangkor og orkestre på sanatoriet vidner om, og hvad den lille historie om Tages søndagsbesøg illustrerer på bedste vis.

Flagene hejses i skolehaverne den 21. april 1947 i anledning af kong Frederik 9.s tronbestigelse efter kong Christian 10.s død den foregående dag (Dansk Sygeplejehistorisk Museum).

Tage fik besøg hver søndag

„Min fars søster fra Kolding kørte en gang under besættelsen i tog fra Århus til Kolding, og i toget mødte hun den 7-årige Tage fra Randers og hans mor, som var på vej til Julemærkesanatoriet, hvor han skulle indlægges for tuberkulose. Han var ked af det, fordi han ikke ville få sin mor at se i lang tid. Det syntes min faster var synd for ham, og hun lovede at ville gå ud til Koldingfjord og besøge ham hver søndag, mens han var indlagt – og det gjorde hun trofast og uanset vejr og vind, hver gang medbringende lidt godter. Tage blev heldigvis rask, og som tak fik fasteren et julekort (velsagtens frankeret med et julemærke) fra Tage hvert eneste år i de følgende 40 år“.

(Fortalt af Lis Nørgaard, Kolding, interview 20.11.2009)

HVERDAG

OG FEST PÅ JULEMÆRKESANATORIET

De hvidskurede gulve

„Jeg var meget nervøs, både for den lange rejse og for opholdet. Jeg græd ved ankomsten, fordi jeg ikke måtte få besøg under opholdet. Opholdet var om sommeren, og der var tvungen badning, hvad der var min store skræk. Jeg husker især de hvidskurede gulve, de lange borde og bænke og den meget lidt appetitlige havregrød, som blev serveret om morgenen. Heldigvis var jeg ikke smittet og kunne rejse hjem igen efter 3 måneder“.

(Andrea Varberg Jensen, Randers, født 1922, indlagt til observation i 1928, interview 10.11.2009).

Overlæge Mårtensson og udklædte børn midt i 1940'erne
(udlånt af Lilian Jensen).

Det var en stor dag, når et barn på Julemærkesanatoriet havde fødselsdag, og det blev naturligvis fejret på alle måder. Rundt om sengen stod lige så mange flag, som barnet fyldte år (foto fra Billed-Bladet, 11.1.1944).

Efter alle disse genvordigheder var Julemærkesanatoriet i Kolding omsider klar til at tage mod de første små patienter. Udover hovedbygningen omfattede sanatoriet overlægeboligen Louisehøj, vestfløjen, som var reservelægebolig, østfløjen, hvor der var forvalterbolig og kontor i kælderen samt bygningen på den anden side af gården, som var maskinhus med vaskeri og systue.

Overlæge Mårtenssons 70-års fødselsdag fejres på Julemærkesanatoriet i 1959 (udlånt af Jørgen Aastrup).

Da det åbnede, kunne sanatoriet modtage 120 børn i alderen 4-15 år, men det viste sig snart, at behovet var større end kapaciteten. For at afhjælpe sengemanglen blev der hurtigt bygget en særlig optagelses- og isolationsbygning; i 1917 fulgte en bygning for mindre børn og i 1933 en bygning for de helt små børn, inklusive faciliteter til de mange timers udendørs ophold på bære. Sanatoriets samlede kapacitet nåede dermed op på 185 børn, men alligevel måtte Julemærkesanatoriet gennem årene give mange afslag på indlæggelse.⁵⁸

De små børn får lysbehandling, mens øjnene beskyttes af store solbriller (foto fra Billed-Bladet, 11.1.1944).

BEHANDLINGEN PÅ SANATORIET

Inden indlæggelsen fik de syge børn et patientnummer, som skulle sys på deres tøj⁵⁹, og når de ankom til sanatoriet, blev de i langt de fleste tilfælde først indlagt en halv snes dage i isolationsafdelingen i den såkaldte E-barak for at undgå, at de smittede de andre patienter med evt. børnesygdomme. Herefter blev de overflyttet til afdelingerne, hvor de var sengeliggende i den første periode, som godt kunne være ganske langvarig. En patient lå således i sengen i 10 måneder, og da han endelig var feberfri og kunne forlade sengen, kunne han hverken gå eller stå på benene, og han var i mellemtiden vokset så meget, at han ikke kunne passe sit tøj, sine sko eller et par næsten ny træskostøvler, som antagelig var blevet indkøbt netop til opholdet på sanatoriet.⁶⁰

Først når børnene var feberfri, indledtes den egentlige kur, som bestod af daglige ophold i den rene, friske luft i den udendørs liggehal eller på loggiaerne, kombineret med god ernæring og motion i form af 1-3 daglige spadsereture på en halv eller en hel times varighed. Behandlingen omfattede også i nogle tilfælde lys- og solbade.⁶¹ En patient for-

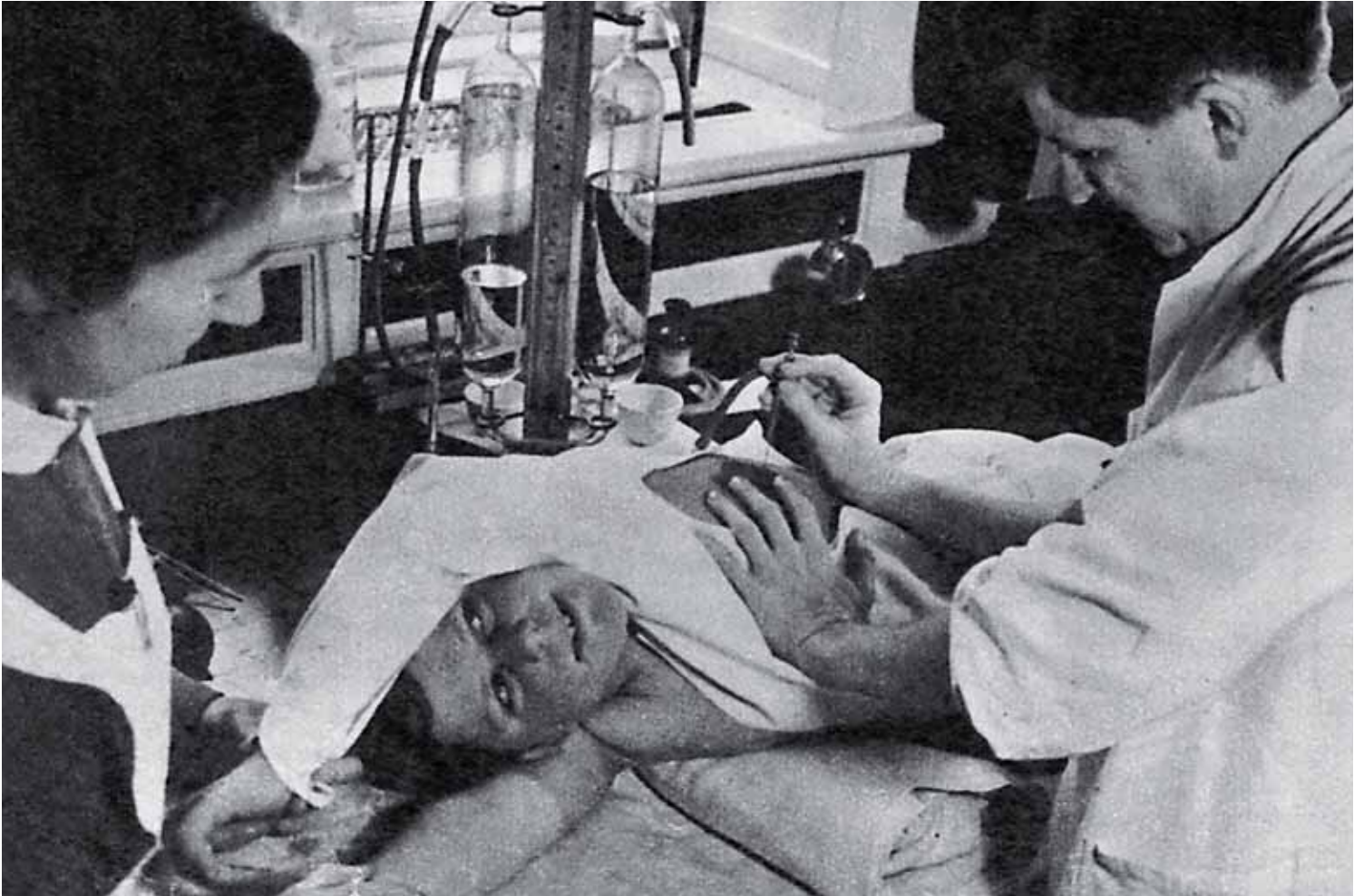
tæller således, at hun gik til lysbehandling med kulbuelys tre gange om ugen, hver gang to timer. Hver halve time skulle man vende sig, når sygeplejersken råbte „Så vender vi“.⁶²

På sanatoriet anvendtes også den såkaldte „pustemetode“ eller pneumothorax artificialis, som bestod i, at man stak en nål ind mellem ribbenene og pustede luft ind i mellemrummet mod lungen, så den klappede sammen og løsnedes fra brystvæggen. Den punkterede, syge lunge fik på denne måde ro i en periode, og håbet var, at man dermed fjernede bakterierne arnested. Metoden skulle gentages med ret korte mellemrum, og den var ikke helt ufarlig og bestemt ikke behagelig.⁶³

Hver 14. dag skulle børnene til undersøgelse hos en af lægerne. Først skulle de gennemlyses, så der kunne blive taget et røntgenbillede af deres lunger, dernæst fulgte en „maveskylning“, en meget ubehagelig undersøgelse, hvor de fik stukket en slang ned i maven, og hvor der via en tragt blev hældt væske ned i slangen. Derefter skulle børnene brække sig i en dertil indrettet bananformet metalskål⁶⁴, og væsken blev så undersøgt for tuberkelbaciller. Tuberkelbacillen er nemlig syrefast og tåler i modsætning til mange andre bakterier opholdet i mavesyren. Bacillen skulle dyrkes på Statens Seruminstitut, og der gik seks uger, inden man kunne få svar.

Tre gange i træk skulle man være „frikendt“, før man blev erklæret rask, og det var naturligvis en enorm skuffelse, hvis man havde klarer frisag to gange i træk, og det så viste sig tredje gang, at der igen var baciller, for så ville det jo være endnu et stykke tid, inden man kunne komme hjem. Under alle omstændigheder var det en langsommelig proces, fordi dyrkningerne som nævnt tog seks uger; i allerbedste fald gik der altså over 4 måneder, inden man tre på hinanden følgende gange var blevet erklæret „smittefri“.⁶⁵

Sanatoriet var selvsagt meget bevidst om smittefaren fra de syge børn. En fundamental regel var derfor, at det var forbudt at spytte overalt på sanatoriets areal.

En patient på Julemærkesanatoriet bliver "pustet". En nål stikkes ind mellem ribbenene og der pustes luft ind, så den syge lunge klapper sammen (foto fra Billed-Bladet, 11.1.1944).

Blev forbudet overtrådt, var straffen en lussing⁶⁶. Hvert barn havde et glas med låg, som det skulle spytte i, og som personalet skulle vaske af – hvad der ikke var det mest spændende job, så det blev overladt til det ufaglærte personale⁶⁷.

Et ophold på Julemærkesanatoriet var ikke gratis. Men med tuberkuloselov-givningen i begyndelsen af århundredet var det blevet fastlagt, at statskassen afholdt den største del af omkostningerne ud fra nogle af staten fastlagte tak-

ster. Resten skulle sygekasserne betale, når det drejede sig om patienter, som var medlemmer af en sygekasse. Hvis der derimod var tale om ubemidlede patienter, der ikke var medlem af en sygekasse, blev det pålagt kommunerne at udrede restbeløbet⁶⁸.

EN RUNDGANG PÅ SANATORIET

I dag kan det naturligvis være svært at forestille sig, hvordan Julemærkesanatoriet var indrettet, selvom det er de samme bygninger som i 1911, da overlæge Oldenburg tog mod de første tuberkulosepatienter. Men vi er så heldige, at hans efterfølger, overlæge Mårtensson, i et Rotary-foredrag i 1940'erne beskrev hele sanatoriet og dets indretning. Det gjorde han med disse ord:

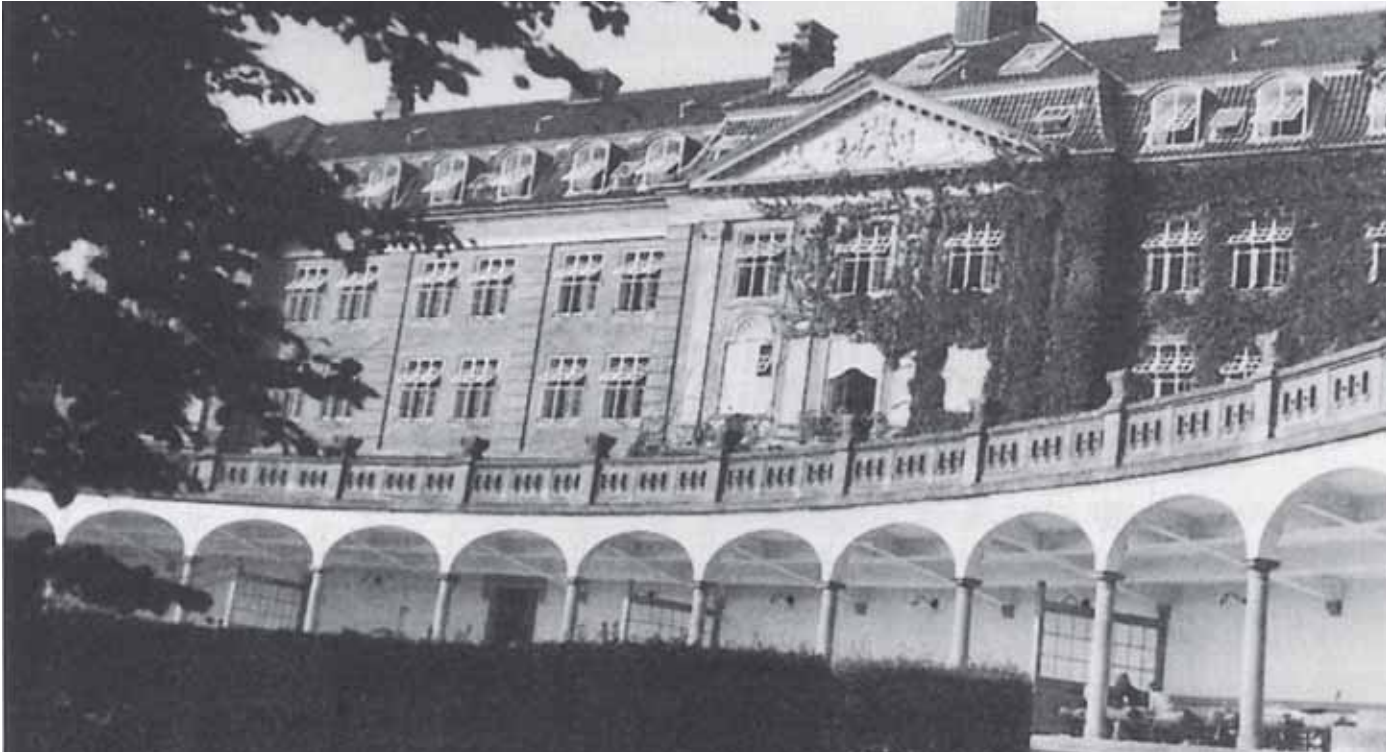
„Hovedbygningen, hvor der er plads til 124 børn, består af 5 etager: I underkælderen er der garderobe, hvorfra udgang til liggehallerne, i kælderetagen findes køkken, spisestuer for børnene og funktionærerne, en ‚badegang‘, der fører til bade, lysbade og sløjdrum; på badegangens vægge hænger alle de fremkomne julemærker i stort format. I stuen findes den store opholdsstue i midten, lægeværelser, røntgenrum, og til siderne de store sygestuer med plads til 18 børn på hver side. På 1. sal i midten små værelser og til siderne store sygestuer, i mansardetagen operationsstue i midten med tandklinik og sygestue på siderne. Sygestuerne er delt i 3 afsnit, adskilt med glasvægge, således at man har oversigt over hele afdelingen. Børnene anbringes på afdelingerne efter alder og sygdommens karakter, drenge på den ene og piger på den anden side“⁶⁹.

Sengeafdelingerne med glasvæggene husker flere af patienterne stadigvæk tydeligt. Ved siden af hver seng var der en lille taburet, hvor børnene skulle placere deres tøj, smukt sammenlagt. I øvrigt skulle børnene også selv rede deres senge, og det foregik på „soldatermanér“ med stramt glattede tæpper. Hvert barn havde et lille skab til private ejendele og evt. et stykke legetøj eller to⁷⁰. Sygestuerne befandt sig som nævnt på tre etager; øverst var afdeling C med de næsten raske, B i midten med de større børn i alderen 12-15 år og nederst afdeling A med de mindre børn i alderen 6-12 år, der ofte var de mest syge⁷¹.

I 1940'erne var det samlede personale på Julemærkesanatoriet omkring 95 personer. Sygeplejepersonalet omfattede 1 plejemor, 7 fast ansatte sygeplejersker, 8 løst ansatte, 15 sygeplejeelever og 18 husassistenter samt 3 læger. Dertil kom kontor-, køkken- og vaskeripersonale, karle, arbejdsmand m.m.⁷². Det var eleverne, som varetog det meste af arbejdet med børnene, og det var lange arbejdsdage: hver dag fra kl. 6.30 til kl. 20.30 med et par fritimer midt på dagen og en ugentlig fridag.

Interiør fra sygestuerne, ca. 1915
(Kolding Stadsarkiv).

Blandt de mindre spændende opgaver var den ugentlige tur med tættekammen og sebbedilleeddiken for at forebygge lus hos børnene. Det var altid eleverne, som havde nattevagterne – og det må have været en ensom tjans: der var kun én elev, som havde opsyn med hele hovedbygningen. I øvrigt fik nattevagten udleveret en stor kurv med hullede strømper, som de skulle stoppe, og til nattevagtens pligter hørte også rengøring af lægeværelset⁷³.

Sygeplejeeleverne og det øvrige personale fik i 1942 væsentligt bedre forhold, da man kunne indvie den ny annexbyg-

ning med funktionærboliger oppe på toppen af bakken øst for hovedbygningen⁷⁴, som i dag er indrettet til hotelværelser under navnet Skovly. Arkitektonisk er der unægtelig et stort spring fra hovedbygningens pompøse stil til den prunkløse rødstensbygning – men personalet har nok først og fremmest interesseret sig for, at de fik tidssvarende boligforhold. Der var i øvrigt strenge regler for personalet, der boede på Skovly i 1940'erne: Herbesøg var tiladt indtil kl. 23, men på slaget 23 kom nattevagten eller „maskinmesteren“ for at tjekke, om pigerne var alene. Hvor- efter dørene blev lukket og låst!⁷⁵

I slutningen af 1950'erne, kort før Julemærkesanatoriet lukkede, var elevlønnen 300 kr. om måneden, men hvis man så var så uheldig, at man kom til at ødelægge noget under arbejdet, skulle det erstattes – og beløbet blev så fra trukket månedslønnen. En tidligere elev fortæller, at patienterne lå i jernsenge, og hvis eleven ved et uheld kom til at slå termometret mod sengerammen, skete det, at termometret splintredes. Men hvis eleven stod sig godt med den pågældende patient, påtog barnet sig skylden for, at termometret var gået i stykker – og så slap eleven for at blive trukket i lønnen⁷⁶.

Et noget overset kapitel er i øvrigt, at mange af de unge elever og sygeplejersker selv blev smittet med tuberkulosen og kom til at opleve behandlingen på egen krop. Selvom de selv blev syge, og selvom de var vidne til, at nogle af deres kammerater døde af tuberkulosen, fortsatte de stort set alle sammen med at arbejde inden for tuberkulose bekæmpelsen, når de var blevet raske igen⁷⁷.

Julemærkesanatoriet omfattede et betydeligt areal, hvoraf omkring 18 ha var skov. Gennem skoven bugtede sig veje med forskellig stigning, hvor børnene gik deres foreskrevne spadsereture. Vejene var opkaldt efter mænd som Holbøll, Vett, Dalgas, Ræder og Oldenburg. En særlig snirklet vej kaldte børnene „Krusedullevej“⁷⁸, og en anden havde fået det sigende navn „Brækkebenevej“⁷⁹. En vigtig udendørs aktivitet var også de små kolonihaver – kaldet „skolehaverne“ – som lå nede ved vandet øst for hovedbygningen. Her dyrkedes sommerblomster og grønsager, og børnene havde som pligt at passe én lille have hver. Der blev holdt opsyn med, at børnene passede deres have mindst én gang om ugen⁸⁰.

Frit udsyn til den skønne Kolding Fjord

„Når man ser bort fra de mindste børn – på få måneder til 4 år – adskiller kur og behandling sig ikke væsentligt fra behandlingen på et „voksent“ sanatorium. Børnene ligger naturligvis i sengen, når de har temperaturforhøjelse eller der på anden måde er tegn på „uro“ i lungelidelsen. De sengeliggende har alle frit udsyn til den skønne Kolding Fjord med dens hvide sejl, dens trafik af små og større passager- og fragtbåde og dens sydlige sivkransede bred med grønne enge foran skovklædte bakker. Desuden er der sørget for alskens tidkort, radio, bøger, blade, håndarbejder, husflid, modellervoks, „Mekano“ osv. Børn er for øvrigt tålmodige patienter, der finder sig i selv et langvarigt sengeleje uden at tabe tålmodigheden. Tiden flyver for dem, og de er næsten altid glade og lykkelige, fri for spekulationer og bekymringer.

De oppegående patienter ligger i liggehal, spadserer – hele og halve timer – går i skole, får undervisning i sløjd og håndarbejder, bader i fjorden eller ror under opsyn af en sygeplejerske. Spadsereturene går i sluttet trop, ofte under sang; på særlige festdage bærer hvert barn sit lille dannebrogslag. I fritiden får de større børn lov til at strejfe om på egen hånd i sanatoriets skov eller ved stranden, hvor de arrangerer kapsejladsskibe med deres stolte sejlere.“

(O. Teglkamp i „Bulletin“ fra Patientforeningen på Faksinge Sanatorium, 1941, KSAU1).

SOLID KOST OG MASSER AF MÆLK

Der blev naturligvis lagt stor vægt på ernæringen under opholdet på Julemærkesanatoriet. Det var vigtigt, at børnene spiste og tog på. Maden beskriver Mårtensson som „en god, almindelig borgerlig kost, med rigelig mængde mælk, smør, grøntsager – fra oktober til maj i alle tilfælde levertran.“⁸¹ Levertranen om morgenen smagte forfærdeligt, og der var nogle børn, som simpelthen ikke kunne få det ned; da vitaminpillerne kom frem i 1950'erne, fik nogle få børn derfor undtagelsesvis lov at erstatte den fæle drik med en vitaminpille⁸².

Julemærkesanatoriet brugte omkring 1 tønne kartofler (svarende til 100 kg) om dagen, og det daglige mælkeforbrug var ca. 300 liter (svarende til omkring 1½ liter om dagen pr. patient). Mælken kom kun fra kontrollerede besætninger og leveredes hver morgen frisk fra mejeriet, hvorefter den blev pasteuriseret, afkølet og opbevaret i kølerum⁸³. Selv under besættelsen, hvor alting var rationeret, blev der altid serveret rigelig og god mad på Julemærkesanatoriet, husker en patient⁸⁴.

Den uundgåelige levertran serveres til morgenmaden (foto fra Billed-Bladet, 11.1.1944). Midt i billedet med krøllet hår ses Lilian Jensen som 8-årig. Hun har medvirket ved tilblivelsen af denne bog (fotograferet i 2010 som 74-årig af Mie Krogh).

Imidlertid kunne de syge børn have svært ved at spise noget, og derfor blev der holdt strengt øje med, om både maden og mælken kom indenbords. Begge dele var nemlig vigtige forudsætninger for, at børnene kunne blive raske, og det vidste de godt. Alligevel kunne de mange daglige måltider med mælk være en prøvelse at komme igennem. Børnene fik ikke lov til at forlade spisesalen, før de var færdige med måltidet eller med mælken – og en patient fortæller, at hun blev så led og ked af den megen mælk, at hun efter udskrivningen aldrig nogensinde i de efterfølgende 50 år har rørt et glas sødmælk!⁸⁵ Børnene blev naturligvis også jævnlgt vejjet, og en patient husker, at for at veje bare lidt mere tog pigerne ekstra hårnåle i håret!⁸⁶

Mælken var en pestilens

„Hver morgen fik vi et lille glas torskelevertran med hvidtøl i bunden for at tage det værste af den grimme smag. Desuden 2 glas lunken mælk (tit med skind på), og jeg havde det største besvær med at klare mælken, så sommetider måtte jeg blive siddende i lang tid i spisesalen. Jeg fik ikke lov at gå, før mælken var drukket. Det var en ufravigelig regel, at vi skulle spise op, selvom vi som følge af sygdommen ikke havde appetit. Jeg kan huske, at pigen i seng nr. 1 en dag i sit skab havde gemt noget mad, som hun ikke havde kunnet spise, og da det blev opdaget, blev hun sendt hjem.

Jeg kan også huske, at jeg under det sidste ophold i 1948 var durkdreven nok til en gang imellem at bytte med en anden ved morgenmaden, sådan at jeg spiste to gange øllebrød (det kunne jeg nemlig godt lide), mens den anden patient drak min mælk.

Efter maden skulle vi defilere forbi plejemor og neje og sige tak for mad. Samtidig blev det tjekket, om vi havde „gemt“ mad i munden eller i lommerne. Vi blev vejjet en gang om ugen, og vi skulle gå på toilettet inden vejningen, så der ikke i bogstaveligste forstand blev „snydt på vægten“.

(Lilian Jensen, Horsens, født 1936, indlagt tre gange i 1943-44, 1945-46 og 1948, interview 16.11.2009)

Den store liggehal på Julemærkesanatoriet i 1940'erne. Når man forlod hallen om aftenen, skulle man selv rulle sin madras sammen (foto fra Billed-Bladet, 11.1.1944).

De oppegående børn skulle stå op hver dag kl. 6.30, og de blev lagt i seng kl. 19.30⁸⁷. Dagen på Julemærkesanatoriet startede med morgentoilette, stuegang og morgensang med deltagelse af overlægen⁸⁸, og i det hele taget var dagligdagen på Julemærkesanatoriet præget af streng disciplin og skemalagt regelmæssighed, men det virker ikke, som om børnene satte spørgsmålstejn ved hverken disciplinen eller de pligter, som de skulle udføre under opholdet. Som en af dem siger: „Man gjorde, hvad der blev sagt.“⁸⁹ En anden fortæller, at hvis man ikke parerede ordre, fik man kærligheden at føle. Han husker f.eks., at han blev „grebet i“ at løbe rundt på bare fødder på gulvet på et tidspunkt, hvor han skulle ligge i sin seng. Det regelbrud blev omgående takseret til en lussing – hvad han fandt helt i sin orden, fordi han jo havde været ulydig⁹⁰. Men opholdet på Julemærkesanatoriet beskrives også som „en forfærdelig tid“⁹¹, og en patient siger ligefrem, at „det kunne lige så godt have været en koncentrationslejr“⁹². Alligevel er det nok meget typisk, når en anden patient – som oven i købet måtte af sted til sanatoriet i hele tre omgange – udtrykker det på denne måde: „Sådan skulle det jo være, hvis vi ville være raske.“⁹³

Det kunne ikke være anderledes, men naturligvis er der ubehagelige episoder, som har fæstnet sig i børnenes erindring. Således fortæller den samme patient, at hun skulle have kulbueleys og havde skullet fra morgenmælken. Men så kom afdelingssygeplejersken med mælken i en sutteflaske og tvang hende til at drikke den af sutteflasken til stor moro for alle de andre patienter. „Det glemmer jeg aldrig“, fortæller hun. Men ellers husker hun opholdet som positivt: „Vi havde det godt dernede, vi savnede familien, men der var altid selskab. Der var mange gode ting; vi havde det tit sjovt“⁹⁴.

En tredje udtrykker det således: „Det var vores hjem, og vi savnede ikke noget“⁹⁵. Også hun har kun gode minder fra indlæggelsen og fortæller, at hun på Julemærkesanatoriet fik en veninde, som hun siden har holdt forbindelsen ved lige med i 50 år; de har jævnligt besøgt hinanden, og de har som minimum sendt et julekort til hinanden hvert år⁹⁶.

DAGLIGDAGEN MED PLIGTER OG DISCIPLIN

Flere patienter husker én bestemt afdelingssygeplejerske – og bestemt ikke for det gode. Hun var navnlig efter de børn, som ikke kunne spise noget. Hun tvangsmadede dem, så de kastede op – og især morgenens store skudfuld havregrød var det nærmest umuligt at få gjort kål på. Men beskeden fra afdelingssygeplejersken var: „Du kommer aldrig hjem, hvis du ikke lærer at spise“, og det skete jævnlige, at afdelingssygeplejersken gav det pågældende barn stuearrest og beordrede det til at blive i sengen hele dagen⁹⁷. En patient, som dengang var seks år gammel, har aldrig glemt, at den samme afdelingssygeplejerske tog en dejlig, sort plysbamse, som han ellers havde fået at trøste sig ved, fra ham, for den måtte han ikke sove med om natten⁹⁸.

En af de grovere episoder var, at den pågældende afdelingssygeplejerske beordrede to elever til at holde en patient fast, så han kunne blive klippet pilskaldet, for „så sparer det offentlige pengene til sådan nogle fattiglus“. Samme patient husker også, at afdelingssygeplejersken madede børn, der ikke havde appetit og ikke kunne spise klumperne i havre-

grøden, ja at hun sågar tvangsfodrede børnene med deres eget bræk, hvis de havde kastet op⁹⁹.

Der var også eksempler på mobning: en patient fortæller, at han en nat vågnede ved, at de andre på stuen holdt ham fast, mens han fik sine næsebor og sin mund fyldt med tandpasta, så han var tæt på at blive kvalt¹⁰⁰. En anden erindrer, at en stor dreng med vilje tissede i en mindre drengs seng og tvang ham til at „tilstå“ over for nattevagten, at han selv havde gjort det. Til gengæld beretter han med glæde om lærerinden og husker timerne i sanatoriets skole som det bedste ved opholdet¹⁰¹.

For de store børn var der nemlig skolegang. Sanatoriet havde tilknyttet en lærerinde, som underviste de børn, som havde nået den skolepligtige alder, i læsning, skrivning og regning et par timer om dagen tre gange om ugen. Eleverne blev fordelt på tre hold efter alder og kundskaber¹⁰², men det var måske nok begrænset, hvad i hvert fald nogle af børnene lærte¹⁰³. For drengene var der også sløjde en gang om ugen, og pigerne havde håndgerning¹⁰⁴.

Nogle af de mest raske af de større børn fik tildelt forskellige småjobs i dagligdagen. Et af dem bestod i at skænke mælk anden gang om morgenen. Det var et af de mest eftertragtede jobs, fordi mælken var kogt og klumpede – og når man havde tjansen med at skænke anden gang, kunne man godt komme af sted med selv at „ snyde“ for det andet glas. Et andet job var at „gå fører“, når børnene gik tur formiddag og eftermiddag. Det pågældende barn gik forrest og havde gerne en af de mindste ved hånden, mens en fra personalet gik bagerst. At blive „udvalgt“ til disse småjobs gav en vis stolthed og en god portion selvtilid på et sted, hvor tonen godt kunne være hård, og hvor et knus var en absolut sjældenhed¹⁰⁵.

FRISK LUFT DAG OG NAT

*Der arbejdes i skolehaverne midt i 1940'erne
(udlånt af Lilian Jensen).*

Helt centralt i kuren var de daglige ophold udendørs i den friske luft. De syge børn kom ud at ligge på loggiaerne på etagerne, mens de mere raske lå i liggehallen hele vejen rundt om facaden. Tiden i liggehallen var nøje skemalagt; børnene skulle sædvanligvis ligge her en times tid før middag og igen fra kl. 13-14.30.

Det var naturligvis tilladt at læse i en bog eller at spille et spil med naboen, mens man lå i soveposen på båren, men der skulle være absolut ro, og det var ikke under nogen omstændigheder tilladt at forlade båren. Liggehallen var inddelt i „båse“, der var adskilt fra hinanden med trævægge. Øverst oppe var der vinduer, så man kunne se hele vejen gennem liggehallen, og af samme årsag sad en sygeplejerske i midten af liggehallen på en meget høj stol, således at hun gennem de højtiddende vinduer kunne holde opsyn med samtlige „båse“.

Sådan gik dagene

„Jeg lærte at svømme under et af opholdene på Julemærkesanatoriet; der var nemlig tvungen badning i Kolding Fjord om sommeren. Ellers brugte vi tiden på at reparere Dannebrogssflag, arbejdede i skolehaverne, lave armbånd af perler, knytte net som gaver til forældre etc. og bogmærker af negativ film med pressede blomster, som vi syede rundt om. Om sommeren legede vi sanglege (Bro Bro Brille og Munken gik i enge) på verandaen lige ud for spise-stuen. Vi gik lange ture i skoven i al slags vejr. Der var skolegang hver dag samt selvfølgelig hviletid i liggehallen (drengene lå til venstre, pigerne til højre). Også sengeliggende børn skulle ud i frisk luft; det foregik på „verandaerne“ i den vestlige ende. Ved liggehallen var der hylder med vores træsko, som vi havde på udendørs samt udendørs tøj. Indendørs gik vi i hjemmesko, og på afdelingerne var der små skabe med plads til tøj og legetøj“.

(Lilian Jensen, Horsens, født 1936, indlagt tre gange i 1943-44, 1945-46 og 1948, interview 16.11.2009).

En patient husker fra en indlæggelse i begyndelsen af 1940'erne, at fjorddamperen „Freja“ lagde til ved anløbsbroen kl. 14.30, og at det var det signal, alle ventede på, for så var tiden i liggehallen forbi. Men hvis man havde forbrudt sig mod reglerne under opholdet i liggehallen, var straffen, at man skulle blive liggende efter kl. 14.30¹⁰⁶.

Uanset årstiden og vejrliget sov børnene altid for åbne vinduer, og det kunne nemt være en kold fornøjelse. „Det var så koldt om vinteren, vi lå med is ud af næsen“, husker en patient¹⁰⁷ – og en anden er overbevist om, at det var de åbne vinduer, som var skyld i, at han meget ofte var syg med ondt i ørerne og forkølelse¹⁰⁸. Faktisk kontrollerede overlægen, at temperaturen på stuerne om vinteren aldrig overskred 8 grader¹⁰⁹. Om vinteren lukkede nattevagten dog vinduerne et par timer før børnene skulle op, så der dog ikke var helt så koldt, når de skulle vaske sig og tage tøj på¹¹⁰. Et barn husker især, at hun var skrækslagen for de åbne vinduer, når det var tordenvejr. Men uanset lyn og torden forblev vinduerne åbne¹¹¹. Om sommeren var de åbne vinduer dog også lidt af en attraktion, fordi man havde udsigten over fjorden og over til det livlige forlystelsesetablisement Christiansminde på den anden side af fjorden¹¹².

Oppe under taget var det svært at lukke vinduerne op om vinteren, fordi de var frosset til. Men en af patienterne havde en metode: hun kravlede op på vaskebordet og skubbede til vinduet med bagdelen, indtil det gik op. Men en dag gik det galt: ruden gik i stykker, og Julemærkesanatoriet send-

te omgående en regning til sygekassen i Lysabild på Sydals, hvor den pågældende pige stammede fra. Hendes far var mælkekusk, og mejeribestyreren var formand for sygekassen. De har nok i fællesskab undret sig over, at regningen blev sendt til sygekassen og ikke til hjemmet – og over den emsighed, som sanatoriet således udviste¹¹³.

Omdrejningspunktet i dagligdagen på Julemærkesanatoriet var oversygeplejersken, der blev tituleret „Plejemor“, og i alle årene fra 1921 til 1945 var det frk. Valborg Bentsen. I en avisartikel i anledning af hendes 50-års fødselsdag beskrives hun som en særdeles beskeden person: „Hun er altid i baggrunden. Det er ganske vist hende, der næst overlæge Oldenburg leder det store sanatorium, men hendes styre er så stilfærdigt og mildt, at ingen udenforstående ville tage hende for den overordnede. Det store arbejde og det store ansvar, hun har, bærer hun med ro og sikkerhed.“¹¹⁴

Mange af børnene husker med stor taknemmelighed hendes efterfølger som „Plejemor“, Sigrid Bruun (1911-97), som var „streng og respekteret“, men som også havde en tålmodighed og en indlevelsesevne som få. Hun opfattede sit arbejde som et kald, boede dør om dør med patienterne i alle årene og holdt aldrig ferie – og helst heller ikke en fridag¹¹⁵.

Dagen på Julemærkesanatoriet sluttede med, at børnene blev lagt i seng, og Plejemor kom og bad aftenbøn og sang en sang eller en salme med børnene. Så blev lyset slukket, men mange havde en lommelygte og lå og læste i sengen¹¹⁶.

KONTAKTEN MED HJEMMET

Det fremstilles somme tider sådan, at børnene ikke måtte få besøg hjemmefra. Det er imidlertid ikke tilfældet. Overlæge Oldenburg siger i et avisinterview i anledning af Julemærkesanatoriets 25-års jubilæum, at forældrene må komme så tit, de vil, blot ikke i den allerførste tid, hvor børnene skal falde til ro og vænne sig til tingenes tilstand på sanatoriet¹¹⁷. Søsken-ende og andre børn måtte dog ikke komme på besøg.

At der ikke desto mindre var mange børn, som ikke fik besøg overhovedet, hang først og fremmest sammen med, at de kom fra fattige kår, og at deres forældre simpelthen ikke havde råd til at foretage den ofte lange rejse. Allerede togbilletten til henrejsen, når barnet skulle indlægges, kunne være et økonomisk problem. En patient fortæller således, at der kun blev købt en togbillet fra Studsgård ved Herning til Kolding til ham selv, da han i 1942 skulle på sanatoriet; faderen cyklede til gengæld hele natten for at være fremme i Kolding samtidig med sønnen. De mødtes på stationen i Kolding, og drengen blev så transporteret på stangen på cyklen fra stationen til Julemærkesanatoriet. Faderen „læssede ham af“ og skyndte sig med det samme at cykle tilbage til Herning. Drengen var indlagt i knap et halvt år og fik ikke besøg hjemmefra i den periode – bortset fra en kusine fra Taulov, som kom et par gange med en pose stikkelsbær¹¹⁸.

Et andet barn fortæller, at han kun fik besøg en gang om året, når faderen brugte to dage af sin sommerferie på at cykle fra hjemmet i Svendborg til Kolding og retur. I virkeligheden var besøgene måske både af det gode og det onde; i hvert fald forstærkede det hjemveen for børnene, når de havde haft et

kort besøg af forældrene¹¹⁹. Mange af børnene havde nemlig voldsom hjemve; de savnede forældrene og deres søskende så meget, at de græd sig i søvn aften efter aften og måtte trøstes af personalet¹²⁰.

Lidt er da bedre end ingenting

„Fredag.

Kære far og mor!

Jeg har det helt godt og det er gået over i mit bryst, siden jeg er begyndt at blive pustet. Jeg er kun blevet pustet én gang endnu. I de sidste 3 uger har jeg kun taget 100 g på i vægt, nu vejer jeg 38,1 kg. Det gør lidt ondt i halsen, når jeg synker... Jeg *kan* ikke finde på mere at skrive, men lidt er da bedre end ingenting og hvis jeg ikke skriver bliver I jo bange for mig. Så til slut en *kærlig* hilsen til eder alle fra Hans“.

(12-årige Hans' breve, DSHM Arkiv)

Grethe Petersen f. Sørensen med sin kammerat
Jørgen Vind på gårdspladsen ved „lystårnet“ 1945
(Dansk Sygeplejehistorisk Museum).

Derfor blev der naturligvis skrevet mange breve frem og tilbage, og i Dansk Sygeplejehistorisk Museums arkiv findes bl.a. en lille samling breve, som er skrevet af den 12-årige Hans, der var indlagt i 1925-26, til familien derhjemme. I stort set hvert eneste brev nævner han omhyggeligt sin temperatur morgen, middag og aften – beviset på, at han var feberfri og kunne deltage i kuren. At lungepustningen ikke har været en behagelig oplevelse, fremgår af denne bemærkning: „Sagde overlægen, at jeg ikke skulle pustes mere? For hvis jeg ikke skal så er jeg glad for det.“¹²¹

En patient fortæller, at han under indlæggelsen på sanatoriet især fik mange breve fra sin storebror, som var sømand og sejlede på verdenshavene, og at storebroderen på mirakuløs vis fik udvirket, at der ankom en kæmpemæssig flødeskumslagkage til ham på hans 9-års fødselsdag på sanatoriet¹²².

Kontakten med hjemmet bestod også i, at sanatoriet sendte „meddelelser“ til forældrene om barnet. En patient har gemt en meddelelse fra sanatoriet fra september 1942. Her skriver reservelæge Signe Banke: „Deres søn Johannes har befundet sig godt i den forløbne måned, der har ikke været noget i vejen med ham. Han er oppe og ude hver dag, deltager i sløjd og skoleundervisning. Vore undersøgelser har vist, at han ikke er særligt hårdt angrebet, så jeg tror ikke hans ophold her bliver af så lang varighed, men endnu kan man ikke med fuldstændig sikkerhed udtale sig herom. Humøret er godt.“¹²³

En anden patient har gemt en meddelelse, hvor overlæge Mårtensson lakonisk meddeler forældrene, at deres dreng

den samme dag har fået fjernet mandler og polypper¹²⁴. Det var en ren lægelig beslutning, som ikke var til diskussion, og som ikke krævede, at familien blev taget med på råd. Tiden var tydeligvis en anden end i dag, og overlægens autoritet blev der ikke sat spørgsmålstegn ved.

Men der var nogle få børn, som i realiteten blev „afskrevet“ af deres forældre. Overlæge Oldenburg beskriver det som et „sørgeligt kapitel“, at der var børn, som aldrig fik besøg af deres forældre, og som under opholdet ikke fik ét eneste brev. Det var svært, især når alle de andre fik breve og stolt fremviste dem for kammeraterne på stuen og for lægerne og sygeplejerskerne, men allersværest var det til jul, hvor langt de fleste børn fik tilsendt gaver fra familien, men hvor nogen måtte undvære det mindste livstegn fra familien. „Så må vi her på sanatoriet skaffe gaver til de børn, der ingen får, og så fingere, at de er kommet hjemme fra far og mor.“¹²⁵

DE FIRE HØJTIDER

Til Augustfesten opførte nogle af patienterne et lille stykke som underholdning for de øvrige børn og personalet. Billedet øverst er fra 1. august 1941, og stående længst til venstre i folkedragt ses Inger Bodenhoff. Nederste billede er fra 1. august 1942 (udlånt af Inger Bodenhoff).

Julemærkesanatoriet gjorde meget for at skabe adspredelse i børnenes sanatorieophold. Der var jævnligt fremvisning af film og billeder, optræden af Mester Jakel teater og af tryllekunstnere, og fra Kolding kom forskellige orkestre og sangforeninger på besøg. En patient husker, at der på H.C. Andersens 125-års fødselsdag i april 1930 var arrangeret udflugt for alle børnene; de blev sejlet over fjorden til Christiansminde, hvor de fik sodavand og kage¹²⁶.

Men fire gange i årets løb var der særlig fest på Julemærkesanatoriet. Det var naturligvis juleaften, og så var det fastelavn, Valdemarsdag og sanatoriets fødselsdag den 1. august.

Juleaften var den største fest af dem alle, og det er også den, patienterne husker bedst. For børnene var det jo den aften i hele året, hvor det var sværest at være væk hjemmefra, og hvor det virkelig gjorde ondt at være afskåret fra at fejre den i familiens skød. På den anden side kom mange af børnene fra mindre bemedlede hjem, og når de var på Julemærkesanatoriet, var der i hvert fald sikkerhed for både god mad og en gave. En af patienterne husker, at de andre kaldte hende „Julegrisen“, fordi hun kom til at fejre to juleaftener på Julemærkesanatoriet¹²⁷.

En anden måtte fejre hele 8 juleaftener på sanatoriet, men han ville nu gerne have undværet det: „Selvom der blev gjort meget ud af højtiderne og selvom julen på en måde for mig som fattigmandsbarn forekom helt eventyrlig, ville jeg naturligvis hellere have nøjedes med en appelsin med et stykke hugget sukker i – som i nogle af jul'erne i 30'erne, hvor min far var arbejdsløs.“¹²⁸

Juleaften på Julemærkesanatoriet

„Festlighederne juleaften på Julemærkesanatoriet begynder i år kl. 12½. Så bliver gåsen båret ind. Den er pyntet på rigtig gammeldags manér, og man synger en sang om gåsen, der serveres risengrød, og der er en mandel til hvert bord med tilhørende mandelgaver. Der er ca. 170 børn på sanatoriet i år, og der findes et juletræ på hver afdeling. Tidligt om eftermiddagen begynder julen for de allermindste, og de får udleveret deres gaver (funktionærerne har lavet en mængde ting til børnene!). Klokken seks tændes det store juletræ på hovedafdelingen. Delt i to afdelinger, en for drenge og en for piger, marcheres omkring juletræet, mens man synger nogle julesalmer. Når dansen omkring træet er forbi, kommer der en nisse slæbende med en stor sæk på ryggen, og heri findes gaverne fra sanatoriet. Gaverne fra hjemmet uddeles allerede om eftermiddagen. Så går det løs et par timer med at se egne og kammeraternes gaver, og ind imellem får børnene en forfriskning, der som regel består i et glas mælk, og der uddeles godter. Overlægen på sanatoriet fortæller, at det mest pudsige for ham i julen er at se de små modtage gaverne. En lille pige fik f.eks. sidste år en stor nisse, som hun blev så forskrækket for, at det varede længe, inden hun turde røre ved den“.

(Avisudklip, dateret 22.12.1939, KSAU1).

Børnene og personalet forberedte julefesten i løbet af hele december måned, og ligesom derhjemme skabtes en forventningsfuld stemning. Der var juletræ på alle afdelinger, og selve julefesten begyndte allerede ved middagstid juleaften med middag, og det var altid risengrød med mandler (og selvfølgelig mandelgaver) samt stegt gås, festligt pyntet med Dannebrogssflag og hvide manchetter. Børnene sang vers fra „Peters Jul“, og kl. 16 marcherede de ind til det store, flot pyntede juletræ med masser af lys. De sengeliggende børn fik deres seng kørt ind i salen, så de også kunne være tæt på juletræet. Overlægen læste juleevangeliet, og så dansede børnene om juletræet.

Til sidst kom nisserne med sanatoriets julegaver. Hvert barn havde fået lov at ønske sig én ting, og netop det ønske bestræbte sanatoriet sig på at opfylde efter bedste evne¹²⁹. En patient fortæller, at hun godt var klar over, at det var et stort ønske, men alligevel skrev hun en fingerring på sin ønskeseddel, og stor var glæden, da en af pakkerne indeholdt en flot fingerring med blå sten. Derudover fik hun vanter og fra sine forældre en strikketroje samt lidt af moderens hjemmebag¹³⁰. En anden fik (efter eget ønske) en lille træflagstang med et dannebrogssflag (som hun stadig har)¹³¹, og et barn, der var meget interesseret i skibe og nøje fulgte trafikken på fjorden neden for sanatoriet i form af navnlig DFDS' „Fredericia“ og rederiet Clausens kreaturbåde, ønskede og fik „Skibsfartens Hvem Hvad Hvor“ i julegave i 1955¹³².

Julefesten på sanatoriet modtog god, lokal hjælp. Ræder og Conrad Andersen indsamlede hvert år gennem annoncer i dagspressen gaver og pengebeløb for at give børnene på sanatoriet en så god julefest som muligt – men Ræder måtte noget ærgerlig konstatere, at det ikke var fra hans egen Odd-Fellow loge, at hjælpen kunne komme. Logebrødrene afslog nemlig enhver form for hjælp til formålet¹³³.

Til fastelavn var alle børnene udklædt: „En spraglet mængde af riddere og damer, feer og bønderpiger, indianere, skorstensfejere, nisser o.m.a. marcherer ind til musik af et Koldingorkester. Der opføres en lille komedie og bagefter tillades en lille dans“, fortæller overlæge Mårtensson¹³⁴. Indmarchen blev dirigeret af „Plejemor“ og foregik til tonerne af „Københavnermarch“¹³⁵. På Valdemarsdag den 15. juni samledes alle børnene, som var oppegående, foran den store flagstang, og efter at flaget var blevet hejst under sang og tale, marcherede de rundt med trommer og flag, og dagen igennem blev der sunget nationale sange.

Sanatoriet festligholdt også sin egen fødselsdag den 1. august hvert år. Her opførte børnene en lille forestilling på platformen foran sanatoriet og dansede folkedans i dragter¹³⁶. Ikke sjældent blev der skrevet en særlig sang til jubilæet, og i arkiverne findes adskillige af disse „jubilæumssange“.

Når børnene havde fødselsdag, blev der også gjort meget ud af det – igen sikkert for at børnene ikke skulle blive for triste over at være langt hjemmefra på denne deres egen festdag. Ved barnets plads ved spisebordet blev der pyntet fint op med nogle af de mange strandskaller, som var indsamlet under de utallige spadsereture ved fjordens bred. Skallerne var pakket fint ind i farvestrålende chokoladepapir, som børnene havde glattet og strøget efter alle kunstens regler¹³⁷. Samtidig var fødselarens seng pyntet med lige så mange flag, som barnet fyldte år – og det skabte så megen glæde, at det kunne forekomme, at „en lille sidekammerat hos de små børn bestemt forlanger også at få flag på sengen, selvom han ikke har fødselsdag“¹³⁸. De børn, som måtte opholde sig længere end et år på sanatoriet, blev også fejret; på deres ét års jubilæumsdag fik de tolv flag på sengen¹³⁹.

I det daglige blev der gjort lidt mere ud af maden om søndagen, og hver søndag var der en fælles gåtur – enten gennem Strandhuse til jernbanebroen, hvor drengene konkurrerede om at spytte til måls efter jernbaneskinneerne (selvom det jo altså var forbudt at spytte!) eller ad en gangsti tværs over markerne til Nr. Bjært¹⁴⁰. Andre ture gik helt ind til havnen i Kolding, hvor det var en stor oplevelse, at det lykkedes at komme om bord på et skib, der lå i havnen. Når de skulle på tur om søndagen, var de store drenge vældig optaget af, hvordan de så ud, og de tilbragte lang tid foran spejlene på sovesalene med at smøre Brugsens krystalcreme i håret, så det sad, som det skulle¹⁴¹.

Hvert år fejrede man Julemærkesanatoriets fødselsdag den 1. august – det var den såkaldte Augustfest (Dansk Sygeplejehistorisk Museum).

To små grønlanderbørn på Julemærkesanatoriet i slutningen af 1950'erne (udlånt af Jørgen Aastrup).

Jubilæumsflag

„Hende den Pige jeg ligger ved siden af der hedder Asta hun har haft fire Aars Jubilæum. Hun har været her i fire Aar den 30. Oktober og da kan du tro vi havde Fest. Hendes Seng var pyntet med tolv Flag og der stod to Fanner bag Sengen og saa var der tolv paa de her Knager hvor I plejer at hænge jeres Frakker paa naar I er her. Og efter vi havde faaet Aftensmad var vi i Dagligstuen og der blev spillet Komedie den hed Prinsessens Friere... Og bagefter fik vi Saftvand og Æblekage du kan tro det var dejligt...“

(Inger Bodenhoff som 9-årig i brev til sin far fra Julemærkesanatoriet 7.11.1941).

SOLSKINSSANATORIET

Julemærkesanatoriet på film

„Hvordan livet formede sig for børnene på Julemærkesanatoriet fik forældrene allerede i 1913 et indtryk af gennem en film – vel en af de første medicinske dokumentarfilm herhjemme – som var optaget af „Fotorama“ i Århus. Det var en film, skrev provinsbladene, „der kulturelt er af adskillig større interesse end de revolverfilms, der sædvanligvis laves herhjemme, og som vil være Danmark en bedre reklame i udlandet end det filmgøgl, der giver udlændinge indtryk af, at Danmark er beboet af forlorne grever og baroner“. Filmen fortæller om børnenes daglige liv, hvordan de kommer ind som syge, men glade og sunde forlader sanatoriet“.

*(Nationalforeningen til Tuberkulose
Bekæmpelse 1901-1951, p. 60).*

Historien om Julemærkesanatoriet i Kolding var en solstrålehistorie. At hele Danmarks befolkning købte et lille julemærke til en pris af 2 øre, og at disse mange toører kunne blive til et „slot“, der virkede for at gøre små børn raske – det var en historie, som medierne ikke blev trætte af at fortælle om. Og hver gang skete det med betegnelser som „børnenes solskinssanatorium“¹⁴², hvor hovedhistorien naturligvis var, at sanatoriet var befolket med et dygtigt og omsorgsfuldt personale, der kun havde børnenes bedste i tankerne, og at alle børnene var glade og tilfredse. At virkeligheden nok var en kende mere nuanceret, var der sjældent plads til i datidens omtale af Julemærkesanatoriet.

Et godt eksempel på den positive omtale af Julemærkesanatoriet er en længere billedartikel i Billed-Bladet fra 1944 under overskriften „Hvor spinkle menneskespirer gøres sunde og kraftige“. En karakteristisk billedtekst lyder: „En væsentlig faktor ved børnenes helbredelse er, at også deres psykiske tilstand overvåges. Hvis de sørger og længes hjem, hæmmes den fremadskridende sundhedstilstand. Men det gør de hel-

digvis sjældent. Her er et rørende, dagligt billede: De små er ved at blive klædt varmt på til den daglige spadseretur“¹⁴³.

Et andet eksempel er en beskrivelse af de sydslesvigske børn, som kom på Julemærkesanatoriet i årene efter 2. verdenskrig. Artiklen slutter med disse ord: „Alle, der har været i berøring med Julemærkesanatoriet, ved, at denne store børneinstitution er præget af hjertevarme og kærlig omsorg for børnene. Og der ville så vist blive knebet mange tårer, om udenforstående fik lov at kikke ind juleaften – eller nytårsaften, når juletræet tændes igen – og se de sydslesvigske Heinz'er og Erika'er blandt de andre børn, der er på vej til sundheden“¹⁴⁴.

Trods de positive beskrivelser er der ingen grund til at skjule, at opholdet på Julemærkesanatoriet kunne være en barsk oplevelse – og samtidig kunne sætte børnenes udvikling i stå. En patient er således overbevist om, at hun som følge af opholdet på Julemærkesanatoriet kom bagud i skolen og aldrig rigtig lærte hverken at regne, stave eller skrive¹⁴⁵. En anden patient, som var

Overlæge Mårtenssons korte meddelelse til Mogens Aastrups forældre om, at han har fået fjernet mandler og polypper (udlånt af Mogens Aastrup).

Overlæge Mårtensson studerer et røntgenbillede sammen med reservelægen, dr. Henriksen (foto fra Billed-Bladet, 11.1.1944).

indlagt i tilsammen 36 måneder over en periode på 5 år, fortæller, at han først efter udskrivningen som 11-årig lærte at cykle¹⁴⁶.

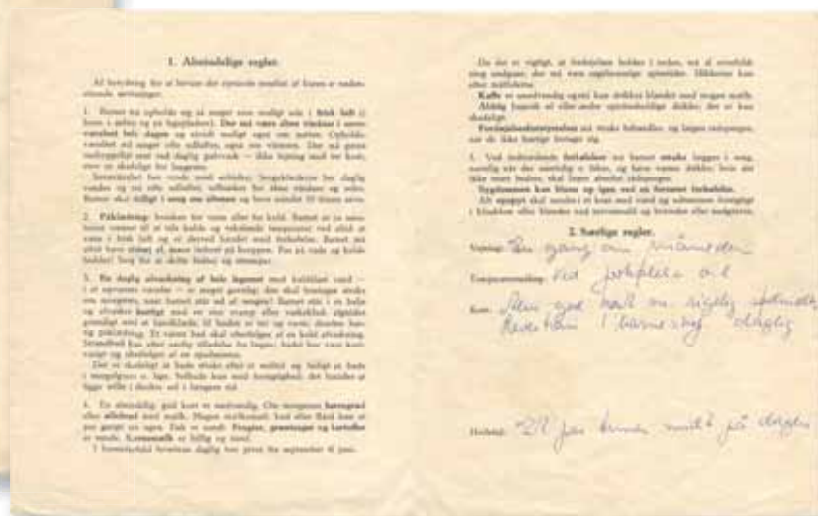
I det hele taget kunne navnlig de lidt ældre børn godt opleve opholdet på Julemærkesanatoriet som en meget stillestående og inaktiv periode. Mange af

dem fik dog megen tid til at gå med at læse; en patient fortæller, at oversygeplejersken lånte ham Politiken, når hun selv var færdig med at læse den. Hver onsdag var der en side om skibsfart, som han omhyggeligt klippede ud og klistrede ind i et hæfte. Han samlede også på frimærker og klippede tilsvarende artikler om filateli ud af avisen; desuden

gav han sig til at samle på ølmærker og grundlagde dermed en livslang hobby. Midt i 50'erne fik de ældste drenge også lidt adspredelse i form af et radioapparat, som var placeret i et af tøjskabene. Her fik de nemlig somme tider lov at sidde i mørket (eneste belysning var radioens lys) og lytte til datidens populære hørespil¹⁴⁷.

Da Ole Fribo blev udskrivet fra Julemærkesanatoriet, fik han disse fortrykte „Levereregler“ med hjem. Efter 218 dages indlæggelse havde han taget 3 kg på. (udlånt af Ole Fribo).

Børnene blev naturligvis påvirket af indlæggelsen. Men hertil kommer den ganske voldsomme effekt, som børnenes indlæggelse på Julemærkesanatoriet kunne have for deres familier, og som nærmest aldrig kommer frem i omtalen af sanatoriet og dets velgerninger. Tuberkulosebekæmpelsens første bud var jo at isolere smitekilden, og eftersom over halvdelen af de tuberkuloseramte børn var blevet smittet i hjemmet¹⁴⁸, betød det, at hele familien måtte isoleres.

Når man betænker den næsten hysteriske angst for smitte, som dengang var fremherskende, kunne det for den enkelte familie resultere i langvarig stigmatisering, ja i nogle tilfælde livslang pariastatus¹⁴⁹. Andre har ikke oplevet det helt så voldsomt; en storebror til en patient fortæller således, at han aldrig har følt sig isoleret eller udstødt, hverken i skolen eller blandt legeskammerterne. Alligevel påvirkede tuberkulosen dagligdagen, f.eks.

måtte hans konfirmation udsættes et halvt år på grund af sygdommen i familien, og han havde svært ved at klare de mange velmenende forespørgsler fra de voksne, som han mødte på gaden i den lille vestjyske hjemby¹⁵⁰. Atter andre har ikke følt, at omverdenen tog afstand på grund af sygdommen – men det kan måske være, fordi der i den samme lille landsby var en håndfuld børn, som alle måtte af sted til Julemærkesanatoriet¹⁵¹.

Alligevel er der ingen tvivl om, at den i de fleste tilfælde heldigvis kurerede tuberkulose for mange blev et tabuemne, og der er ikke noget at sige til, at mange af de børn, som blev indlagt på Julemærkesanatoriet, på det nærmeste har fortrængt denne periode af deres liv, og at det kan være en meget stærk oplevelse for dem at skulle genkalde sig den i erindringen og at gense billeder og optegnelser fra tiden på sanatoriet¹⁵².

For langt de fleste står naturligvis den dag, hvor de blev udskrevet, tydeligt i erindringen som en glædens dag. En patient blev i 1944 ligefrem hentet i taxa (med gasgenerator) fra Holstebro¹⁵³, og en anden fortæller, at familiens nabo, som havde bil, kom og hentede hende, da hun blev udskrevet i 1953. Alle flagene var hejst i landsbyen, da hun kom hjem, men det var bestemt ikke upro-

lematisk for et lille menneske på 9 år at komme tilbage til en gård på landet efter over to års ophold på Julemærkesanatoriet. Til en begyndelse sagde hun „De“ til sine forældre, fordi det var tiltaleformen på Julemærkesanatoriet¹⁵⁴.

Et tredje barn fortæller, at da hun kom hjem, syntes folkene derhjemme på landet, at hun var begyndt at snakke „københavnsk“. Mens hun havde været indlagt, havde hun fået en lillebror, som hun i sagens natur slet ikke kendte, og da hun begyndte i skolen igen, mærkede hun, at kammeraterne lagde en vis afstand til hende – velsagtens fordi deres forældre havde advaret om, at hun kunne udgøre en smittefare¹⁵⁵.

Når børnene blev udskrevet, fik de udleveret et fortrykt ark med titlen „Leveregler“. På forsiden stod barnets navn, indlæggelsesperioden og vægten ved ankomst og afrejse; det fremgår således, at en 9-årig dreng, som blev udskrevet i 1955, kun havde taget 3 kg på under opholdet, der havde varet 218 dage, og at han ved udskrivelsen vejede 28,2 kg. De generelle „leveregler“ var suppleret med individuelle, håndskrevne bemærkninger fra overlægen til hjemmet, f.eks. at barnet skulle vejes en gang om måneden, tage levertran hver dag og drikke rigeligt med sødmælk

samt sørge for at få hvile 2 timer midt på dagen¹⁵⁶. Efter udskrivelsen skulle børnene i øvrigt gå til kontrol – typisk hvert halve år.

Lange dage

„Men det var nogle uendeligt lange dage, hvor der stort set ikke skete noget som helst. Vi havde ikke radio, vi havde ikke blade eller aviser. Vi havde ikke nogen som helst ting, der kunne aktivere os på nogen måde. I mange måneder lå vi bare der i sengene på rad og række. Der var ikke nogen egentlig form for behandlinger ud over hvile, opfedning samt frisk luft“.

(Mogens Aastrup, Daugård, født 1939, indlagt to gange i 1945-50, skriftlig beretning, januar 2010).

Sygeplejerskernes kærlige pleje

„Julemærkesanatoriet ligger jo meget smukt og set med nutidens øjne idyllisk ned til Kolding Fjord. Gangene var lange, kolde, rungende, knugende, slidte, med tusinder af børneskæbner hviskende fra krogene, men ofte var der latter og larm af løbende og legende børn! Vilde lege blev dæmpet, man måtte ikke „overanstrenge“ lungerne. At børnene led af hjemve, er hævet over enhver tvivl, men de altid kærlige og omsorgsfulde sygeplejersker var lige i nærheden. Når børnene havde det så godt, var det helt bestemt sygeplejerskernes fortjeneste. De var utrolig kærlige i deres omgang med ungerne, og mange af de ældre havde viet deres liv og gerning til dem“.

(Jørgen Esben Aastrup, Beder, født 1935, lægevikar på Julemærkesanatoriet 1959, forf. interview 4.2.2010).

15.000 BØRN

I gennemsnit var børnene indlagt i omkring et år, og helbredelsesprocenten var høj – antagelig omkring 85%¹⁵⁷. Dermed være også sagt, at der var børn, som ikke slap fra Koldingfjord med livet i behold. Det fremgår af årsberetningerne fra Nationalforeningen til Tuberkulosis Bekæmpelse, at der årligt døde 5-10 børn i hele den tid, Julemærkesanatoriet eksisterede¹⁵⁸. En af dem, der dengang arbejdede på spædbørnsafdelingen F2, husker, at der nærmest hvilede en uhyggelig forbandelse over den store rhododendronbusk udenfor: hvert forår, når den blomstrede, døde et af de små børn på afdelingen, og oversygeplejersken frk. Kock – „en dejlig, varm modertype, der altid trøstede os“¹⁵⁹ – pyntede altid barnets kiste med rhododendron og forglemmigej¹⁶⁰.

De døde børn skulle naturligvis hjem og begraves, men det skete, at forældrene ikke havde råd til at bekoste transporten af kisten hjem, eller at den pågældende hjemkommune var for „fedtet“ til at betale for transporten, og så blev barnet begravet på Nr. Bjært kirkegård, hvor de små grave blev vedligeholdt af sygeplejerskerne fra Koldingfjord¹⁶¹. Der

var også tilfælde, hvor børnene måtte begraves på Nr. Bjært kirkegård, fordi forældrene simpelthen ikke lod høre fra sig¹⁶². I alt blev der i perioden fra 1918 til 1931 begravet 11 børn på kirkegården i det fælles gravsted nordøst for kirken, men det blev sløjfet i 1950'erne¹⁶³.

Langt de fleste patienter på Julemærkesanatoriet kunne dog udskrives i en langt bedre tilstand, end da de blev indlagt. Typisk blev de hjemsendt med betegnelsen „betydeligt bedrede“, hvilket var lægernes lidt forsigtige formulering, fordi der hele tiden var angsten for, at sygdommen skulle bryde ud igen¹⁶⁴. Overlæge Oldenburg udtalte ved Julemærkesanatoriets 25-års jubilæum i 1936, at der siden starten havde været behandlet 9.500 børn på Koldingfjord¹⁶⁵. Fra starten og frem til 1950 kom i alt 15.000 børn til behandling på Julemærkesanatoriet¹⁶⁶.

Ved Nationalforeningens 40-års jubilæum i 1941 kunne man glæde sig over, at det i den forløbne periode var lykkedes i betragteligt omfang at dæmme op for „den hvide pest“. Hvor 20,6 af hver 10.000 indbyggere i Dan-

Grønlandsbørn spiser hvalspæk. Bemærk at der er pyntet med strandkaller rundt om tallerkenen, fordi barnet har fødselsdag (Dansk Sygeplejehistorisk Museum).

Grønlandsbarn ved juletid på Julemærkesanatoriet omkring 1950 (Dansk Sygeplejehistorisk Museum).

mark i 1900 døde af tuberkulose, var tallet i 1939 nedbragt til 3,4 pr. 10.000 indbyggere, og Danmark var dermed blevet det land i Europa, hvor tuberkulosedødeligheden var lavest. I 1959, hvor Julemærkesanatoriet lukkede, var tuberkulosedødeligheden i Danmark helt nede på 0,4 pr. 10.000 indbyggere¹⁶⁷.

Efterhånden som tuberkulosen blev udryddet i Danmark, kom der stadig flere grønlandske og sydslesvigske børn på Julemærkesanatoriet¹⁶⁸. I de første fem år efter 2. Verdenskrig var der i alt 250 børn fra Sydslesvig på sanatoriet – op til 50 ad gangen. Børnene var i alle aldre fra 7-8 måneder til 15 år, og på nær ét barn, der døde af tuberkuløs menin- gitis, blev de alle sendt raske hjem¹⁶⁹.

De mange grønlandske børn var naturligvis en særlig udfordring. Dels kunne der være sprogæssige problemer, dels var de grønlandske børn om muligt endnu mere isolerede end de danske børn, fordi de pr. definition aldrig fik besøg hjemmefra. En elev husker fra sanatoriets sidste år, at grønlandsdrengene var nogle „store lømler“: „De var hårde udenpå, men bløde inden“, fortæller hun¹⁷⁰.

I de sidste år var der næsten udelukkende grønlandske børn på Julemærkesanatoriet. De fleste af dem havde lungetuberkulose, men der var også mange med kirteltuberkulose. Dertil kom, at mange af børnene havde kronisk mellemørebetændelse med „flydeøren“ og

hørenedsættelse til følge. Når der kom så mange børn fra Grønland på Julemærkesanatoriet, skyldtes det i væsentlig grad K.S. Stein (1906-99), der i 50'erne var tuberkuloseoverlæge på Grønland. Sygdomsbilledet på Grønland var i første halvdel af 1900-tallet i den grad præget af tuberkulosen, og Stein rejste især vestkysten tynd, hvor han opsøgte alle udsteder og bygder med røntgenskibet „Misigssut“. Næsten bogstaveligt trak han indbyggerne gennem røntgengennemlysningsapparatet og „anholdt“ de „suspekter“. Hvis der i de videre undersøgelser blev påvist tuberkulose, var konsekvensen for børnene indlæggelse på Julemærkesanatoriet i Kolding¹⁷¹.

JULEMÆRKESANATORIET LUKKER

I løbet af 1950'erne blev tuberkulosen så godt som udryddet i Danmark. Behovet for Julemærkesanatoriet blev derfor stadig mindre, og Nationalforeningen besluttede at lukke sanatoriet. De sidste patienter forlod Julemærkesanatoriet 1. oktober 1959¹⁷⁵. Det skete dog først efter en længere offentlig polemik, hvor ikke mindst Koldinglægen, dr. med. Axel Slottved, havde kritiseret Nationalforeningen for at holde liv i tuberkulosesanatorier, som der ikke længere var brug for. Han gik endda så vidt som til at hævde, at Nationalforeningen var blevet „direkte skadelig“ og snarest muligt burde nedlægges¹⁷⁶.

Medierne greb bolden, og Nationalforeningen blev genstand for kraftige beskyldninger om misbrug af offentlige midler, fordi man mente, at driften af sanatorierne var alt for dyr. Noget nødtvunget måtte Nationalforeningen rykke ud med en plan for, hvordan man havde tænkt sig at afvikle sine tuberkulosesanatorier.

Baggrunden for at antallet af tuberkuløse børn faldt, var først og fremmest, at der i 1940'erne efterhånden var blevet indført regelmæssig vaccination mod tuberkulose, den såkaldte calmettevaccination, opkaldt efter Albert Calmette, hvis vaccine mod kvægtuberkulose viste sig også at kunne beskytte mennesker mod tuberkulose¹⁷⁷. Hertil kom det profylaktiske arbejde, som blev udført af de landsdækkende tuberkulosestationer, samt de folkeundersøgelser, som blev indført i 1950'erne¹⁷⁸. De antibiotiske midler blev stedse bedre, og takket være kemoterapi kunne man nu behandle og helbrede tuberkulose på få måneder. Men af endnu større betydning var den stigende levestandard med bedre boligforhold, bedre hygiejne, bedre kost og den stigende forståelse for vitaminernes betydning¹⁷⁹.

At det gik så hurtigt med at komme tuberkulosen til livs, kom faktisk bag på sagskundsken. Som overlæge Mårtensson sagde i et afskedsinterview med Jyllands-Posten i forbindelse med lukningen: „Da jeg tiltrådte i 1937, kunne jeg ikke i min vildeste fantasi forestille mig, at jeg skulle blive den sidste tuberkuloseoverlæge på Julemærkesanatoriet. Det er gået meget stærkere med tuberkulosebekæmpelsen, end nogen havde turdet drømme om.“¹⁸⁰

Gennem sin næsten 50-årige eksistens var Julemærkesanatoriet stærkt medvirkende til, at rigtig mange børn blev helbredt eller i hvert fald fik det betragteligt bedre, og i tusindvis af familier havde al mulig grund til at være taknemmelige over den indsats, som personalet på sanatoriet havde ydet, både på det faglige og på det menneskelige plan. Som overlæge Oldenburg udtrykte det i forbindelse med sin fratræden: „Der skal lægekunst til, og der skal kærlighed til.“¹⁸¹

Overlægerne på Louisehøj

Julemærkesanatoriet havde i sin levetid fra 1910 til 1959 kun to overlæger, nemlig Theodor Vilhelm Oldenburg (1866-1946) og Arthur Mårtensson (1889-1968).

Oldenburg, der tog medicinsk embedseksamen i 1891, arbejdede først som reservelæge i hæren, inden han blev læge ved børnehospitalet i Odense i 1898. Han kom til Julemærkesanatoriet og blev dets første overlæge, da det åbnede i 1911. Der blev vistnok mumlet lidt i krogene om, at hans baggrund ikke var helt så overbevisende, som man kunne ønske, og der var også dem, der fremdrog det faktum, at hans far, Københavns overpræsident V. Oldenburg (1834-1918), var formand for Nationalforeningen for Tuberkulosens Bekæmpelse på det pågældende tidspunkt (og det var jo Nationalforeningen, som stod for driften og dermed var den ansættende myndighed). Den store socialdemokratiske børneven Peter Sabroe var imidlertid på pletten med den bemærkning, som satte tingene på plads: Muligvis havde overlæge Oldenburg „manglende anciennitet“, men til gengæld havde han „børnetække“, og det var det afgørende¹⁷².

Overlæge Oldenburg var med sikkerhed kommet på den rette hylde, og han trådte først tilbage fra overlægestillingen som 71-årig i 1937. Han var overordentlig vellidt, og han blev nærmest synonym med Julemærkesanatoriet. „Han var ikke blot en mand, der elskede sine små patienter, og hvis hele liv var viet arbejdet for deres velfærd, han var også en dygtighed inden for sit fag“, var det skudsmål han fik i en nekrolog¹⁷³.

Mårtensson blev medicinsk kandidat i 1914 og startede sin lægelige karriere som skibslæge på „Valkyrien“ under et togt

til Vestindien i 1915-17; undervejs nåede han også at vikariere som hospitalslæge på Skt. Thomas. Senere var han på studieophold i Schweiz, og i 1923-25 var han reservelæge på Julemærkesanatoriet under Oldenburg. Han fortsatte som 1. reservelæge og afdelingslæge på Boserup Sanatorium, inden han som specialist i lungetuberkulose vendte tilbage til Julemærkesanatoriet som overlæge i 1937. Her tjente han tuberkulosesagen i 22 år, indtil Julemærkesanatoriet lukkede i 1959, og han kom dermed til at opleve, at tuberkulosen stort set blev udryddet i Danmark.

Også Mårtensson får det bedste skudsmål. Det blev sagt om ham, at „sjældent har en mand egnet sig så godt til en stilling som han gjorde til overlægestillingen på Julemærkesanatoriet... dels var hans faglige kvalifikationer høje, og dels var hans evne til at omgås mennesker og især børn helt usædvanlige. Han var i den bedste kontakt med både sine patienter, der nærmest flokkedes om deres rare overlæge, og med deres forældre og hjem“¹⁷⁴.

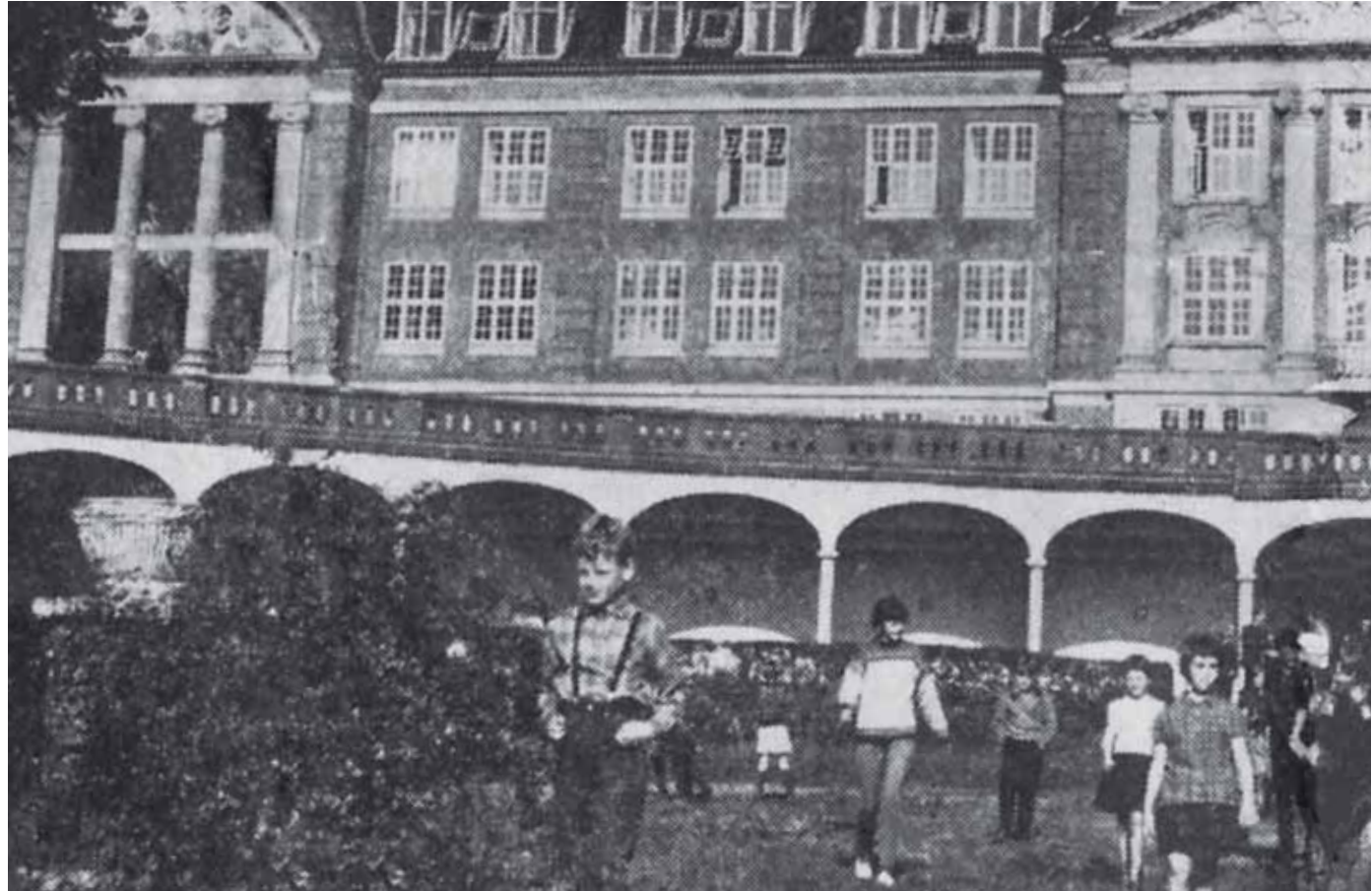
Begge overlæger boede i sagens natur i overlægeboligen Louisehøj, der var blevet bygget som noget af det allerførste og stod klar til indflytning allerede i 1909. I forbindelse med Louisehøjs 100-års jubilæum gennemgik huset en nænsom restaurering og indgår nu i Hotel Koldingfjords samlede tilbud om mødefaciliteter som stedet for de helt eksklusive og private arrangementer.

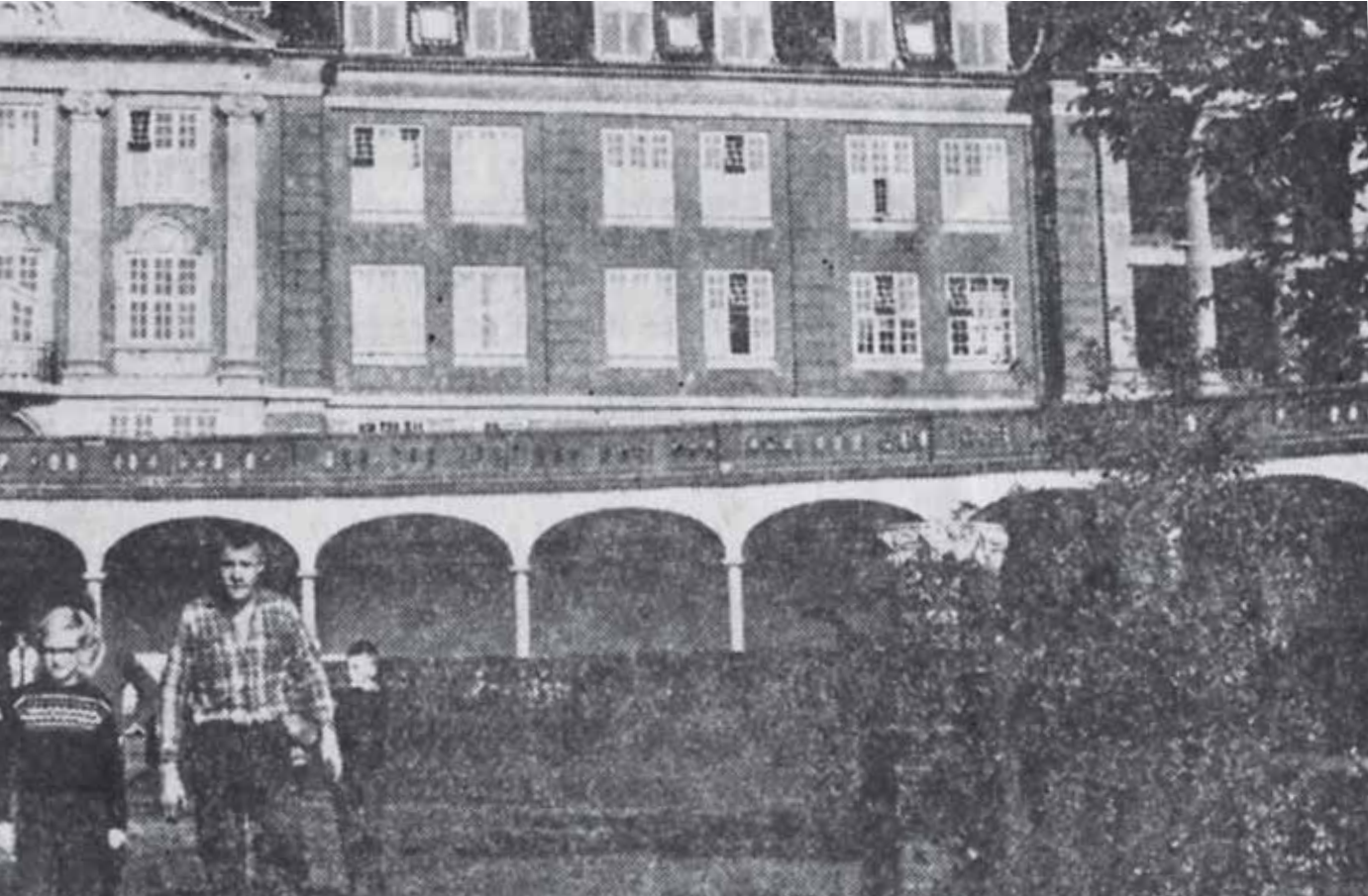
KAPITEL 2

KOLDINGFJORDSKOLEN

Fra 1960 til 1988 blev Koldingfjord anvendt af Åndssvageforsorgen. I de mange bygninger på området samledes efterhånden en lang række forskellige institutioner og afdelinger med hver deres målgruppe. Der var meget stor forskel på, om der var tale om ældre og stærkt plejekrævende åndssvage, eller om der var tale om unge, der skulle undervises med henblik på at få en tilværelse så nær det normale som muligt, og målet med arbejdet med dem var derfor i sagens natur også vidt forskelligt. Det samlende navn for alle institutionerne var Koldingfjordsskolen – og dette navn stod malet på en rød portal ved indkørslen¹⁸².

Alt i alt dannede Koldingfjord i åndssvageforsorgsperioden rammen om 125-150 personers dagligdag, og det samlede personale var på omkring 125, inklusive tømrere, snedkere, gartner og chauffører.

Affotografering af foto fra Vejle Amts Folkeblad, 3.11.1962.

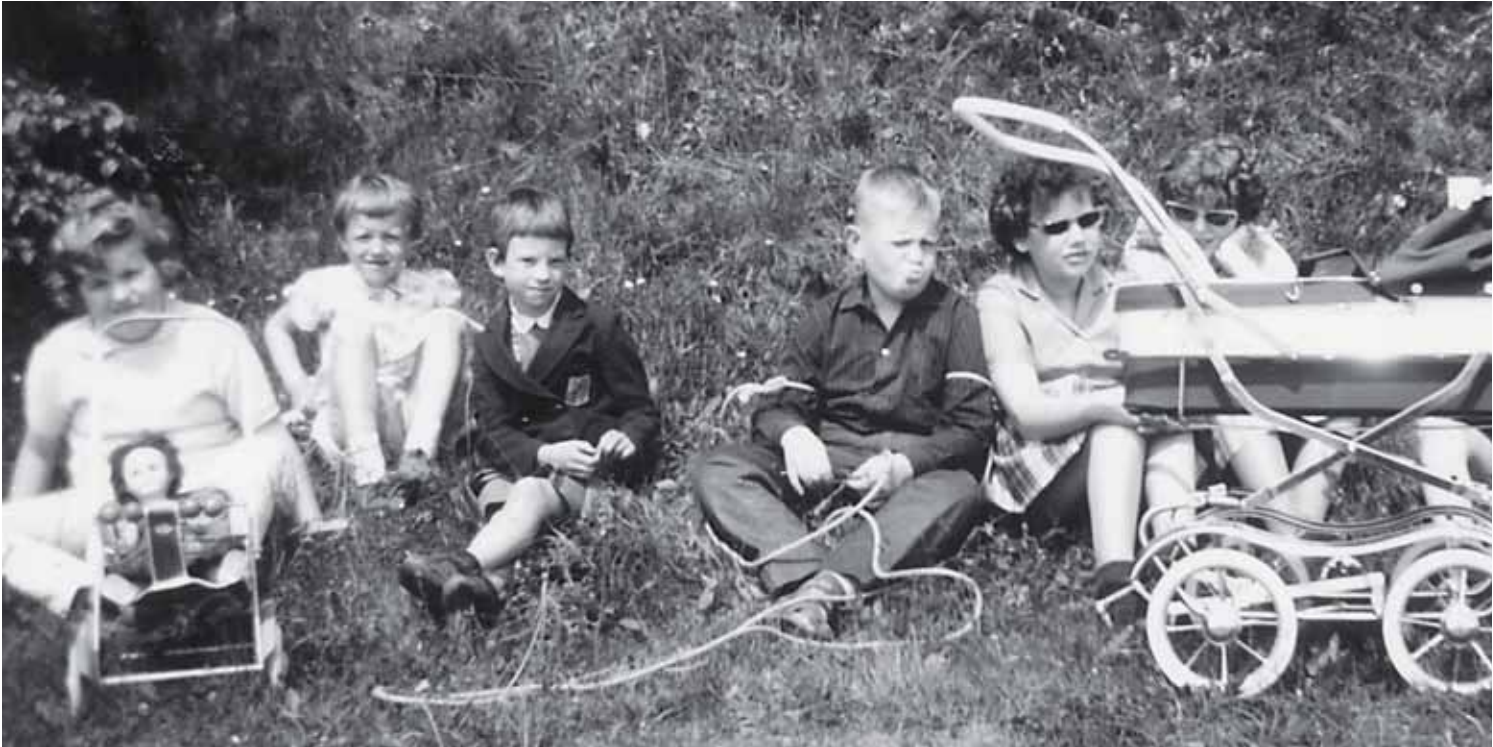
ÅNDSSVAGE-

FORSORGEN I DANMARK

Da Julemærkesanatoriet fik sine nye funktioner, var der netop ved at ske en række store ændringer inden for hele den danske åndssvageforsorg. Forsorgen fik nemlig et helt nyt ansigt og en helt ny tilgang til opgaven med Åndssvagebogen af 1959.

I dag bruges fortrinsvis begreberne „fysisk-psykisk udviklingshæmmede“ og „børn med særlige behov“, men oprindeligt var de slet og ret „idioter“; senere blev betegnelser som „åndssvage“, „evnesvage“ og „mentalt retarderede“ bragt i anvendelse¹⁸³. Hver gang en ny betegnelse begyndte at blive odiøs, forsøgte man sig nemlig med en ny „etikette“; i længden viste det sig at være svært at finde en betegnelse, som var tilstrækkeligt „neutral“.

*Elever fra Eksternatskolen
på den daglige spadseretur i 1962
(udlånt af Inger Skjøde Jensen).*

FØR 1959

I midten af 1800-tallet begyndte man forskellige steder i Europa at interessere sig for at forbedre de åndssvages forhold, og initiativerne kom typisk fra læger eller døvstummelærere, fordi de åndssvage ofte blev indlagt på hospitaler, eller de blev forvekslet med døvstumme og derfor henvist til døvstummeinstitutterne. Den første danske anstalt var Gl. Bakkehus, som blev grundlagt af lægen Jens Rasmussen Hübertz (1794-1855). Takket være indsamlede midler kunne han købe Kamma og Knud Lyhne Rahbeks tidligere hjem Gl. Bakkehus på Frederiksberg, som få dage før hans død i 1855 blev indrettet som „Helbredelsesanstalt for idiotiske, svagsindede og epileptiske børn“.

Første halvdel af 1900-tallet var de store centralinstitutioners tid i Danmark. Først kom Den Kellerske Åndssvageanstalt i Brejning ved Vejle i 1900, som i 1907 fik tilknyttet anstalten Ribelund, mens institutionen i Hammer Bakker ved Vodskov i Vendsyssel kom til i 1916. På Sjælland og øerne fandtes Østifternes Aandssvageanstalt med Ebberødgård, Rødbygård og Andersvænge. Der var altså tale om private institutioner med deres egne bestyrelser, men det var staten, amterne og kommunerne, som betalte. Centralinstitutionerne opfyldte først og fremmest en opbevaringsfunktion. Det indgik ikke i tankegangen, at patienterne skulle udvikle sig som mennesker eller lære noget, mens de var på institutionerne¹⁸⁴.

*Julestemning i Beskæftigelsesværkstedet.
En elev er i gang med at sætte spillemænd sammen,
mens lærerinde Jytte Thornholm betragter resultatet
(affotografering af foto fra Vejle Amts Folkeblad,
3.11.1962, udlånt af Laurits Johansen).*

DEN NYE ÅNDSSVAGELOV 1959

Den ny Åndssvage lov, der trådte i kraft den 1. oktober 1959, indvarslede en helt ny periode i dansk åndssvageforsorg, som er blevet kaldt „normaliseringens periode“¹⁸⁵.

Helt centralt placeret i arbejdet med at udforme den ny lov var to embedsmænd fra Socialministeriet. Den ene var Niels Erik Bank-Mikkelsen (1919-90), der var sekretær for kommissionen og for alle underudvalg og arbejdsgrupper. Han var ikke blot den praktiske krumtap, som hele kommissionsarbejdet kom til at dreje sig om, men han påtog sig også en rolle med at formidle de tanker over for offentligheden, som ministeriet gjorde sig i forbindelse med kommissionens arbejde. Den anden var Bank-Mikkelsens chef, Erik Leuning (1895-1967), der var direktør for særforsorgen i Socialministeriet. Han var ikke blot kommissionens formand, men også formand for samtlige underudvalg og arbejdsgrupper¹⁸⁶.

En af de helt store diskussioner i kommissionen handlede om, hvorvidt det bærende princip i den kommende åndssvage lov skulle være frivillighed eller tvang. Den diskussion fik ikke mindst overlægerne helt op i det røde felt; ifølge den gamle lov kunne tvang bringes i anvendelse i mangfoldige sammenhænge – nemlig efter et lægeligt skøn, som i praksis var inappellabelt. Ministeriet så anderledes på det; således udtalte kommissionsformand Leuning, at man kun havde „ringe behov for tvang i åndssvage lovgivningen, når

der er mulighed for at benytte de tvangsbestemmelser, som gælder i lovgivningen i øvrigt, og når der indføres en undervisnings- og oplæringspligt“¹⁸⁷.

Dermed var banen kridtet op til en langstrakt verbal krig mellem på den ene side overlægerne og bestyrelserne for de bestående centralinstitutioner, som så i øjnene, at deres magtposition risikerede at smuldre, og på den anden side ministeren, politikere, ministerielle embedsmænd og forældrerepræsentanter. Overlægerne var prædestineret til at gå ud af den holmgang som den tabende part, men undervejs slog de fra sig med alt, hvad der var inden for rækkevidde.

Den ny lov repræsenterede nemlig et klart brud med fortiden. Åndssvageforsorgen skulle ikke længere være en tvungen foranstaltning, men en individuel og frivillig service. Ligeværdighed og lige ret blev nøgleordene i den danske åndssvageforsorg fra 1959. Bestyrelsernes og overlægernes magtposition blev demonteret helt og aldeles, idet der overalt i åndssvageforsorgens institutioner blev indsat en firehovedet ledelse med fire lige stillede ledere, nemlig en overlæge, en økonomiansvarlig inspektør, en pædagogisk ansvarlig undervisningsleder og en socialleder.

Åndssvageforsorgen i Danmark blev som følge af den ny lov lagt ind under en ny selvejende institution, der fik navnet Statens Åndssvageforsorg. Den fik sin egen bestyrelse, og formanden fik titel af forsorgschef. Den første mand i embedet var nærmest „skræddersyet“ til formålet: Det blev den allestedsnærværende kommissionssekretær, Niels Erik Bank-Mikkelsen. I skrift og tale havde han under kommissionsarbejdet været fortalere for frivillighedsprincippet og for „normaliseringsprincippet“ og dermed for, at udviklingshæmmede skal kunne leve et liv, der er så tæt på det normale som muligt. Det blev udgangspunktet for hans virke som forsorgschef indtil 1970.

En normal tilværelse

„Det lyser ud af forarbejderne til den nye [åndssvage]lov, at institutionalisering bør være den sidste udvej, man griber til. Derfor har vort arbejde i de senere år – ud fra lovens grundidé om ligestilling – i allerhøjeste grad taget sigte på at skabe en mere normal tilværelse for de åndssvage, altså en tilværelse der ligner den normale mest muligt“.

(Forsorgschef Niels Erik Bank-Mikkelsen i manus til avisartikel, 1963, citeret i Birgit Kirkebæk: Normaliseringsperiode).

Rent organisatorisk bestemte loven, at landet skulle opdeles i 11 forsorgscentre med hver sin firdelte le-delse. Deres virke startede officielt i april 1961, og forsorgscentret for Sydøstjylland blev placeret i Brejning¹⁸⁸.

EN FILIAL AF BREJNING

Det var inden for disse organisatoriske rammer som en filial af forsorgscentret i Brejning, at det „nye“ Koldingfjord kom til at fungere. Men faktisk var en del af det gamle tuberkulosesanatorium allerede i eftersommeren 1957 blevet inddraget til brug for åndssvageforsorgen. Den Kellerske Institution i Brejning fik nemlig tilladelse til at belægge de to F-pavilloner – de gamle spædbørnslokaliteter, som nu rummer Sygeplejehistorisk Museum – med 50 patienter, fordelt på 27 mænd og 23 kvinder¹⁸⁹.

Beskæftigelsesværkstedet er rykket udendørs i det gode vejr i 1962 (udlånt af Jytte og Svend Thornholm).

Det var altså før den ny åndssvagelov og den ny organisation, og Koldingfjord gled dermed så at sige automatisk ind i det ny „system“, selvom bestyrelsen for Statens Åndssvageforsorg ikke var særlig begejstret for at skulle overtage hele det gamle tuberkulosesanatorium. Man syntes ikke, at det gamle sanatoriums beliggenhed var optimal, men først og fremmest stemte de store bygninger med adskillige årtier på bagen ikke med bestyrelsens intentioner om at tilbyde patienterne langt bedre og mere hjemlige forhold. De gamle huse var rasende dyre at ombygge – og resultatet ville alligevel aldrig blive tilfredsstillende. Ikke desto mindre blev Statens Åndssvageforsorgs overtagelse en realitet i 1960¹⁹⁰.

I praksis skete der det, at Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse solgte Julemærkesanatoriet til Statens Åndssvageforsorg for 1,6 mio. kr. – endskønt ejendomsvurderingen var på hele 2,7 mio. kr.¹⁹¹ Det var en handel, som hverken sælger eller køber var specielt tilfredse med. Nationalforeningens formand, den københavnske borgmester Julius Hansen (1892-1971), mere end antydede, at Statens Åndssvageforsorg havde presset prisen ned i et helt ublu leje, men at man ikke havde haft andet valg end at sælge¹⁹². Og køberne, repræsenteret ved forsorgschef Bank-Mikkelsen, slog allerede ved indvielsen af Koldingfjordskolen i november 1960 fast, at „bygningerne kan ikke siges at være velegnede til deres ny formål“¹⁹³.

Det tidligere Julemærkesanatorium havde med andre ord bragt Statens Åndssvageforsorg i et ubehageligt dilemma. Og så kom store dele af hovedbygningen oven i købet til at stå tomme i en periode. Det havde den kedelige konsekvens, at malingen begyndte at skalle af, og at træværket blev tæret, men for at den store hovedbygning ikke skulle forfalde helt og aldeles, måtte Åndssvageforsorgen afholde store udgifter for at varme den op. Det er lige før, man kan høre Bank-Mikkelsen vrisse i følgende svada: „Sanatorierne er en meget dyr historie. Man var ude efter os, da vi købte dem og hævdede, at vi underbød Nationalforeningen, og så er sagen dog den, at husene ingenting ville være værd, hvis de ikke netop lå på de grunde...“¹⁹⁴.

DE TO PAVILLONER

Allerede i 1957 rykkede Åndssvageforsorgen som sagt ind i de to tidligere spæd- og småbørnspavilloner. Den største pavillon, som er beliggende længst mod øst, blev benævnt F1 (også kaldet Fjordglimt). Her boede mændene under temmelig trange forhold. Rummene var indrettet med sygesenge, 2 på de små rum og 4-5 på de lidt større rum – foruden den store sovesal, hvor der boede 10 patienter. Deres private ejendele lå i en lille skuffe i et gammelt sengebord, og deres tøj var samlet på et depot, hvorfra personalet hver dag hentede undertøj, trøjer og bukser i nærmest tilfældig størrelse. Kvinderne boede i den mindre, vestlige pavillon F2 (kaldet Granly), og her var rummene knap så store; på de største stuer boede 6 kvinder sammen.

Patienterne var i alle aldre fra 18-70 år, og mange af dem var blinde. Den daglige rutine var meget monoton: Patienterne blev vasket ved hjælp af et rustfrit fad ved sengen – én gang om ugen kom de dog i bad – og dem, der var i stand til at komme op, blev efter vasken placeret i fællesstuen, som var mørk og meget lidt hyggelig. De, der kunne sidde, blev anbragt i stole, som var fastnaglet til gulvet, og her tilbragte de så nogle timer, ofte fastspændt med såkaldte „tyskeremmer“. Efter spisningen midt på dagen – som var en tidkrævende manøvre, fordi de færreste patienter var i stand til selv at spise og derfor skulle mades – gentog mønstret sig om eftermiddagen, og alle patienter kom tidligt i seng, fordi der var begrænset personale til rådighed til nattevagten¹⁹⁵.

Patienterne var imidlertid en „broget flok“, og nogle af dem blev måske behandlet forkert ved at blive anbragt her. Men der var på daværende tidspunkt ikke andre anbringelsesmuligheder, heller ikke for spastikere og andre med svære fysiske handicaps, som havde et stort plejebehov. For personalet var det derfor en udfordring, at de fint kunne komme i kontakt med nogle af patienterne, mens det var håbløst at forsøge at kommunikere med andre¹⁹⁶. Men alle skulle have hjælp til det meste, f.eks. til at tage tøj på; nogle sad i kørestol, andre var i stand til selv at bevæge sig, i hvert fald i et vist omfang. En plejer husker, at mange af patienterne ikke havde kontakt med deres pårørende. Familiernes afskrev simpelthen disse familiemedlemmer; de skulle gemmes væk, antagelig fordi man skammede sig over dem¹⁹⁷.

Dagvagten startede kl. 7 og sluttede først kl. 19 – dog med en pause mellem kl. 12.30 og 16. Bemandingen var 3 vagter hos „drene“ og 2 hos „pigerne“. Nattevagten mødte så kl. 19 og blev ved indtil kl. 7. Der var kun én nattevagt på hver af de to afdelinger, og for at få enderne til at nå sammen var

Mine år på Koldingfjord

„Jeg fik et værelse til rådighed ovenpå det daværende F2 – her boede kvinderne – og på F1 boede mændene. Vi var flere, der havde værelser ovenpå F2, bl.a. husassistenter. Ovenpå F1 boede plejemor fru Schmidt og hendes mand... Over for disse to afdelinger lå administrationen. Her var almindelig kontorforvaltning, men også et depot, hvor vi én gang om ugen kunne hente mangler i form af beklædning (undertøj, strømper, lommetørklæder, slips og meget andet), hygiejneartikler, sko osv., alt sammen købt ind kollektivt af vores daværende inspektør. Skulle kvinderne have en kjole var det nummerkjoler, der var syet på Systuen i Brejning. Nummerkjoler havde kun én facon og var så individuelle i størrelserne: nr. 1 for de små, nr. 2 for de større osv. På 1. sal ovenover administrationen boede vore to mandlige medhjælpere; de kørte bl.a. maden rundt, ryddede op og holdt området rent. Det var også dem, der passede grisene, som de første år var i „staldbygningen“ bag ved administrationen. Denne bygning husede også institutionens traktor og var garage for bilen...

Den lange bygning i gården rummede jo vaskeri (en funktion, der senere blev udliciteret til vaskeriet Frem i Kolding), herover systue, der tog sig af almindelige reparationer, og en enorm maskinhal med store tromler. Hr. From var en lille, skøn mand ansat ved maskinmesteren, som vi af og til så kravle ind i disse enorme tromler for at rengøre dem. Foran mod gården stod der ved disse bygninger to store drivhuse, hvor der voksede de flotteste vindruer. Ikke fordi børnene måtte smage dem, nej de skulle plukkes og gives til de øverst ansatte i Brejning. Nå, vi havde heldigvis en rigtig skøn gartner Jensen, som var glad for børnene, og de fik i høsttiden et par skåle ind. Det nød de meget. Gartner Jensen og tømrer Madsen, hvis værksted lå bag vaskeriet/maskinhallen, var da også så søde ved børnene, at de lavede en hule med dem i et af skovens store træer“.

(Skriftlig beretning fra Judith Jørgensen om hendes ansættelse på Koldingfjordsskolen 1963-87).

det ikke noget særsyn, at nattevagten begyndte at vaske patienterne allerede ved 5-tiden om morgenen, somme tider endda endnu tidligere. Man deltes om weekendvagterne, og det siger sig selv, at disse arbejdstider var en belastning for personalet, især hvis de selv havde små børn. Derfor endte det også med, at medarbejderne gjorde „oprør“ og fik udvirket, at de fik en „hel“ arbejdsdag uden pause fra kl. 7-16 og fri hver anden weekend¹⁹⁸.

Det var hårdt fysisk arbejde: der fandtes ingen hjælpemidler, og det kunne ikke undgå at give plejepersonalet dårlige rygge. Der var mange tunge løft, når patienterne skulle på toilettet og i bad, og for at klare de store belastninger måtte en plejerske konstant gå med ortopædisk korset og var i øvrigt i 40 år fast patient hos en kiropraktor, mens en anden senere i livet måtte have to nye hofter, fordi de gamle var slidt op. Men der var en meget stor pligtfølelse over for arbejdet – hvad der f.eks. kom til udtryk ved, at når der var udsigt til snestorm, mødte personalet ind aftenen i forvejen og overnattede på et værelse ovenpå F2 for at være sikre på at kunne stille på arbejde den næste morgen, og trods det hårde fysiske arbejde og de vanskelige forhold i det hele taget var plejerskerne utroligt glade for arbejdet på afdelingerne og var meget kede af det, da det skulle lukke¹⁹⁹.

UNGDOMSKOSTSKOLEN KOLDINGFJORD

Ungdomskostskolen havde til huse i de bygninger ovenfor Koldingfjord, som blev bygget som sygeplejeelevboliger i begyndelsen af 1940'erne, og som nu er en del af hotellet med egen udvendig elevator.

Det var landets første ungdomskostskole, og oprindeligt var den kun for piger. Der var plads til 12-14 piger i alderen 18 til 21 år – og opholdet varede to år. Der var ikke tale om en anbrin-

gelse, men om en uddannelsesmulighed for de unge og mest velfungerende piger, hvor man kun fik plads efter ansøgning.

Denne husholdningsskolelignende aktivitet blev startet af Annalise Dupont, der var overlæge i Brejning 1958-69, og den første forstander var Inge Ulff, som havde drevet en husholdningsskole i Lyngby, hvor hun var begyndt at optage piger, der var under forsorg²⁰⁰.

I perioden 1963-83 blev skolen ledet af forstander Doris Hansen. Hun fik indført, at eleverne selv skulle administrere deres penge – og på skolen skulle de selv købe ind, lave mad og dække bord, naturligvis med hjælp fra personalet²⁰¹.

Eleverne på ungdomskostskolen blev sommetider kaldt „eliten“ af de andre på Koldingfjord i perioden under Åndssvageforsorgen, og målet var da også at gøre dem egnede til at komme ud og selv fungere i samfundet – evt. med en eller anden form for støtte.

Julebasar på Ungdomskostskolen (udlånt af Karen Rasmussen).

Det var et pionérarbejde, som også blev bemærket i udlandet. Der kom mange studiebesøg langvejs fra, fordi man var så langt fremme på Koldingfjord. Lige så usædvanligt var det, at forstander Doris Hansen tog initiativ til, at eleverne fik mulighed for at komme på ture til udlandet. Midlerne til udlandsturene hidrørte fra den årlige julebasar, som eleverne selv stod for, og hvortil alle var inviteret. Overskuddet i 1964, som var det første år med julebasar, gik til en tur til Rhinen, nærmere bestemt til Rüdesheim²⁰².

EKSTERNATSKOLEN

Hovedbygningen rummede først og fremmest Eksternatskolen Koldingfjord. Eksternatskolen skiftede i 1977 navn til Holbøllskolen²⁰³ – og noget mere respektløst blev den i folkemunde benævnt „Kolbøtteskolen“. Eksternatskolen åbnede i august 1960, og samtidig tiltrådte førstelærer Svend Mogens Almose som skoleleder²⁰⁴.

Skolen havde plads til op til 150 børn og unge i alderen 7-21 år, som for langt de flestes vedkommende boede hjemme, men som kom her hver dag, og som også spiste deres middagsmad her. I perioden 1966-68 var elevtallet dog noget mindre og lå omkring 80²⁰⁵. En halv snes piger boede på skolehjemmet i bygningen vest for den centrale gårdsplads, men de fleste børn kom fra Kolding og nærmeste omegn. De tog hver dag en særlig bus fra bybuscentralen i Kolding (der dengang lå ved Sviatorv over for Sct. Nicolaj Kirke), som – under ledsagelse af en lærer – bragte dem ud til skolen. Der var desuden til

at begynde med nogle få drenge, som hver dag blev transporteret helt fra Brejning til Eksternatskolen²⁰⁶. Senere begyndte børnene fra Kolding selv at tage bybussen ud til skolen, eller de blev kørt med taxa. Folk i byen vidste godt, hvornår eleverne skulle med bybussen om morgenen og om eftermiddagen, og mange undlod simpelthen at køre med den på de afgang²⁰⁷.

Skolen havde løbende kontakt med forældrene, dels på almindelige forældremøder, dels og ikke mindst gennem de årlige besøg, som skolelederen og klasselæreren aflagde i hjemmet. Forældrene fik også invitation til at deltage i fester og andre arrangementer på skolen. Ofte var der forskellig underholdning, men børnene optrådte også selv, eksempelvis med et blokfløjte- og rytmekor²⁰⁸.

Intet hemmelighedsfuldt

„Mange mennesker betragter endnu det arbejde, der udføres på ekster-natskolerne, som noget hemmelighedsfuldt – noget man ikke taler om. – Intet er mere forkert end denne opfat-telse, siger Koldingfjordskolens under-visningsleder Svend M. Almose. Der er intet hemmelighedsfuldt ved vort arbej-de. Selvom undervisningsformen er en noget anden end den sædvanlige, skal eksternatskolen betragtes som en gan-ske almindelig skole, hvis grundpiller i undervisningen er den gamle lands-byskoles fag som dansk, regning og skrivning. Hertil kommer så en række andre fag som f.eks. sløjd, historie, geo-grafi, naturhistorie, religion samt lidt sang og blokfløjtespil... Man må få folk til at forstå, at de evnesvage børn og unge også har krav på hjælp. Man må ikke se ned på børnene eller de hjem, de kommer fra. Hverken forældrene eller børnene selv kan gøre for den situ-ation, de er bragt i. Man må nå frem til, at det føles helt naturligt også at hjælpe de evnesvage“.

(„De evnesvage børn og unge har også krav på hjælp“, Interview med Svend M. Almose, Vejle Amts Folkeblad, 3.11.1962).

Formålet med skolen var selvfølgelig at give børnene almindelig skoleunder-visning, men det var i endnu højere grad at gøre dem rolige og tillidsfulde. „Børnene skal blot have det godt, og vi skal i undervisningen søge at nå så langt med dem som muligt ud fra den enkeltes forudsætninger. Børnene skal føle sig trygge, for ellers kan vi lige så godt opgive det hele. Og tryghed skaber man kun gennem forståelse“, forklarede skoleleder Almose. Samtidig under-stregede han, at der var afsat tid til at tage sig af den enkelte elev, og at un-dervisningen i højere grad end i folkeskolen var lagt an på den enkelte, den enkeltes forudsætninger og personlighed²⁰⁹.

Eleverne blev primært undervist i dansk og regning. Hertil kom gymnastik, kreative fag (formning, sløjd, musik og rytmik) samt husgerning. Det foregik i et særskilt husgerningslokale i en barak, og det handlede ikke mindst om, at eleverne skulle bruge hænderne og lære nogle praktiske ting. Når der skulle laves mad, blev der udformet en indkøbsseddel (men bogstaverne var tit er-stattet af tegninger, fordi mange af børnene ikke kunne læse). Dernæst tog hele klassen bussen ind til byen for at handle og gå på opdagelse i butikkerne. De yngste elever gik i øvrigt i en særlig børnehaveklasse, hvor der var 7-8 børn, og hvortil der var knyttet en børnehaveklasselærerinde²¹⁰. Alle 11 lærere var seminarieuddannede – og for mange af dem blev undervisningen på Ekster-natskolen „noget i retning af en livssag“²¹¹.

Skolen var indrettet i den østlige del af hovedbygningen, og de gamle syge-stuer gjorde tjeneste som klasseværelser; sygesengene var simpelthen skiftet ud med skoleborde og -stole. På 1. sal i midten havde skolelederen kontor, og længst mod øst på 1. sal var lærerværelset med tilhørende altan. Skoledagen begyndte kl. 8.15, og kl. 9.00 var der samling i salen i stueetagen, hvor der blev sunget morgensang – altid to salmer med Fadervor indimellem. En lærer foreslog en gang at udskifte en af salmerne med en fædrelandssang, i hvert fald en gang imellem, men det forslag faldt ikke i god jord hos skoleleder Almose: „Det bliver ikke i min tid“, lød svaret²¹².

Almose var en „typisk chef af den gamle skole, som udstrålede autoritet“, men bag facaden bankede et utroligt varmt hjerte for sagen og for eleverne. I 1979

I en reportage i Vejle Amts Folkeblad (affotografering fra avisen) 3.11.1962 om Koldingfjordskolen ses børnehaveklassen i gang med saks og lim sammen med Inger Skjøde, som dengang hed Knudsen til efternavn (udlånt af Laurits Johansen).

afløstes han af Erik Sjørvad, der kom fra Brejning og var en fremsynet mand, der styrede skolen gennem turbulensen og omskiftelserne i forbindelse med udlægningen til amtet²¹³. I forbindelse med sin tiltrædelse lovede Sjørvad i øvrigt at bibeholde morgensangstraditionen; til gengæld blev morgenandagten afskaffet²¹⁴.

Det store frikvarter midt på dagen varede 1½ time. Her samledes alle eleverne i spisesalen nederst i hovedbygningen, hvor de fik serveret et varmt og vel-

smagende måltid med to retter – „ganske almindelig hverdagsmad, men pænt anrettet“. Lærerne spiste for sig selv, men skiftedes til at have vagt i spise-stuen sammen med to fra køkkenpersonalet. Eleverne hjalp ikke til med servering eller afrydning²¹⁵. Maden kom fra det store køkken i hovedbygningen, der jo stadig fungerede som en reminiscens fra sanatorietiden²¹⁶, og som lå nøjagtig hvor Hotel Koldingfjords køkken i dag befinder sig. Køkkenet leverede også maden til F1 og F2, og det foregik i store rustfri beholdere, som blev

sat ovenpå hinanden og samlet af store bøjler, så de kunne transporteres af to mandlige medhjælpere uden det helt store besvær. Hvor hotellet i dag har sin swimmingpool i hovedbygningens kælder var der i øvrigt dengang store baderum med kar og brusere²¹⁷.

Forholdene på skolen var langt fra optimale, og i det hele taget var Eksternatskolen „ikke særligt flatterende for Statens Åndssvageforsorg i slutningen af 1960'erne“²¹⁸. Navnlig var der ikke økonomi til at vedligeholde hovedbygningen, og den blev derfor mere og mere nedslidt. De sidste år var husets øverste etage helt lukket af efter påbud fra brandmyndighederne²¹⁹.

Men uanset rammerne var det meget givende at arbejde på skolen. Det var et frit og selvstændigt arbejde, og der var ingen krav til lærerplan osv., så lærerne lavede selv det meste af undervisningsmaterialet²²⁰. Som en lærer siger: „Det bedste ved arbejdet var eleverne. De var utroligt varme, selvom deres sind kunne være nok så kantet, og de var til livsvækkende og umiddelbare. De rummede utroligt mange ressourcer, som blot skulle lokkes frem. Alle har meget at give, men det kræver en indsats at nå ind til det“²²¹.

På Eksternatskolen lærte børnene også at handle ind. Der var indrettet en købmandsbutik i et klasselokale, hvor børnene kunne gå på indkøb med "matador-penge"
(affotografering af foto fra Vejle Amts Folkeblad, 3.11.1962, udlånt af Laurits Johansen).

BESKÆFTIGELSESVÆRKSTEDET

Fra januar 1961 kom Koldingfjord til at huse en helt ny type institution, nemlig et beskyttet beskæftigelsesværksted. Det var et af de første i landet, og det startede særdeles beskedent i midlertidige lokaler i hovedbygningen.

Til at forestå oprettelsen og ledelsen af beskæftigelsesværkstedet ansattes i januar 1961 „på forventet bevilling“ Svend Thornholm sammen med hus-truen Jytte som lærerkraft. Der var i sandhed tale om en pionérindsats. Ikke blot var der mange praktiske problemer, som skulle løses, men samtidig var der mange fordomme at slås med: „Det var en kamp, og mange mennesker sagde, at „sådan nogen“ kunne da ikke lave noget“. Jytte og Svend Thornholm startede med nærmest ingenting i den østlige side af hovedbygningen i stueetagen: nogle gamle vaskeborde og nogle blyanter og sakse, som de lånte på Eksternatskolen. Jytte medbragte sin farmors gamle radio, og plakaterne til væggene lavede de selv. Selv den første kaffekande havde de selv med hjemmefra, og både lærere og elever medbragte til en begyndelse hver sin kaffekop!

Værkstedet startede med 6 elever af begge køn i alderen fra 16 til 40'erne, og det var åbent mandag til fredag fra kl. 8.30 til 15.30, afbrudt af en spise-pause, hvor køkkenet serverede tre halve og en skive franskbrød. Alle var hjemmeboende, og de blev hver dag kørt til Koldingfjord i en lejet bus fra Lisbergs Busser i Kolding. Snart kom der dog flere til, og den lille „flok“ voksede til en snes stykker i løbet af de første par år. Værkstedets første „ordre“ bestod i bundlimning af poser til løg fra et frøfirma, og de første pensler, som blev brugt til at lime poserne med, var hjemmelavede. De bestod at tråpinde med skumgummidupper på – men de fungerede efter hensigten²²².

I 1963 var der behov for bedre rammer, og derfor flyttede værkstedet fra Koldingfjord til lejede lokaler i en baggård i Helligkorsgade. Fra 1973 blev værkstedet indrettet i helt nye bygninger på Niels Bohrs Vej under navnet Nordhøj.

Ekspertter i papirposer

„De 3 lokaler vi benyttede havde alle vinduerne ud mod fjorden, så vi havde en meget flot udsigt og vi fulgte meget med i sejladserne på fjorden – året rundt. Vi kunne gå tur i frikvartererne og middagspausen, men for det meste opholdt vi os udenfor på vores egen veranda.

De første arbejdsopgaver, som jeg fik fat på, bestod af bundlimning af papirposer til blomsterløg, limning af bundforstærker i kaffeposer, afklipning og pakning af sugerør, samling af forskelligt julepynt, bl.a. julenissesprælle-mænd. Arbejdet hentede jeg selv på virksomhederne og kørte så ud og afleverede det, når arbejdet var færdigt.

Vi hyggede os med det, men vi gjorde os også megen umage, for det var jo vigtigt for os, at vi kunne få et godt ry og dermed fortsat arbejde“.

(Svend Thornholm, skriftlig beretning om det beskyttede værksted, 1991).

LOUISEHØJ

Der er fødselsdag hos „pigerne“ og „damerne“ på Louisehøj (udlånt af Jytte og Svend Thornholm).

I overlægeboligen Louisehøj boede inspektøren og hans kone og indimellem også lægepraktikanter. I 1971 flyttede inspektøren imidlertid til en anden bolig, og Louisehøj blev indrettet til de bedst fungerende voksne piger. De deltog selv i lettere rengøring, i servering og opvask og havde i det hele taget et lidt mere normalt liv med flere personlige ejendele på deres værelser og en hyggelig oplevelsesstue. Patienterne hed aldrig andet end „pigerne“, og personalet blev kaldt for „damerne“.

Der var 10-12 piger, og de boede to og to sammen eller tre på et værelse. Der var til en begyndelse fem ansatte, som var omsorgsassistenten eller pædagoger, og lederen var Ingrid Holmsand. „Det var uhørt, at det kunne lade sig gøre, men det var jo vores andet hjem“, fortæller en af dem, der arbejdede på Louisehøj helt frem til lukningen i 1987. Da Louisehøj åbnede, var der ikke penge til møbler, så man måtte tage til takke med, hvad der kunne skrabes sammen i en håndevending. Der var heller ikke råd til nye gardiner, men der var penge på vedligeholdelseskontoen, så personalet tog en rask beslutning og farvede og syede nogle gamle gardiner om – selvom det såmænd nok endte med at blive lige så dyrt som at købe nye gardiner²²³.

Som et eksempel på det mere „normale“ liv på Louisehøj fortæller en plejer bl.a. om en weekend, hvor personalet syntes, at nu skulle der ske noget anderledes. Alle fra Louisehøj tog derfor bussen ind til Kolding og derfra sommerbåden ud til Løverodde, hvor de alle sammen drak kaffe og hyggede sig. Men i øvrigt var det ikke usædvanligt, at „pigerne“ og „damerne“ sammen tog på bytur i Kolding eller gik en tur i biografen²²⁴.

Alle der har haft forbindelse med Louisehøj i denne periode, omtaler det som et meget velfungerende sted – hvad der desværre havde den beklagelige konsekvens, at eftersom man på Louisehøj åbenbart opnåede gode resultater, kom der også indimellem piger, som var så dårlige, at personalet ikke havde en chance for at magte dem. Ikke desto mindre betegner personalet Louisehøj som „et fantastisk sted“, ikke mindst fordi de havde stor frihed og selvstændighed og stort set kunne gøre, som de ville. Et eksempel er, at personalet besluttede, at de ikke ville gå i uniform, men derimod gik på arbejde i deres private tøj – hvad der skabte nogen furor længere oppe i „systemet“²²⁵.

*Eksternatskolens elever på fjorden i isvinteren 1962
(udlånt af Inger Skjøde Jensen).*

ÆBLEHAVEN OG SKOVBO

På afdeling E i den gamle isolationsbygning boede 12 børn og unge mennesker med gennemgribende udviklingsforstyrrelser og med en række medfødte handicaps som døvblindhed, blindhed og autisme. Omkring midten af 1960'erne var patienterne i alderen fra 1½ til 15 år, og den mindste var en lille dreng, som var blevet hjerneskadet efter en vaccination. Disse patienter hørte til blandt de allerdårligste, og en ung pige, der blev ansat som ufaglært arbejdskraft husker, at hun efter den første arbejdsdag var temmelig forskrækket over hvad hun havde oplevet. Patienterne var svære at have med at gøre, for de kunne ikke kommunikere, og de skulle stort set alle sammen mades.

Alligevel blev hun så glad for jobbet, at hun kom tilbage i en sommerferie året efter og senere blev uddannet børneforsorgspædagog: „Jeg var rigtig glad for børnene, selvom de var specielle“²²⁶. De ufaglærte medarbejdere havde skiftevis dagvagt (kl. 7-15.30) og aftenvagt (kl. 15-23), naturligvis også på helligdage og i weekends, mens der var fast nattevagt.

Forholdene var på ingen måde optimale med de triste og mørke sovesale, men det lykkedes nogle ildsjæle – og ganske særlig en af beboernes mødre – at udvirke, at der blev bygget en ny institution i 1977, som kom til at hedde Æblehaven²²⁷. Da Koldingfjord i 1987 blev solgt til hotel, blev Æblehaven undtaget gennem en udmatrikulering. Det var et mundtligt løfte til beboerne og forældrene fra Erling Tiedemann (født 1932), der var amtsborgmester i Vejle Amt fra 1974 til 1993, som dermed blev opfyldt. Han havde nemlig lovet, at patienterne skulle have lov at blive på stedet, så længe de levede²²⁸. Efter en ombygning i 2010 i regi af Region Syddanmark bor og lever 13 personer, som nu er i alderen 50-60 år, i de smukke omgivelser i Æblehaven.

Det hører med til det samlede billede af åndssvageforsorgens aktiviteter på Koldingfjord, at afdeling K på Den Kellerske Anstalt i Brejning brændte i sommeren 1963, og at alle patienterne fra denne afdeling i al hast blev overflyttet til Koldingfjord. På 1. sal i den vestlige sidefløj blev der indrettet værelser til de såkaldte „hjelpepiger“, som var de bedst fungerende voksne kvinder, opholdsstuer samt en lejlighed til plejemor fru Jensen, og i selve hovedbygningen blev der etableret tre store sovesale med hospitalssenge til alle børnene, som på et hængende hår var blevet reddet ud af de brændende bygninger i Brejning. Nogle af børnene var svært handicappede og var tillige autister. De var meget hjælpeløse og skulle mades og hjælpes med alt. Personalet gik lange ture med børnene i skovområdet, og det var blandt børnenes få lyspunkter i tilværelsen.

Efterhånden som tiden gik, blev pigerne selvfølgelig ældre. Nogle rejste videre til en ungdomsskole, andre kom på andre børneinstitutioner, og det betød, at der ikke længere var brug for de store sovesale. Slutresultatet var, at der var 13 børn/unge (både drenge og piger) tilbage i vestbygningen, som omkring 1980 fik navnet Skovbo, indtil der blev lukket og slukket i 1987, ligesom det skete i de øvrige afdelinger²²⁹.

KOLDINGFJORDSKOLEN I MEDIERNES SØGELYS

Den langsomhed, hvormed „normaliseringsånden“ i Åndssvagebogen fra 1959 blev ført ud i livet, skabte både frustration og skuffelse, navnlig hos patienternes pårørende. Men også personalet var dybt frustreret, ikke mindst på Koldingfjord. Ikke alene var bygningerne og indretningen af dem langt fra tilfredsstillende, men hertil kom, at den allestedsnærværende sparekniv havde medført betydelige personale-reduktioner, hvad der bestemt heller ikke bidrog til at forbedre forholdene for de svageste beboere.

Foto fra Ekstra Bladets stort opsatte artikel „Åndssvageforsorgens skamlet“ i juli 1979 (udlånt af Tove Olsen).

Det var baggrunden for, at Koldingfjordsskolen i almindelighed og F-afdelingerne i særdeleshed i 1979 blev genstand for en større offentlig debat. Det begyndte med, at lederen af Æblehaven, Kjeld Kristiansen, fik skabt kontakt til folketingsmand Jens Møller fra Kristeligt Folkeparti, der i sit civile liv var lærer i Kolding, for at forsøge at forklare ham om den vanskelige personalesituation²³⁰. Hensigten var naturligvis at få Jens Møller, hvis parti i visse sammenhænge var tungen på vægtskålen, når der skulle forhandles finanslov, til at påvirke socialminister

Erling Jensen til at finde besparelser andetsteds i ministeriets budgetter.

Det lykkedes for så vidt. Jens Møller aflagde Koldingfjordsskolen et besøg i juli 1979, hvor han bl.a. kunne høre fungerende afdelingsleder Tove Olsen fortælle, at hun i weekenderne i ferieperioden måtte begynde at lægge patienterne på F-afdelingerne i seng allerede ved middagstid, fordi hun var alene på afdelingen, og fordi den medarbejder, som mødte ind kl. 15.30, ikke kunne klare alle patienterne. Det kunne ikke være anderledes, fordi der var akut per-

sonalemangel i ferieperioden, og fordi vikarkontoen var sparet væk²³¹.

Jens Møller udtalte efterfølgende til Jyd-ske Tidende, at „det vil være tåbeligt at foretage nedskæringer i personalet“²³². Tilsyneladende havde personalet altså nået deres mål. Men inden de nåede at se sig om, blev Jens Møllers besøg hovedhistorie i en lang række medier – men vel at mærke med en noget anden vinkel: Forholdene for de åndssvage på Koldingfjordsskolen var utilstedelige, og personalet følte pludselig, at det var dem, der kom i gabestokken, og at deres

Fungerende afdelingsleder Tove Olsen viser i 1979 folketingsmedlem Jens Møller, at det kniber med at få vagtplanen til at nå sammen på F1 og F2 (udlånt af Tove Olsen).

store og helhjertede indsats under meget vanskelige forhold blev nedgjort²³³.

I samme artikel sagde Jens Møller nemlig også, at han var „rystet og chokeret“ over „de forfærdelige forhold“ på F-afdelingen, hvor toiletterne stod opmarcheret på rad og række i samme lokale uden nogen form for afskærmning, og hvor badeforholdene var særdeles nødtørftige. „Det kan man ikke tillade sig at byde folk, der er erklæret åndssvage. Ikke i 1979“, sagde han²³⁴. Samtidig bragte EkstraBladet en længere serie om de dårlige forhold, som samfundet bød de åndssvage. Her blev fingrene ikke lagt imellem, og Koldingfjordskolen blev kaldt for en „forfalden ghetto“ og en „glemt, modbydelig skamplet“²³⁵.

Blev det så bedre? Svaret må vist være, at alt er relativt. Men i hvert fald kunne medierne i september 1979 meddele, at der ville blive anvendt knap 30.000 kr. på at afskærme toiletterne i F-afdelingerne på Koldingfjordskolen – på initiativ af centerledelsen i Brejning og som følge af den voldsomme mediekritik. De nærmest kosmetiske forbedringer skulle være klar 1. januar 1980, og den tragikomiske forklaring på, at der ikke var sket noget før, var ifølge centerinspektør K. Lange i Brejning: „Vi må ikke have været opmærksomme nok på de anstødelige forhold“²³⁶. I finansloven 1980 blev der afsat 2 mio. kr. til at modernisere de gamle bygninger i både Brejning og på Koldingfjord²³⁷.

Åndssvageforsorgens skamplet

„Dette er dansk åndssvageforsorg anno 1979. En glemt, modbydelig skamplet. Her skal de åndssvage stadig stille op til parade for at besørge deres nødtørft. Her bliver de åndssvage lagt i seng i bagende sommervarme midt på eftermiddagen – på grund af personalemangel. De bliver ydmyget og fornedret, mens de ansvarlige politikere langt pokker i vold på Christiansborg jonglerer med dem som tal på finansloven.

Stedet er Koldingfjordskolen – en forfalden ghetto under forsorgscenter Brejning. – Forholdene er så rystende, at jeg aldrig vil glemme dem, sagde Jens Møller, MF, efter et besøg på skolen. Men tilsyneladende har alle andre glemt skolens eksistens. Ombudsmanden kørte forbi på sin rundrejse, der skulle udrydde de uhyggelige toiletforhold på landets åndssvageanstalter. Socialminister Erling Jensen kørte forbi, da han skulle diskutere millionnedskæringer med 700 rasende ansatte og forældre på Brejning. Der går år og dag mellem de fine embedsmænds besøg“.

(„Her er åndssvageforsorgens skamplet“, EkstraBladet, 26.7.1979).

EFTER 1980

Kommunalreformen i 1970 betød også ændringer inden for Åndssvageforsorgen, om end decentraliseringen først slog igennem i 1980 i form af den såkaldte „udlægning til amterne“. Kommunerne overtog alle former for rådgivning, praktisk og økonomisk bistand til de åndssvage, mens amterne fik døgninstitutioner, specialbørnehaver, specialskoler og værksteder. Statens Åndssvageforsorg var derfor overflødig og blev nedlagt, ligesom de af overlægerne så forhadte centerledelser forsvandt. Nu var det den kommunale eller den amtslige administration, som fik ansvaret for alle forhold, der vedrørte de udviklingshæmmede, og i det hele taget skulle de udviklingshæmmede betjenes af nøjagtig den samme lovgivning og de samme serviceordninger som resten af befolkningen²³⁸.

Udlægningen til amterne betød en del forandringer for personalet på Koldingfjord. Der var mange omlægninger, og en af dem var, at alle patienterne skulle have deres egne penge og deres egen bankbog²³⁹. Forstander Doris Hansen udtrykker det på denne måde: „Mit arbejde er blevet mere opslidende, efter at særfor sorgen i 1980 kom under amtets ansvarsområde. Der kom usædvanligt mange administrative opgaver til, som har taget meget af min tid. Men det er også en slags udfordring“²⁴⁰.

Ikke alene oplevede de ansatte, at der kom mere bureaukrati, men udlægningen medførte også forandringer i klientellet. Tidligere kom eksempelvis eleverne på Ungdomskostskolen fra hele landet, men nu kom de stort set kun fra Vejle amt. Elevtilgangen faldt med andre ord, og hvor der tidligere havde været 40-50 ansøgere til 12 pladser, var der nu markant færre. Samtidig var der en tendens til, at klientellet blev mere belas-

tet. På den anden side betød udlægningen, at der kom flere penge til renovering, f.eks. til at bekoste nye badeværelser, og i det hele taget blev der mulighed for flere og mere menneskeværdige aktiviteter.

I hovedsagen blev forandringerne og „normaliseringsbølgen“ opfattet som positive af de ansatte på Koldingfjordsskolen. En af lærerne på Ungdomskostskolen sammenfatter det på denne måde: „Det var meget værdigt, at det gik den vej“ – selvom så også nogle af patienterne ikke var parate til f.eks. at bo alene. De syntes, det var mere trygt at sove sammen på sovesale, og de fik ikke sjældent kolossale ensomhedsproblemer. De kunne også have svært ved at administrere deres egen pension, selvom det som helhed var godt, at de fik deres personlige økonomi. Samtidig skete der en betydelig pædagogisk udvikling i disse år, og lærerne på Ungdomskostskolen oplevede, at de havde en enorm frihed, fordi der kun var få retningslinjer i læseplanerne. Lærerne kunne gøre næsten, hvad de ville – og det gav gode resultater. Der var rigtig mange solstrålehistorier.

En skelsættende oplevelse for lærerne på Ungdomskostskolen var, da eleverne fra midten af 1970'erne fik lov til selv at være med på udskrivningsmøderne og dermed fik medbestemmelse på deres egen videre skæbne. De fleste fik i øvrigt plads i huset, i et restaurationskøkken eller kom på beskyttede værksteder²⁴¹. Forstander Doris Hansen formulerer det på denne måde: „Jeg startede, da man kun talte *om* eleverne. Dernæst begyndte man at tale *til* dem. Og nu snakker man *med* dem.“²⁴²

FARVEL TIL KOLDINGFJORDSKOLEN

Efter 1980 kom der for alvor fart i demonteringen af de store centrale institutioner til fordel for mindre boenheder, og der er ingen tvivl om, at udlægningen betød bedre vilkår for de udviklingshæmmede²⁴³. For Koldingfjordsskolen var klokken ved at være slået: Institutionerne var ikke blot nedslidte, men de levede i det hele taget slet ikke op til de krav, som nu blev stillet til de boliger og faciliteter, som børnene med de særlige behov og de udviklingshæmmede skulle tilbydes.

Allerede i 1981 fremlagde Vejle Amt en afviklingsplan, der ville indebære en lukning af samtlige institutioner i 1986 – bortset fra Æblehaven. Det fik i øvrigt en konservativ byråds kandidat til at foreslå, at de „charmerende, men upraktiske“ bygninger skulle ombygges til kongreshotel, mens lederen af F-afdelingerne, Frank Iversen, mente at „bygningerne kun egner sig til nedrivning“. Sjørvad lavede en liste til amtet med 22 forskellige forslag til, hvad hovedbygningen kunne bruges til i fremtiden. Han foreslog eksempelvis et museum for de store epidemier i regi af Nationalmuseet, et vandrerhjem og en afdeling af Statens Museum for Kunst²⁴⁴.

Vejle Amts udmelding betød, at personalet på de forskellige afdelinger følte en betydelig afmagt. Der var også en frygt for, at der fra nu af ikke ville blive ofret penge på forbedringer på Koldingfjord²⁴⁵. Under alle omstændigheder blev stadig flere patienter flyttet hjem til deres egne amter, og til sidst blev alle sluset ud. Den sidste patient og de sidste ansatte forlod Koldingfjord i 1988²⁴⁶.

Det var med betydeligt vemod, at mange af de ansatte forlod Koldingfjord. Selv i dag, mange år senere, husker de tiden på Koldingfjord som en dejlig tid; de glædede sig hver dag til at tage på arbejde i de smukke omgivelser. Som en af dem siger: „Det var et utroligt meningsfuldt arbejde, og vi havde stor frihed“²⁴⁷. Ingen har fortalt om ubehagelige episoder på Koldingfjord – det mest uhyggelige var faktisk en enkelt vindueskigger, som ved nærmere eftersyn viste sig at være en nattevægter...²⁴⁸

KAPITEL 3

HOTEL KOLDINGFJORD

HOTEL KOLDINGFJORD

Efterhånden som Koldingfjordskolens forskellige afdelinger lukkede, var der – trods de mange ideer og tanker – tilsyneladende ingen, der havde en konkret plan for, hvad der skulle ske med stedet, og faktisk kom de fleste af bygningerne til at stå tomme i en periode. I januar 1987 købte Kolding Kommune Koldingfjordskolen af Vejle Amt – men med henblik på et hurtigt videresalg, gerne til en køber, der ville indrette ejerlejligheder. Der blev udarbejdet et fint salgsprospekt, hvoraf det bl.a. fremgik, at der skulle sikres offentlig adgang til området, og at karakteren af bebyggelse og beplantning skulle fastholdes²⁴⁹, men umiddelbart var der ikke nogen, der „bed på krogen“.

Til sidst meldte der sig dog en køber i form af Islef Gruppen, der købte hele herligheden for 15 mio. kr. og derefter udviklede en plan om indretning af et moderne hotel og konferencecenter under overskriften „Danmarks bedste og smukkeste placerede hotel og kursuscenter“. I december 1987 overtog Sygeplejerskernes Ejendoms Selskab sammen med Hjemmesygeplejerskernes Ejendoms Selskab såvel bygningerne som Islefs plan²⁵⁰.

Det var ikke nogen given ting, at sygeplejerskerne skulle blive ejere af det gamle Julemærkesanatorium, men Islef havde lavet en række forundersøgelser, som viste, at der var et stort udviklingspotentiale i Trekantområdet, og Dansk Sygeplejeråds investeringsrådgivere havde sagt god for købet. Når sygeplejerskerne sagde ja til at købe Koldingfjord, skete det med andre ord ud fra en strengt forretningsmæssig vurdering af investeringens bonitet. Der indgik ingen sentimentale overvejelser, understreger den daværende formand for Dansk Sygeplejeråd Kirsten Stallknecht. Men da Kirsten Stallknecht besøgte Koldingfjord første gang, blev hun betaget af stedets skønhed: „Der var ingen tvivl i vort sind: Det ville vi ikke komme til at fortryde“, fortæller hun. Dansk Sygeplejeråd ejede i øvrigt allerede Vilvorde i Charlottenlund, der var indrettet til kursus ejendom, så det stod fra starten klart, at Koldingfjord nok skulle bruges til kursusformål for sygeplejerskerne, men først og fremmest skulle det drives som egentligt hotel²⁵¹.

Den lokale presse interesserede sig selvfølgelig for den gennemgribende renovering af Koldingfjord, som fandt sted, før hotellet kunne åbne. Således bragte Jydske Tidende (affotograferet fra avisen) 18.2.1990 en hel side, hvoraf det bl.a. fremgår, at byggepladsen på Koldingfjord beskæftigede 110 mand.

Sygeplejerskerne vender tilbage

„Det er her, vore medlemmer har været med til at gøre en kæmpe indsats for at bekæmpe datidens folkesygdom, tuberkulosen. Derfor kan jeg godt lide den tanke, at vi sygeplejersker nu vender tilbage til stedet. At det bliver vores ejendom, ganske vist med andre funktioner, men bevaret som et monument over en spændende pionérindsats“.

(Benny Andresen, daværende 1. næstformand i Dansk Sygeplejeråd, i Sygeplejersken nr. 17, 1990)

GAMMELT BLEV TIL NYT

Gennem hele 1989 og de første måneder af 1990 blev de fredede bygninger renoveret og ombygget for i alt omkring 120 mio. kr.²⁵² Arkitekter var Vilh. Lauritzen og Jørgen Stærmose, og totalentreprenør var Islef med arkitektfirmaet Birch og Krogboe som bygherrerådgiver. Indvendig blev bygningerne udstyret med alt, hvad der krævedes af et førsteklasses overnatnings- og mødested anno 1990. Restaureringen foregik med nænsom hånd under kyndig vejledning af dygtige fagfolk, og ønsket var at bevare bygningernes stil og charme, såvel udendørs som indendørs.

Ledelsen af renoveringsarbejdet var lagt i hænderne på afdelingsleder Jørn Petersen fra Islef Odense A/S. I et interview understregede han, at da der var tale om et historisk bygningsværk, der ikke kunne bygges igen fra nyt, skulle den gamle bygning have lov at „føre ordet“. Han nævnte som eksempel, at hovedbygningen ganske vist fik en ny indgang – før gik man ned, nu går man op – men det var de samme gamle granittrappetrin, som anvendtes. Alle de gamle vinduer blev også bevaret, men de blev renoveret, afrenset for gammel maling og malet op på ny, og indvendig opsattes nye termoruder med fine fjederbelastede lukkeskruer i messing. Dermed understregedes den håndværksmæssige kvalitet, som var karakteristisk for den originale bygning, og som også kendetegnede nyindretningen²⁵³.

Pietetsfølelse

„Derfor har vi som bygherre lagt stor vægt på at bevare så meget som muligt af det gamle. Pietetsfølelse er ikke noget stort ord i denne sammenhæng. Ellers ville huset miste sin sjæl. Originaliteten, det gedigne og det særprægede bliver videreført i det nye Koldingfjord. Det har vi været meget enige om. Derfor er vi også helt med på, at der eksempelvis er blevet bygget en utrolig flot restaurant i tilslutning til de gamle liggehaler, også selvom det har været „smådyrt“ at fjerne flere tons jord mellem liggehaller og hovedbygning. Nu kommer liggehallerne til at fungere som en slags overdækket terrasse til restauranten“.

(Benny Andresen, daværende 1. næstformand i Dansk Sygeplejeråd, i Sygeplejersken nr. 17, 1990).

Renoveringen er i fuld gang (affotografering af foto fra Jydske Tidende 18.2.1990).

Det var naturligt, at der blev valgt dansk designede tekstiler, møbler og lamper til indretningen, og den 27. april 1990 kunne hotellet åbne under navnet Hotel Koldingfjord med den 32-årige Michael Jepsen som adm. direktør. Driften af hotellet blev fra starten varetaget af et driftsselskab, bestående af Dansk Sygeplejeråd, Pensionskassen for Sygeplejersker og Pensionskassen for Hjemmesygeplejersker²⁵⁴ og administreret af PKA. Michael Jepsen blev ansat allerede i februar 1989, og han var således med i hele bygge- og renoveringsfasen.

Det oprindelige projekt opererede med, at Hotel Koldingfjord skulle have en kapacitet på 70 værelser, men det stod hurtigt klart, at kapaciteten måtte øges. Et halvt års tid senere ville Scandic-kæden åbne et hotel med 120 værelser ved motorvejen i Kolding, og det måtte Hotel Koldingfjord kunne matche. Den indlysende mulighed var at inddrage funktionærboligerne Skovly i hotellet, fordi der her kunne indrettes en snes hotelværelser. For at få accept fra bestyrelsen og fra PKA måtte Michael Jepsen imidlertid dokumentere, at behovet for udvidelsen af hotelkapaciteten var til stede. Det lykkedes ham at få en aftale med to større kunder, dels et revisions-

firma, dels politiet, om afholdelse af en række kurser med overnatning, og på den måde fik han grønt lys til at indrette hotelværelser i Skovly. Selvom der blev bygget i rekordfart, blev Skovly dog først færdig 1. juli 1990.

Aftalen med politiet kom i øvrigt kun i stand, efter at repræsentanter for politiet havde været med til at bestemme, hvordan værelserne i Skovly skulle indrettes. Skrivebordene på værelserne i Skovly er således større end i værelserne i hovedbygningen, og det er også på foranledning af politiet, at der findes et delvis aflåseligt garderobeskab på værelserne i Skovly. Da man måtte formode, at hotellets gæster ikke havde stor lyst til at forcere alle trapperne, sådan som sygeplejeeleverne i sin tid var tvunget til, blev der indbygget en elevator i skrænten med tilhørende „tunnel“. Egentlig var det planen at konstruere en rullende trappe op ad skråningen, men den ville koste 5½ mio. kr., og det var mere end bestyrelsen ville være med til. Derfor blev det til en elevator, som i øvrigt blev bygget uden de større udgravninger, fordi man ikke ønskede at efterlade et stort „ar“ i skoven²⁵⁵.

Julemærkehjem blev til hotel

„Danmarks første julemærkehjem, som blev både landskendt og verdenskendt, er nu bygget om til hotel og conferencecenter i en bemærkelsesværdig høj kvalitet.

Beliggenheden først. Den er enestående. Ned til Koldingfjord. Man kan slet ikke tænke sig nogen mere dansk landskabelig romantik. Skrænten der falder mod vandet, de slanke bøge og det lange syn mod vandfladen og kysten på den anden side.

Omkring hotellet 50 tønder land fredskov. Huset blev bygget af arkitektbrødrene B. og V. Ingemann. De valgte den store stil, som da var på mode, og julemærkehjemmet blev virkelig monumentalt i en blanding af rokoko, hollandsk renæssance og barok herregårdsstil. Den store røde murstensbygning blev udstyret med et væld af sandstensrelieffer. Naturligvis Europas svigerforældre, dronning Louise og Chr. IX i kæmpemæssige basrelieffer, men ellers puttier, som leger om det gode slogan Sundhed, frugter i massevis og vinranker.

Dengang var der mange mennesker, som foreslog, at julemærkehjemmet ved Koldingfjord en dag, når nationen havde fået bugt med tuberkulosen – stedet var bygget til især bryst-svage børn – skulle overgå til sommerbolig for den regerende monark. Det var et byggeri, befolkningen var stolte af... Isleff har gennemført renoveringen med usædvanlig opmærksomhed og med en sikker sans for genbrug af de mange gode materialer, som fra starten er nedlagt i selve bygningsværket, og for udnyttelse af den sikre og velproportionerede grundplan, det i det ydre stilmæssigt forvirrede hus rummer.

I det ydre er bygningen ualmindelig velbevaret. Sandstensudsmykningerne har ikke taget skade gennem 80 år – så noget tyder på, at luften er ren ved Koldingfjord.

Danmark har fået et hotel og konferencested med meget fine og ganske særlige egenskaber...”

(Henrik Sten Møller i Politiken, 5.4.1990 (LJU)).

HOTELLET SLÅR DØRENE OP

Der blev til en begyndelse etableret en interim bestyrelse for Hotel Koldingfjord A/S med PKAs daværende økonomidirektør Jens Kjærsgaard som formand. Den afholdt sit første møde i august 1988. Efterhånden som byggeriet nærmede sig sin færdiggørelse, udvidedes aktiekapitalen til 11 mio. kr., og bestyrelsen fik en delvis ny sammensætning: Formand blev Ole Scherfig (1930-2000), mens Kirsten Stallknecht som formand for Dansk Sygeplejeråd besatte næstformandsposten²⁵⁶.

For Kirsten Stallknecht var det i udgangspunktet lidt af en speciel udfordring at skulle arbejde sammen med Scherfig, der i den grad repræsenterede arbejdsgiverinteresser, men samarbejdet fik heldigvis den bedst mulige start. Det var PKA-direktør Nyløkke Jørgensen, som foreslog Ole Scherfig til formandsposten, og som fik Scherfig til at invitere Kirsten Stallknecht til en frokost på Berlingske Tidende, hvor Scherfig var formand. Frokosten foregik i Berlings gamle kontor, og da Kirsten Stallknecht kunne fortælle, at hun som formand for Dansk Sygeplejeråd havde kontor i Berlings gamle atelier i den bygning i Vimmelskaftet, hvor sygeplejerskerne havde til huse, var isen brudt.

Samarbejdet mellem dem blev det allerbedste, og det var i meget høj grad Scherfigs fortjeneste, at hotellet kom godt fra start og blev en succes: „Som bestyrelsesformand var Scherfig meget påpasselig. Han var en dygtig mand, som holdt Hotel Koldingfjord på ret kurs, og han havde forståelse for, at det var en unik bygning, og at hotellet skulle op i niveau for at kunne stå sig i konkurrencen“²⁵⁷.

Prinsesse Benedikte ankommer til det store spejderstævne i 2003. Hun modtages af den 11-årige Maj Jepsen, datter af hotellets direktør Michael Jepsen. I baggrunden erhvervsmanden Lars Kolind, som er tovholder for mødet, og dennes hustru Vibeke Riemer (fra JydskeVestkysten, 12.9.2003).

Et sug i maven

„Første gang jeg oplevede Koldingfjord Skolen og naturen her, gav det et helt sug i maven på mig. Så smukt fandt jeg stedet, som jeg ikke havde set før“. Denne helt utilsørede kærlighedserklæring til området ved det kommende Hotel Koldingfjord kommer fra stedets nyudnævnte hoteldirektør, Michael Jepsen, 32 år, som skal føre de næsten historiske gamle bygninger frem til ny hæder og ære som hotel- og kongrescenter“.

(Folkebladet Sydjylland, 22.3.1989).

Det blev også til et mangeårigt samarbejde mellem Ole Scherfig og Michael Jepsen, og det var ikke pr. definition uden gnidninger. Scherfig kunne være en temperamentsfuld herre, og han havde ikke meget til overs for folk, som ikke kunne udtrykke sig kort og klart, eller som omgikkes sandheden lemfældigt. Men selvom han til tider kunne blive „gasblå i hovedet“, havde han også humor – og så evnede han at overlade beslutninger til folk, der havde mere forstand på de pågældende forhold end ham selv. Da Michael Jepsen havde lavet en inventarplan for hotellet, skabte

en vis opstandelse i PKA, og det endte med, at Ole Scherfig kom over for at besigtige forholdene. Han lyttede og afsluttede derefter hurtigt diskussionen med bemærkningen: „Jeg er farveblind“ – underforstået: det skal jeg som formand ikke blande mig i²⁵⁸.

Fra selve åbningen den 27. april 1990 husker Michael Jepsen kun, at han holdt en tale – men ellers erindrer han intet om dagen og dens forløb. Hans dengang 2½-årige datter havde tre dage før åbningen fået konstateret meningitis, og alt vedrørende åbningen blev pludselig

sekundært, mens datteren lå i isolation på intensiv afdeling. Efter avisomtalen at dømme blev åbningen imidlertid en succes, og bestyrelsen følte da også anledning til at udtrykke anerkendelse af Michael Jepsen og de øvrige medarbejdere: „Alle arrangementer var forløbet godt, og der havde været stor søgning ved åbent-hus-arrangementerne.“²⁵⁹

ET NYT HOTEL I KOLDING

Åbningen af Hotel Koldingfjord i 1990 tilførte Kolding ny hotelkapacitet på et højt kvalitetsniveau, men Hotel Koldingfjord var ikke ene på banen. Allerede i 1986 åbnede Scanticon (i dag Comwell) hotellet på Skovbrynet med 160 værelser, og ligeledes i 1990 slog Scandic dørene op til 120 værelser på hotellet ved motorvejsafkørslen i Bramdrupdam. I løbet af nogle få år havde byen altså fået 400 „nye“ hotelværelser, som skulle udlejes, helst hver eneste dag året rundt.

Alligevel følte man på Hotel Koldingfjord i begyndelsen af 2000-årene et behov for en yderligere udvidelse af kapaciteten. Michael Jepsen husker, at beslutningen om at bygge i alt 21 hotelværelser mere i begge ender af Skovly blev taget af bestyrelsen meget kort tid efter tragedien i New York den 11. september 2001, hvor alt var kaos, og hvor hotelindustrien over hele verden var i koma: „Alt var katastrofe, men vi ville være på forkant, når markedet igen kom op“, siger Michael Jepsen. Udvidelsen af Skovly var færdig i 2002²⁶⁰.

Med den enorme vækst i antallet af hotelværelser siger det sig selv, at konkurrencen mellem Koldings hoteller måtte være meget hård. Hotellerne oplevede ikke sjældent, at kunderne forsøgte sig med pristrykkeri.

Når det lykkedes byen at absorbere de mange hotelværelser skyldtes det ikke mindst den geografiske beliggenhed og infrastrukturen i Trekantområdet – og så var åbningen af Storebæltsforbindelsen i 1998 naturligvis en fordel, fordi „centrum i Danmark“ derved rykkede vestpå; for mange foreninger, organisationer og myndigheder blev Trekantområdet det mest centrale mødested²⁶¹. Den betydelige værelseskapacitet i Kolding var i hvert fald en fordel på den måde, at byen dermed blev i stand til at løfte selv meget store arrangementer²⁶².

Hotellet har gennem årene haft forskellige internationale samarbejdspartnere. Fra 1993 kom Hotel Koldingfjord med i Steigenberger SRS World Hotels, fra starten sammen med to københavnske SAS-hoteller, men hurtigt blev Ho-

tel Koldingfjord eneste danske hotel i kæden. Samarbejdet var til en begyndelse meget vellykket, men efterhånden oplevede Hotel Koldingfjord problemer med kædens reservationssystem, og at der blev gjort forskel på kædens egne hoteller og udefrakommende hoteller.

I 2000 valgte Hotel Koldingfjord derfor i stedet at indgå en franchiseaftale med Radisson SAS Hotels & Resorts. Det gav til at begynde med en række fordele, men ret hurtigt begyndte historien at gentage sig, og Hotel Koldingfjord ønskede derfor at blive frigjort fra aftalen. Det skete i 2005, og siden har hotellet „stået selv“, men indgik samme år i det internationale bookingsystem Utell. Fra 1999 har hotellet dog været medlem af foreningen Danske Conferencecentre, og i 2010 oplevede Hotel Koldingfjord at blive kåret som et af Danmarks fem bedste conferencecentre²⁶³.

FORNEMME BESØG

Der er næppe nogen, der har tal på, hvor mange mennesker der i de forgangne 20 år har deltaget i et arrangement på Hotel Koldingfjord. Men det er blevet til rigtig mange møder, konferencer, seminarer, symposier, selskaber og andre typer af arrangementer. Nogle af dem er værd at nævne, fordi de krævede en særlig indsats af hotellet på den ene eller den anden måde.

1993 var et særligt år, når det gælder fornemme besøg. Hele 3 store EF-møder var i anledning af Danmarks formandskab henlagt til Kolding, bl.a. de europæiske økonomi- og finansministres uformelle møde med daværende økonomiminister Marianne Jelved som vært og med deltagelse af 12 nationalbankdirektører og den daværende formand for EF-kommissionen Jacques Delors. Dette møde fandt sted på Hotel Koldingfjord og var forbundet med meget store sikkerhedsforanstaltninger. Over 150 internationale pressefolk var akkrediteret mødet, og i den anledning var der anbragt transmissionsudstyr i hotellets tårn, så der kunne sendes via satellit direkte til udenlandske tv-stationer²⁶⁴.

Der var skruet yderligere op for sikkerheden, da Hotel Koldingfjord i 2000 var rammen om det såkaldte Østersø-topmøde, der samlede en stribe statsledere med daværende forbundskansler Gerhard Schröder og Sveriges daværende statsminister Göran Persson i spidsen og med daværende statsminister Poul Nyrup Rasmussen som vært. Hoteldirektør Michael Jepsen fortalte i den anledning en avis om det ekstremt høje sikkerhedsniveau i forbindelse med topmødet, som bl.a. indebar, at samtlige hotellets medarbejdere havde måttet skrive under på,

at Politiets Efterretningstjeneste måtte tjekke deres fortid²⁶⁵. Der var frømænd i fjorden og jægersoldater i skoven, og der var adgangskontrol ved Sygeplejemuseet samt bombehunde hver morgen, husker nogle af medarbejderne. De opfattede det ikke som besværligt, men syntes tværtimod det var både sjovt og spændende, at hotellet husede så mange kendte ansigter²⁶⁶.

Der måtte udfoldes store anstrengelser for at tilfredsstille de forskellige landes udenrigsministerielle protokoller. De var alle sammen til stede, og de kunne godt have et lidt anstrengt forhold til hinanden. Da den tyske protokol ønskede at få gennemført endnu en sikkerhedssweeping, kom det den

Verdenspressen samlet på Hotel Koldingfjord i anledning af det uformelle møde mellem EF-landenes økonomi- og finansministre i maj 1993. Det officielle pressebillede er netop taget, og i midten er EF-kommissionens daværende formand Jacques Delors ved at takke af. Med ryggen til ses den daværende danske økonomiminister Marianne Jelved, mens nummer to fra højre i forgrunden er Danmarks daværende finansminister Mogens Lykketoft (fra Folkebladet Sydjylland 24.5.1993).

Østersøtopmøde på Hotel Koldingfjord i 2000 – daværende statsminister Poul Nyrup Rasmussen og daværende forbundskansler Gerhard Schröder poserer for fotograferne på bådebroen.

danske protokol noget på tværs, fordi man netop havde lagt Danmarks officielle gaver op på alle værelser og suiter, og Michael Jepsen måtte træde til og mægle i denne mindre diplomatiske krise.

Festmiddagen blev afholdt på Koldinghus, og bagefter skulle alle VIP-gæsterne fragtes tilbage til Hotel Koldingfjord i bus. Stor var opstandelsen, da bussen skulle afgå, og det viste sig, at ingen kunne finde den tyske kansler Gerhard Schröder. Men da selskabet kom tilbage til Hotel Koldingfjord, kunne panikken afblæses. Schröder

sad nemlig i hotellets bar og nød et glas fadøl. Schröders kommentar: „Hvad sagde jeg – jeg fik den første øl!“²⁶⁷.

På afrejsedagen var det fastsat, at Schröder skulle spise frokost i 20 minutter og derefter forlade hotellet. Man han befandt sig åbenbart godt i hotellets restaurant og nød udsigten over fjorden, så han blev næsten en time forsinket i afrejsen – til stor frustration for den tyske protokol. Heller ikke den svenske statsminister Göran Persson havde specielt travlt med at komme af sted og fik i den grad smag for restaurantens

ost og portvin. Selvom det var planlagt anderledes, endte det derfor med, at Schröder og Persson skulle af sted nøjagtig samtidig, og det udnyttede Michael Jepsen til at byde begge d’herrer på en afskedsnaps på trappen foran Hotel Koldingfjord – til stor fornøjelse for den forsamlede verdenspresse. Bagefter fik den tyske protokol også en farvel-snaps; det afstedkom voldsom konsternation hos den danske protokol, som meddelte Michael Jepsen, at han formentlig netop havde bivånet den mest løsslupne episode i hele den tyske protokols historie²⁶⁸.

EN SPECIEL ÅND

Hverdagen på et hotel i Hotel Koldingfjords klasse byder mellem år og dag på mange forskellige oplevelser. Det ene øjeblik lægger hotellet rum og rammer til en kendt fodboldspillers bryllup med tilhørende halvanden meter høj bryllupskage²⁶⁹, og det andet øjeblik indkvarterer Shu-bi-dua og Stig Rossen sig, fordi de er på koncertturné i Jylland. Når det sydkoreanske landshold i fodbold skal spille venskabskamp mod Danmark, bor spillerne på Hotel Koldingfjord – og sidder pænt og venter i restauranten, indtil deres landstræner giver dem tegn til, at de har lov til at gå om bord i morgenmadsbuffeten, og når Flemming „Bamse“ Jørgensen skal optræde på en midlertidig scene i cafeen, kommer han selv med et godt og velment råd: „Der skal nogle stivere til den scene, for ellers knækker den!“.

De mange kendte personer, som gennem årene har aflagt besøg på Hotel Koldingfjord, er alle sammen blev bedt om deres autograf – vel at mærke ikke på et stykke papir, men på væggene i tjenergangen ved restauranten. Her er eksempelvis samtlige sydkoreanske landsholdsspilleres underskrift i to udgaver – en „normal“ og en med skrifttegn – og her er også både Poul Nyrup Rasmussens og Anders Fogh Rasmussens signaturer. Anders Fogh Rasmussen spøjte dog med, at han kun ville skrive sit navnetræk, hvis det blev placeret i behørig afstand af Nyrups – og det fik han så lov til²⁷⁰.

Allerede den første sommer startede en mangeårig tradition med „kæmpe kaffe-kage-buffet“ søndag eftermiddag til den formidable pris af 55 kr. pr. person samt „kæmpe is-buffet“ til børnene for 25 kr. Det allerførste arrangement i somme-

Restaurant Koldingfjord

Fredag og lørdag aften:
Oplev denne uges spændende weekendmenü med sæsonens friske råvarer.

Vore musikere »serverer« stemningsfuld Viwex-musik. (Bordbestilling tlf. 75 51 00 50)	3 retter, kr. 245,- 4 retter, kr. 285,-
---	--

Dejlig søndagsmiddag:

Rejcocktail »Gammeldags« oksesteg. Serveres med glaserede løg, hvide kartofler, bønner samt brun sauce. (Bordbestilling tlf. 75 51 00 50)	Romfromage med lun kirsebærssauce 2 retter, kr. 115,- 3 retter, kr. 130,-
--	--

Søndag eftermiddag:

Cafeen byder på: Kæmpe kaffe- og kagebuffet pris pr. person Kæmpe is-buffet - børn pris pr. barn (Ingen mulighed for bordbestilling).	kr. 55,- kr. 25,-
--	------------------------------------

**Hotel Koldingfjord
- vi lægger sjæl
i det hele..!**

**HOTEL
KOLDINGFJORD**

Fjordvej 154 - Strandhuset
DK-6000 Kolding - Tlf: 75 51 00 00

En af de første annoncer fra Hotel Koldingfjords restaurant, hvor der bl.a. reklameres for den „kæmpe kaffe- og kagebuffet“, som var en stor succes i de første år (udlånt af Inger Agerbo).

Statsminister Lars Løkke Rasmussen sætter sin autograf på væggen i tjenergangen.

ren 1990 blev et veritabelt tilløbsstykke, hvor gæsterne simpelthen spiste rub og stub. Alt hotellets bagværk forsvandt som dug for solen, og man var nødt til at sende en stafet op til bageren i Strandhuse for at få ekstra forsyning. Hotel Koldingfjord stillede den første sommer også op med en sommercabaret med bl.a. Lisbeth Dahl og Steen Springborg. Det blev dog en enlig svale: „Vi arrangerede cabaret'en for at gøre opmærksom på os selv, men disse aktiviteter ligger uden for vores koncept“, konstaterede Michael Jepsen²⁷¹.

Orkanen i december 1999 blev noget af en udfordring for hotellet. Der var 250 julefrokostgæster, men pludselig forsvandt strømmen helt og aldeles. Der var ikke andet at gøre end at tænde en masse stearinlys, og i køkkenet kunne man heldigvis bruge gas, men der var sved på panden, fordi samtidig måtte en flok medarbejdere udenfor for at fælde de træer, der truede med at vælte ned over hotellet. Men alt lykkedes – i bogstaveligste forstand – i en gasovn, selvom køkkenet var fuldt af sort røg. Med strømmen forsvandt nemlig også ventilationssystemet i køkkenet. Uden strøm kunne det indforskrevne orkester for resten heller ikke spille – men så fik man kørt hotellets klaver ind midt i lokalet. Det gav musikerne sig til at traktere, og det blev julefrokosten bestemt ikke mindre festlig af.

Der er noget slotsagtigt over de smukke gamle bygninger, og det kan derfor heller ikke undre, at det spøger på Hotel Koldingfjord. Medarbejderne fortæller om svingdøre, der pludselig giver sig til at blafre 10-15 minutter efter at nogen er gået gennem dem, og dem, der er gamle i gårde, ved også, at når der er arrangementer i Magnoliesalen skal baren være i højre side af salen. Hvis nogen får den formastelige idé at stille den op i salens venstre side, vil de nemlig hurtigt komme på bedre tanker. Når man står på det sted, har man en umiskendelig

fornemmelse af at blive berørt på kroppen – som om nogen prøver at aflevere en besked: Her skal I ikke være, for det er min plads! Faktisk har en clairvoyant konstateret, at der er 2-3 ånder i Magnoliesalen, og eftersom der oprindeligt var vaskeri på dette sted, drejer det sig måske om nogle gamle medarbejdere fra Julemærkesanatoriet, der endnu ikke er blevet færdige med at sortere vasketøj?

En natportier på hotellet hørte en gang barnegråd på sin nattevagt, og da han gik op på 2. sal for at lokalisere gråden, var den væk. Han fortsatte op på 3. sal, men fik heller ikke her held til at finde ud af, hvor den stammede fra. Men med de mange børn, der gennem årene har grædt sig i søvn på Julemærkesanatoriet, fordi de længtes så forfærdeligt hjem, er der vel ikke noget at sige til, at der stadig en gang imellem kan høres gråd... En anden medarbejder oplevede for ganske nylig, at der blev tændt for det varme vand på et toilet. Hun kom selv lige derfra og havde omhyggeligt lukket for vandhanen²⁷²!

Hotel Koldingfjord er med andre ord en speciel arbejdsplads. En af medarbejderne, som har været på hotellet fra den allerførste sæson, sammenfatter det således: „Der er en speciel ånd her og et specielt sammenhold mellem medarbejderne. Man knytter sig sammen, også mere end på andre arbejdspladser.“²⁷³

HOTELLET I DAG

Hotellets samlede kapacitet er i dag 134 værelser, heraf 54 i Skovly. Desuden 15 møde- og konferencelokaler, restaurant, café, bar og selskabslokaler med plads til op til 350 personer samt indendørs swimmingpool og fitnessområde samt sauna. Hovedparten af værelserne er indrettet i de tre øverste etager i hovedbygningen, hvor de store sygestuer oprindelig var placeret. Under værelsesetagerne findes en række mindre mødelokaler samt biblioteket med kongelig kassekontrollør Peter Wings store bogsamling, der blev testamenteret til sygeplejerskerne i 1929 (og oprindelig var tilgængelig for de litteratursøgende hver fredag mellem 15 og 16!²⁷⁴), og nederst findes à la carte restaurant, Café Louise og Holbøllsalen. Herfra er der takket være en glasvæg en utrolig flot udsigt over fjorden og direkte udgang til terrassen på den store buegang, hvor tidligere Julemærkesanatoriets liggehaller befandt sig.

Gårdhaven og det lille tårn

„Gårdhaven mellem bygningerne er et kapitel for sig. I midten knejser et fint lille tårn med kobbertag og udkæringer. Det er den tidligere udluftning af „ingeniörgangene“ under gården. Altså rørføringerne mellem bygningerne, som nu er rensat for installationer og som fremover skal anvendes som underjordiske passager for hotellets gæster. En fin og morsom anvendelse af tidligere tekniske installationer. Gæsterne kan så komme tørskoede frem og tilbage mellem bygningerne. I midten, hvor gangene mødes, er der et smukt ovenlys fra det omtalte tårn oppe i gården. Gårdhavens to symmetrisk placerede gamle magnolietræer er selvfølgelig bevaret. Gårdhaven har fået nye bede, som omkranses af 10 cm høje stålkanter. På gangarealerne er der lagt gamle tyske kobberslaggesten. Endnu et eksempel på, hvor langt man er gået for at bevare stedets originale udstråling.“

(„Koldingfjord bliver som nyt“ i Byggebladet, formentlig 1989).

I de to palæer Christians Palæ og Dagmars Palæ er der tilsammen 24 værelser, mens den lave bygning vis-a-vis hovedbygningen, hvor der tidligere var kældcentral, vaskeri, værksteder og gymnastiksal, rummer konferencesalene Magnoliesalen (mod vest) og Bøgesalen (mod øst) med plads til henholdsvis 230 og 130 personer i stolerækker.

Hotellets forretningsidé var fra første dag at sælge førsteklases hotel-, restaurant- og conferenceprodukter til såvel

ationale som internationale kunder. Det centrale element i hotellets strategi er, at medarbejder- og kundetilfredsheden skal være helt i top, og at hotellet skal fastholde sine kunder via en løbende tilpasning til de skiftende markedsvilkår. Der er således i flere omgange foretaget betydelige investeringer i renovering af bygningen og faciliteterne. I 2004 blev køkkenet således fornyet, og i 2005-2007 gennemgik både værelser, mødelokaler og restaurant en omfattende renovering for omkring 25

mio. kr. Hotellet er klassificeret som et firestjernet overnatningssted, mens konferencefaciliteterne har de maksimale fem stjerner.

Den historiske forbindelse til julemærketanken er intakt: Hotellet har nemlig bevaret den oprindelige samling af julemærker, og den er hvert år blevet opdateret, så det er en komplet samling fra alle årene, som den dag i dag hænger på hotellets gange²⁷⁵.

DANSK SYGEPLEJEHISTORISK MUSEUM

De to bygninger, som oprindeligt blev bygget til de mindste børn, i daglig tale pavillonerne Fjordglimt og Granly, som ligger først for på højre hånd, inden man kommer op til selve hotellet, har siden 1999 dannet rammen om Dansk Sygeplejehistorisk Museum.

Ideen om et sygeplejehistorisk museum havde været fremme i sygeplejerskekredse tidligere, men med købet af Koldingfjord kunne tankerne konkretiseres. I 1990 satte Dansk Sygeplejeråds hovedbestyrelse sig det mål at etablere et sygeplejemuseum, som skulle åbne i forbindelse med rådets 100-års jubilæum i 1999. Navnlig Dansk Sygeplejeråds daværende næstformand Benny Andresen var interesseret i sygeplejehistorien, og det var ham, der en dag foreslog, at man burde igangsætte en indsamling af historiske effekter, inden det blev for sent. Mange sygehuse og plejehjem blev nedlagt i de år, og der var en risiko for, at en masse spændende gamle ting ville blive smidt væk.

Det var baggrunden for, at sygeplejerskernes daværende formand Kirsten Stallknecht skrev til samtlige amtsborgmestre og borgmestre og bad om, at sygeplejerskerne fik lov til at gå rundt i kældre og på lofter for at samle gamle effekter til museet. Det lykkedes, og langt de fleste effekter på museet i dag er indsamlet af landets sygeplejersker; kun nogle enkelte ting er indkøbt – f.eks. Florence Nightingale kanden, som Kirsten Stallknecht købte for næsen af Florence Nightingale Museet på en auktion i England.

I det hele taget var det takket være Kirsten Stallknechts entusiasme og energi, at det lykkedes at skabe både de økonomiske og de praktiske rammer for det sygeplejehistoriske museum på Koldingfjord. Allerede da Kirsten Stallknecht første gang var på besøg på Koldingfjord for at besigtige lokaliteterne i forbindelse med købet, fik hun nemlig øje på de to pavilloner og så straks, at de var som født til et sygeplejehistorisk museum. De skulle i henhold til Kolding Kommunes lokalplan anvendes til formål, der var til glæde for almenvellet, men da hun første gang officielt foreslog,

at de skulle indrettes til museum, troede de fleste vist, at det var hendes spøg. Men den daværende økonomidirektør i PKA Ali Nielsen sagde: „Hun mener det sgu!“. Et museum ville være i overensstemmelse med lokalplanen, og bygningerne blev derfor solgt til museet, som betalte den formidable sum af 1 kr. for dem. Til gengæld var istandsættelsen af pavillonerne en omfattende og ganske bekostelig opgave, som løb op i 17 mio. kr.²⁷⁶

I løbet af 1993 og 1994 blev formalia bragt på plads gennem oprettelsen af to fonde: Dansk Sygeplejehistorisk Fond med støtte til etableringen og driften samt Fonden Dansk Sygeplejehistorisk Museum, der skulle varetage driften med en bredt sammensat bestyrelse, hvor både Kolding Kommune og Vejle Amt var repræsenteret²⁷⁷. Museet var oprindeligt tænkt som en afdeling af Medicinhistorisk Museum i København, men det endte med, at Dansk Sygeplejeråd besluttede at oprette et selvstændigt museum. „Vi lavede en perle, som er helt unik. Der findes ikke noget tilsvarende museum i hele verden, som udelukkende er dedikeret sygeplejen“, siger Kirsten Stallknecht i dag²⁷⁸.

Lige fra den spæde start har museet været ledet af Inger-Marie Børgesen. Hun har stået for opbygningen af museets faste udstilling, der fortæller om sygeplejen og dens professionalisering fra midten af 1800-tallet og frem til vore dage. Udstillingen er placeret i stueetagen på Fjordglimt, men indretningen af huset er ikke ændret, så man har stadig fornemmelsen af at færdes i et sanatorium med sygestuer, forsyningsgang, skyllerum osv.²⁷⁹ Tuberkulosebehandlingen har naturligvis også fået plads på museet, der årligt besøges af omkring 10.000 gæster.

LOUISEHØJ

Hotellet har siden starten i 1990 fastholdt en meget høj vedligeholdelsesstandard. Sidste skud på stammen er den nænsomme, men gennemgribende renovering af den oprindelige overlægebolig Louisehøj i 2009, gennemført netop i 100-året for boligens opførelse.

En eksklusiv perle

„Vi har følt en forpligtelse til at passe på det smukke hus, og samtidig så vi, at huset gav os mulighed for at tilbyde eksklusive arrangementer og møder, hvor man kan arbejde fuldstændig uforstyrret i private rammer og med egen indgang og have. Derfor har vi investeret i det bedste, både når det gælder mødefaciliteter og husets indretning. Her er naturligvis et topmoderne køkken, så gæsterne på Louisehøj kan også nyde frokosten og middagen her. Når man lejer sig ind på Louisehøj, får man nemlig tilknyttet sin egen tjener og kok“.

(Adm. direktør Peder J. Madsen, Hotel Koldingfjord).

I stueetagen på Louisehøj er der to stuer en suite, vinterstue, bibliotek og køkken. I underetagen findes nu husets velforsynede vinkælder, hvor der naturligvis er mulighed for vinsmagningsarrangementer, og så rummer underetagen desuden to møderum, hver med plads til op til 10 personer. Det ene møderum er indrettet som et traditionelt mødelokale med alle nødvendige faciliteter og det mest moderne IT- og AV-udstyr, mens det andet er blevet til et „kreativt rum“, hvor mødedeltagerne kan bruge deres egen kreativitet og indrette rummet nøjagtig som de ønsker med mobile borde, stole, sofaer og barstole.

Møblerne på Louisehøj er et kapitel for sig. Der er nemlig tale om stole og sofaer, tegnet af den danske møbelarkitekt Finn Juhl (1912-89), som sammen med Arne Jacobsen og Poul Kjærholm blev de fremmeste eksponenter for dansk design i udlandet i en årrække under overskriften „Danish Modern“. Konferencestolen nr. 108 med armlæn tegnede Finn Juhl i 1946, men den blev aldrig sat i produktion. I forbindelse med indretningen af Louisehøj blev der lavet helt nye tegninger i Japan, og produktionen af stolen foregik i Vietnam. Det blev til i alt 53 Finn Juhl-stole samt to af hans sofaer, som nu pryder de herskabelige rum på Louisehøj. For at være helt nøjagtig er der dog kun 52 stole på Louisehøj, fordi det undervejs blev besluttet at

forære én af stolene til stolesamlingen på kunstmuseet Trapholt i Kolding.

Louisehøj er således skræddersyet til at danne rammen om eksklusive møder og selskaber. Og for at understrege det helt specielle ved Louisehøj – og for at skabe den rigtige atmosfære i den gamle overlægebolig – har Hotel Koldingfjord valgt et nyt koncept, der indebærer, at gæsterne får stillet deres helt egen kok og tjener til rådighed under opholdet. Tanken er, at man virkelig skal føle sig „hjemme hos overlægen“, og at man som gæst konstant er omgivet af omsorgsfulde og opmærksomme personer, der sørger for friske blomster eller en pude i ryggen, hvis det er det, der er brug for²⁸⁰.

Gennem alle årene har der været en sammenhæng og vekselvirkning mellem Koldingfjord og byen, men i de senere år har Hotel Koldingfjord helt bogstavelig bevæget sig ind i byens hjerte. I 2001 overtog hotellet nemlig forpagtningen af Café Koldinghus i den forhenværende forrædkælder under nordfløjen i byens gamle slot og vartegn.

I perioden 1997-2006 drev Hotel Koldingfjord Restaurant Royal Oak på golfbanen af samme navn i Jels, og Hotel Koldingfjord forpagtede desuden Café Medina på Trapholt Kunstmuseum i årene 2003-06²⁸¹.

DE NÆSTE 100 ÅR

Man behøver ikke at have været ret længe på Hotel Koldingfjord for at opdage, at det er et hus, hvor kvaliteten er i højsædet i alt, hvad man foretager sig. Samtidig er det et hus, hvor man har den dybeste respekt for fortiden og for de mennesker, som har skabt husets historie gennem det forløbne århundrede. Venerationen for de fornemme, gamle bygninger kommer til udtryk ved, at der løbende investeres betydelige summer i vedligeholdelse og renovering, der ned til mindste detalje respekterer bygningerne og deres sjæl.

Forbindelsen til fortiden er levende både i det store og det små, og det er ikke nogen tilfældighed, at hotellet den dag i dag hver eneste morgen – til nogen gæsters forundring, som ikke kender husets historie som Danmarks første og eneste Julemærkesanatorium – har øllebrød på morgenbuffeten.

Historien er levende i og omkring Koldingfjord. Men samtidig er Hotel Koldingfjord en topmoderne virksomhed, som eksempelvis er stærkt optaget af at gå i spidsen, når det gælder bæredygtige og sundhedsfremmende tiltag. Det er således helt naturligt, at Hotel Koldingfjord har Den Grønne Nøgle som bevis på at hotellet i sin daglige drift lever op til en lang række konkrete miljøkrav og opfylder ikke mindre end 70 forskellige kriterier, når det gælder miljø og bæredygtighed.

Nu som før er Koldingfjords særlige kendemærke beliggenheden i skoven ved fjorden. Det var naturen, vandet, luften og træerne som i sin tid gjorde udslaget, da Julemærkekomiteen besluttede sig for at bygge Julemærkesanatoriet netop her. Og netop denne formidable beliggenhed er i dag hotellets „unique selling point“, som konkurrenterne ikke kan eftergøre.

Ingen kan naturligvis spå om, hvordan det vil gå Hotel Koldingfjord i de næste 100 år. Men det er både ejerkredsens og ledelsens holdning, at hotellet – med afsæt i fortiden – fortsat skal udvikles på et højt niveau, og at der ikke skal gås på kompromis med kvaliteten, hverken inden døre eller når det gælder de fysiske rammer og de smukke omgivelser. Hotel Koldingfjord er et stærkt varemærke, og det agter hotellet at værne om med næb og kløer. Men det betyder ikke, at hotellet står stille. Tværtimod gør hotellet meget ud af at kigge i krystalkuglen og hele tiden være opmærksom på nye trends og ændringer i gæsternes ønsker og behov.

Et afgørende aspekt er medarbejderne. Hotellets filosofi er den enkle, at uden et glad personale får man ingen loyale kunder, og det er de loyale kunder, som skaber hotellets værdi, både i helt konkret og i overført betydning. Hotellet lægger derfor stor vægt på den enkelte medarbejders personlige udvikling, fordi hver enkelt gæst skal føle, at hotellet yder vedkommende personlig service. Hotellets adm. direktør Peder J. Madsen siden 2008 udtrykker det på denne måde: „Det er ikke bare en attitude, hotellet påtager sig – vi mener det helt og fuldt“.

HOTEL KOLDINGFJORD

BESTYRELSEN 1988-2010

FORMÆND:

Jens Kjærsgaard (økonomidirektør, PKA), formand 1988-90, medlem af bestyrelsen 1990-
Ole Scherfig, formand 1990-2000
Walther V. Paulsen, formand fra 2000

ØVRIGE MEDLEMMER AF BESTYRELSEN:

Niels H. Graversen (advokat), medlem af bestyrelsen 1988-2009
Ali Nielsen (afdelingschef, PKA), medlem af bestyrelsen 1988-90
Henning Fabricius (økonomidirektør, Dansk Sygeplejeråd), medlem af bestyrelsen 1990-2005
Kirsten Stallknecht (formand for Dansk Sygeplejeråd), medlem af bestyrelsen 1990-98
Jette Søe (formand for Dansk Sygeplejeråd), medlem af bestyrelsen 1998-2000
Connie Kruckow (formand for Dansk Sygeplejeråd), medlem af bestyrelsen 2000-09
Anne Riber Granborg (adm. direktør, Dansk Sygeplejeråd), medlem af bestyrelsen 2006-
Anni Hornum (direktør, Turistgruppen Vestjylland), medlem af bestyrelsen 2009-
Grete Christensen (formand for Dansk Sygeplejeråd), medlem af bestyrelsen 2009-

KILDEMATERIALE

LITTERATUR

Anker, Jean: Vejle fjord Sanatorium gennem 50 år, København 1950

Billed-Bladet, 11. januar 1944: „Hvor spinkle menneskespirer gøres sunde og raske“

Blå Bog, diverse årgange

Børgesen, Inger-Marie: Dansk Sygeplejehistorisk Museum. En præsentationsbog, 2002

Dansk Biografisk Leksikon, 3. udgave, Gyldendal, 1979

Dansk Sygeplejehistorisk Museum: Arkivmateriale, herunder udklips-samling vedr. Julemærkesanatoriet indtil 1937 (**DSHMU**)

Eliassen, P.: Kolding fra middelalder til nutid, Konrad Jørgensen, Kolding, 1910 (genoptryk under titlen Det gamle og nyere Kolding, P. Eliassens Koldingbog, Andel del, Konrad Jørgensen, Kolding, 1975).

Ettrup, Ejner: Julemærkesanatoriet „Kolding Fjord“, foredrag i Julemærkesamlerforeningen „Caritas“ 1. oktober 2008 (www.jernbanemaerker.dk)

Fleischer, Gerda: Julemærkehjemmet „Koldingfjord“ 1937-1959 (upubl. metodeopgave forår 1993, Historisk Institut, Odense Universitet), DSHM Arkiv

Hilden, Adda: Tuberkulosesygeplejersken, Nationalforeningen til bekæmpelse af lungesygdomme, 1987

Hjemmet, 19.12.2003. Interview med Else Nielsen: „306 gode dage på julemærkehjem“

Hjemmet, nr. 47, 2007. Interview med Kathrine Johannsen: „En jul jeg aldrig glemmer“

Hotel Koldingfjord: **Forhandlingsprotokoller** 1988-2010

I.O.O.F. **Loge nr. 15** „Odin“ af Danmark. Erindringer og Minder fra halvtreds Aars Arbejde, 1884-1934, Kolding, 1936

Johansen, Laurits: Udklipssamling om Koldingfjord 1962-90 (**LJU**)

Kirkebæk, Birgit: „Er normaliseringens periode forbi?“ www.handicaphistorie.dk/chf/nyhedsbreve/200307/artikel01.php

Kirkebæk, Birgit: Normaliseringens periode. Dansk åndssvageforsorg 1940-1970 med særligt fokus på forsorgschef N. E. Bank Mikkelsen og udviklingen af Statens Åndssvageforsorg 1959-1970. Forlaget SOC POL, 2001

Kolding Stadsarkiv: A 9003/18 Julemærkesanatoriet. Udklip 1909-37 (**KSAU1**)

Kolding Stadsarkiv: Saglig samling 38.2. Julemærkesanatoriet. Udklip 1936-79 (**KSAU2**)

Koldingfjord – et bygningsværk med historie, Dansk Sygeplejeråd, 1993.

Linck, Olaf: Den store børneven, Jespersen og Pio, København 1928

Lorenzen, Erna: Livet med skyggen, Bogans Forlag, 1991

Mårtensson, Arthur: Om Børnetuberkulose. **Særtryk** af Maanedsskrift for praktisk Lægegerning og Social Medicin, 18. årgang, nr. 4, april 1940

Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse 1901-1926. Ved Chr. **Jensen**, København, 1926

Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse 1901-1951. Ved E. Schelde Møller, København, 1950

Nørby, Toke: DDPE – Den danske postetat 1624-1927 (1983) I-II-III, Forlaget Nørbyhus, Århus, 2008

Rosendal, Alf: Min barndom på et tuberkulosesanatorium. Kronik, Frederiksborg Amts Avis 11.12.1979

Rønn, Edith Mandrup: De fattige i ånden..., Museum Tusculanums Forlag, København, 1996

Salmonsens Konversationsleksikon, 2. udgave, 1915

Staffe, Aage: Åndssvag? tilladt? Hvordan? BogPartisanen, Jyllinge, 2004

Sygeplejersken, 90. årgang, nr. 17, 25. april 1990

Tarbensen, Kenn: Julemærket. Til gavn for børn. Julemærkefonden, 2003

VIPUViden, 5. årgang, nr. 3 & 4, 2004, udgivet af Center for Oligofrenipsykiatri, Risskov

Vor By – Kolding omkring 1930, V. Schäffers Forlag, Kolding, 1929

Voss, Erik: Fra fiskerleje til forstad. Strandhuse i det 20. århundrede. Nr.Bjert-Strandhuse Borgerforenings Forlag, 1990
– heri: Arthur **Mårtensson**: Julemærkesanatoriet, p. 80-88 (originalmanus i DSHM)

INTERVIEWS M.M.

Inger Agerbo, Kolding (tjener på Hotel Koldingfjord fra 1990), personligt interview 7.4.2010

Else Bauer Andersen, Risskov, skriftlig beretning om sin mor Ida Amalie Pedersen, der arbejdede som ufaglært på Julemærkesanatoriet i 1930'erne; selv arbejdede hun på Koldingfjordsskolen som ufaglært i en kort periode (1966-67). Supplerende personligt interview 2.3.2010

Kirsten Andersen, Kolding (ansat i administrationen 1957-88), personligt interview 26.1.2010

Inger Bodenhoff, Farum (indlagt på Julemærkesanatoriet i næsten 3 år som 9-11-årig 1940-43), skriftlig beretning 21.4.2010

Grethe Clemensen, Kolding (gangpige på F2 på Julemærkesanatoriet 1946-47), telefonisk interview 24.4.2010.

Jacob Foder, Sjølund, personligt interview 24.11.2009, udlån af Odd Fellow Logens jubilæumsskrift med omtale af logens engagement ved tilblivelsen af Julemærkesanatoriet.

Johannes Eybye Fønnesbæk, Brørup (indlagt på Julemærkesanatoriet i 5 måneder i 1942 som 13-årig), per-sonligt interview 3.12.2009

Ole Fribo, Rødekro (indlagt på Julemærkesanatoriet i 7 måneder i 1954-55 som 9-årig), personligt interview 7.4.2010

Anne Lise Hansen, Egtved (plejerske og senere afdelingsleder på afd. F, Koldingfjordsskolen 1952-79), per-sonligt interview 11.3.2010

Britta Hansen, Billund (indlagt på Julemærkesanatoriet i 1951-53 som 7-9 årig), personligt interview 11.1.2010

Ingrid Steen Hansen, Børkop (ansat på Louisehøj, Koldingfjordsskolen 1971-87), personligt interview 10.3.2010

Else Højsager, Kolding (lærer på Eksternatskolen på Koldingfjord 1969-87), personligt interview 24.2.2010

Andrea Varberg Jensen, Randers (indlagt på Julemærkesanatoriet i 1928 som 6-årig i 3 uger til observation for tuberkulose), telefonisk interview 10.11.2009

Inger Skjøde Jensen, Silkeborg (børnehaveklasselærer på Eksternatskolen på Koldingfjord 1962-67), personligt interview 11.3.2010

Lilian Jensen, Horsens (indlagt på Julemærkesanatoriet i tre omgange 1943-48 i alderen 7-12 år), personligt interview 16.11.2009

Michael Jepsen (adm. direktør Hotel Koldingfjord 1989-2007), personligt interview 10.3.2010

Laurits Johansen (lærer på Eksternatskolen på Koldingfjord 1962-87), personligt interview 11.3.2010

Kathrine Johannsen, Sønderborg (indlagt på Julemærkesanatoriet i 1935-36 som 13-årig), telefonisk inter-view 20.2.2010

Judith Jørgensen, Kolding (ansat under åndssvageforsorgen på Koldingfjord), egen skriftlig beretning med titlen „Mine år på Koldingfjord. 1963-1987“.

Peder J. Madsen (adm. direktør Hotel Koldingfjord fra 2008), personligt interview 10.3.2010 og 14.5.2010

Erik Mogensen, Holstebro (indlagt på Julemærkesanatoriet i 8 måneder som 8-årig i 1944), personligt interview 4.5.2010

Lilly Møller, Vamdrup (indlagt på Julemærkesanatoriet ca. 6 mdr. i 1930 som 9-årig), personligt interview 24.11.2009

Magny Svoldgaard Nielsen, Skjern (lærer på Ungdomskostskolen 1969-88), personligt interview 26.1.2010

Inger Neumärker, Vamdrup (plejerske, F1, F2 og Louisehøj 1961-74), personligt interview 26.1.2010

Helle Nissen, Jordrup (ansat Æblehaven 1980, dernæst afd. F på Koldingfjordsskolen 1981-86), personligt interview 11.3.2010

Lis Nørgaard, Kolding, telefonisk interview 20.11.2009

Tove Olsen („Lykke“), Kolding (ansat som plejerske på afd. F, Koldingfjordsskolen i flere perioder 1957-80), personligt interview 11.3.2010

Connie Pedersen, Silkeborg (arbejdede 6 måneder som elev/barneplejerske på Julemærkesanatoriet i 1958), telefonisk interview 16.12.2009

Helle Løkke Pedersen, Kolding (køkkenmedhjælper på Hotel Koldingfjord 1990-2009), personligt interview 7.4.2010

Frede Nørgård Petersen, Børkop (indlagt på Julemærkesanatoriet som 7-12 årig i to omgange, i alt 3 år i perioden 1952-57), personligt interview 10.3.2010

Karen Rasmussen, Sdr. Stenderup (plejerske og plejemor 1963-88), personligt interview 26.1.2010

Margrethe Sloth, Kolding (lærer på Ungdomskostskolen 1968-88), personligt interview 26.1.2010

Birte Smidt, Starup, Grindsted (indlagt på Julemærkesanatoriet 1951-53 som 7-9 årig), personligt interview 11.1.2010

Kirsten Stallknecht, Allerød (formand for Dansk Sygeplejeråd og næstformand i bestyrelsen på Hotel Koldingfjord 1990-98), personligt interview 19.4.2010

Georg Stuckert, Aabenraa (lærer på Eksternatskolen Koldingfjord 1966-68), telefonisk interview 20.2.2010

Jytte Howalt Thornholm, Viuf (ansat på beskæftigelsesværksted på Koldingfjordsskolen 1961-63), personligt interview 24.2.2010

Svend Christian Thornholm, Viuf (leder på beskæftigelsesværksted på Koldingfjordsskolen 1961-63), personligt interview 24.2.2010

Jørgen Esben Aastrup, Beder (lægevikar på Julemærkesanatoriet 1959), personligt interview 4.2.2010

Mogens Aastrup, Daugård (indlagt på Julemærkesanatoriet i to omgange 1945-50 som 6-11 årig), egen skriftlig beretning og supplerende personligt interview 9.1.2010

FOTOS OG ØVRIGE ILLUSTRATIONER

Inger Agerbo (udlån)
Inger Bodenhoff (udlån)
Dansk Sygeplejehistorisk Museum
Ole Fribo (udlån)
Hotel Koldingfjord
Kolding Stadsarkiv
Inger Skjøde Jensen (udlån)
Lilian Jensen (udlån)
Laurits Johansen (udlån)
Mie Krogh
Tove Olsen (udlån)
Post & Telemuseum Danmark
Karen Rasmussen (udlån)
Jytte og Svend Thornholm (udlån)
Jørgen Aastrup (udlån)
Mogens Aastrup (udlån)
Fotograf Gert Blume
Fotograf Bjarne Hyldgaard
m.fl.

Forfatteren bringer sin hjertelige tak til interviewpersonerne for deres bidrag, deres beredvillighed og venlige modtagelse. De fleste interviews og andet materiale, herunder fotos, som er indsamlet i forbindelse med interviewene, er efter aftale med interviewpersonerne overladt til Dansk Sygeplejehistorisk Museum.

ENGLISH SUMMARY

Translated by Lone Krogh Nielsen and Niels Christian Krogh Hansen

THE CHRISTMAS SEAL SANATORIUM

Tuberculosis raged across Europe in the 1800s, especially in the poor neighbourhoods of the large cities. The most common form of tuberculosis was pulmonary tuberculosis. The idea of curing adults and children suffering from tuberculosis in special sanatoria originated in Germany. Here, the cure consisted of a combination of fresh air, exercise, rest and a more nutritious diet. The German sanatoria served as models for sanatoria across all of Europe, and in Denmark the first „Sanatorium for Brystsygge“ (Sanatorium for Consumptive Patients) was built in 1900 at Vejlefjord. A year later, the „Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse“ (National Society for the Prevention of Tuberculosis) was formed, which in the following years opened a number of tuberculosis sanatoria across Denmark financed by private donations.

However, all these sanatoria were intended for adults. Therefore it was only natural that the Danish Christmas Seal Committee supported the construction of a sanatorium for children suffering from tuberculosis. The Danish Christmas Seal Committee was formed in 1904 on the initiative of a postal clerk, Einar Holbøll, in Copenhagen. He had come up with the idea of creating a new stamp, intended for all Christmas letters and cards because he was irritated by all the additional mail, which gave the Danish postal service a lot of extra work at Christmas time. It is not quite clear what made him change his mind, but the original idea of some form of surcharge on the Christmas mail was changed into a Christmas Seal, which served a charitable purpose.

The sale of Christmas Seals became a great success – and it still is. As a charitable institution, the Christmas Seal is unequalled in Denmark, and already after the first year of sales in 1904 the Christmas Seal Committee decided that the profit from the sale should be used for a tuberculosis sanatorium for children. Thanks to a great effort from the local matador Jacob Ræder, it was decided to place the sanatorium at Kolding Fjord, and after a large number of problems, which meant that the sanatorium cost four times more than the original budget, it was ready for use in August 1911. The beautiful and impressive buildings were designed by the architects Valdemar and Bernhard Ingemann.

When it opened, the sanatorium could receive 120 children at the age of 4-15, but it soon became clear that the need for treatment was larger than the capacity of the sanatorium. Therefore, in 1917 a special building for small children was opened, followed by a building for infants in 1933, the two so-called pavilions. The total capacity was now 185 children, however, the sanatorium still had to refuse many children in need of treatment.

The children were bedridden until they were free from fever. After this, the actual cure was begun, which consisted of spending much time in the clean, fresh air of the open-air shelters, combined with a nutritious diet and plenty of exercise in the form of 1-3 daily walks of 30-60 minutes. Even though no actual medical treatment existed, this cure was quite effective: More than 80% of the patients were completely cured or got considerably better after their stay.

By the end of the 1950s, tuberculosis was as good as wiped out in Denmark. This was first and foremost due to the fact that regular vaccination against tuberculosis was introduced

in Denmark in the 1940s, but also that a large amount of prophylactic work was being carried out in the nationwide system of tuberculosis clinics. However, it certainly also had a lot to do with the improved living standard and the better housing as well as a better diet. Therefore, the last patient left the Christmas Seal Sanatorium in 1959. During the last years, the sanatorium mainly received children with tuberculosis from Greenland.

KOLDINGFJORDSKOLEN

From 1960 to 1988, the buildings at Kolding Fjord were used as an institution for the mentally deficient. A large number of different institutions and departments, each with their different target groups, gathered in the many buildings. There was a very big difference between the elderly and care-requiring patients and the young patients who were being educated in order to give them a life as close to normal as possible. Therefore, the purpose of the work was also different from patient to patient. The name of all these institutions put together was Koldingfjordskolen.

At that time, the care for the mentally deficient underwent big changes in Denmark as a result of a new act in 1959. The starting point of this „process of normalization“ was equality and equal rights, and no patient could be forced into an institution against his or her own will – the care should be an individual and voluntary service. It was both an expensive and difficult task to realize the intentions of the new act with the facilities that the old buildings provided. Therefore, Statens Åndsvægesorg (National Department for the Care of the Mentally Deficient) was not really interested in taking over the Christmas Seal Sanatorium.

However, Statens Åndsvageforsorg had already moved into the buildings in 1957 because the Department was allowed to have the two former pavilions at its disposal. Here, 50 patients at the age of 18-70 lived under miserable conditions. Because of the fact that Statens Åndsvageforsorg was already present here, the Department became the owner of all of the buildings at Koldingfjord in 1960 – although it was probably against its will. In connection with an administrative reform, Koldingfjord was handed over to Vejle County in 1970.

Apart from the two pavilions, Koldingfjord housed a boarding school for 12-14 young girls at the age of 18-21 and a day special school for up to 150 educationally subnormal children at the age of 7-21. There was also a workshop for pupils of both genders at the age of 16-40 as well as a group home for 12 children and young people that were mentally deficient and had congenital handicaps.

After 1980, the large central institutions for the mentally deficient were disbanded and smaller co-housing projects were formed. As the conditions at Koldingfjord were far from optimal and in no way met the requirements that were now set for homes and facilities for mentally deficient children and children with special needs, Koldingfjordsskolen was closed down. The last patients and employees left the place in 1988.

HOTEL KOLDINGFJORD

In January 1987, Kolding Municipality bought the buildings at Koldingfjord – however, the purpose was to resell the beautiful, but very run-down buildings. It was the contracting company Islef Gruppen that bought Koldingfjord and subsequently developed a plan for the furnishing of a modern hotel

and conference centre. In December 1987, Sygeplejerskernes Ejendoms Selskab (Nurses' Property Corporation) together with Hjemmesygeplejerskernes Ejendoms Selskab (Visiting Nurses' Property Corporation) took over the buildings as well as Islef's plan, and in the following months the preserved buildings were restored and converted for around 120 million DKK.

The restoration was carried out with great care and overseen by skilled experts, and the desire was to preserve the original style and charm of the buildings – indoors as well as outdoors. The hotel opened on the 27th of April 1990, and from the very beginning the business idea was to sell first class hotel-, restaurant- and conference products – to national as well as international costumers.

The main element in the strategy of the hotel is to do its utmost to satisfy its costumers. Over the years considerable investments have been made in order to renovate the building and the facilities even further. The most recent example is the home of the leading physician called Louisehøj, which is from 1909. It has been thoroughly renovated so that it is now possible to hold exclusive meetings and conferences in this exquisite facility.

Since 1999, the two pavilions, which were originally built for the youngest patients of the Christmas Seal Sanatorium, have housed the Dansk Sygeplejehistorisk Museum (Danish Museum of Nursing History). The museum has been developed on the initiative of the Danish nurses, and its regular exhibition tells the history of nursing and its professionalization from the middle of the 1800s and up to our time. The arrangement of the house has not changed so it is still possible to get the feeling of walking around in an actual sanatorium with wards, supply rooms, cleaning room, etc.

FODNOTER

- 1 Citat af Holbøll i Tarbensen, p. 21
- 2 På www.koldingfjord.dk kan man læse mere om komiteens medlemmer
- 3 Citeret i Tarbensen, p. 24
- 4 Tarbensen, p. 26f
- 5 Holger Rørdam på det stiftende møde i Nationalforeningen til Tuberkulose Bekæmpelse (Nationalforeningen, p. 29 og Lorenzen, p. 28 f.)
- 6 Børgesen, p. 15. "Tuberkulosedødelighed og tuberkulosesygelighed kan betragtes som en index hygiejnicus, der registrerer den sociale og hygiejniske standard med stor følsomhed" (Nationalforeningen, p. 9).
- 7 Nationalforeningen, p. 11 ff.
- 8 Anker, p. 15 ff. og Nationalforeningen, p. 18
- 9 Børgesen, p. 16
- 10 Nationalforeningen, p. 18
- 11 Tarbensen, p. 29 f.
- 12 Anker, p. 27 ff.
- 13 Anker, p. 32 ff.
- 14 Navneforandring til Danmarks Lungeforening i 1998
- 15 Kolding Folkeblad 8.1.1941, KSAU1
- 16 Nationalforeningen, p. 26 ff.
- 17 Nationalforeningen, p. 22 og Lorenzen, p. 28
- 18 Jensen, p. 83
- 19 Nationalforeningen, p. 43 ff.
- 20 Tarbensen, p. 46 ff.
- 21 Anker, pr. 58 og Tarbensen, p. 45
- 22 Tarbensen, p. 49
- 23 Jacob Ræder i interview "Julemærkets besværlige Tilblivelse", udateret avisudklip (antagelig 1932), KSAU1. Borgmesterens manglende interesse kan overraske, især i betragtning af at Kolding Fjords kyster havde været inde i billedet flere gange, når der havde været tale om anlæggelsen af sanatorier. I 1897 havde byrådet endda sendt en deputation til ministeriet for at søge at få en påtænkt åndssvageanstalt placeret ved Strårup syd for fjorden. Den endte dog med at blive opført ved Brejning ved Vejle Fjord i stedet (Eliassen, p. 522).
- 24 Fødselsdagsomtale, udateret avisudklip fra 1937, KSAU1
- 25 Jacob Ræder i interviewet "Julemærkesanatoriet ved Kolding Fjord blev til under store Fødselsveer" i Venstrebladet for Kolding 24.7.1936 samt i interviewet "Julemærkets besværlige tilblivelse", udateret avisudklip (antagelig 1932), begge KSAU1. Sidstnævnte version er altså efter al sandsynlighed ældre end interviewet i Venstrebladet fra 1936 og må derfor alt andet lige tillægges den største værdi, fordi den er tættere på begivenheden.
- 26 Kolding Socialdemokrat 12.6.1909
- 27 Eliassen, p. 522
- 28 Loge nr. 15, p. 40
- 29 Ræder i Venstrebladet 24.7.1936
- 30 Ræder i udateret avisudklip (antagelig 1932)
- 31 Fødselsdagsomtale, udateret avisudklip fra 1937, KSAU1.
- 32 Tarbensen, p. 50
- 33 Ræder i Venstrebladet 24.7.1936
- 34 I interviewet med Venstrebladet fortæller Ræder, at han gav 700 kr. pr. tdr. land for markerne og derefter 900 kr. pr. tdr. land. Det svarer meget godt til en samlet købesum på 30.000 kr.
- 35 Ræder i Venstrebladet 24.7.1936
- 36 Ræder i Venstrebladet 24.7.1936
- 37 Loge nr. 15, p. 41
- 38 Ræder i Venstrebladet 24.7.1936. Denne historie er kun meget summarisk omtalt i det tidligere interview, der antagelig er fra 1932.
- 39 Knud Millech i Valdemar Ingemanns biografi i Dansk Biografisk Leksikon
- 40 Tarbensen, p. 50 f.
- 41 Ræder i Venstrebladet 24.7.1936. Nogenlunde enslydende i det tidligere interview, der antagelig er fra 1932, samt i en nekrolog over Gram, skrevet af Ræder selv i Kolding Folkeblad 16.11.1938.
- 42 Tarbensen, p. 50
- 43 Mårtensson i Voss, p. 83
- 44 Tarbensen, p. 51
- 45 Tarbensen, p. 51 f.
- 46 Kolding Socialdemokrat, 12.6.1909 og Sygeplejersken, nr. 17, 1990
- 47 Kolding Socialdemokrat, 12.6.1909
- 48 Tarbensen, p. 53
- 49 Tarbensen, p. 54 f.
- 50 Architekten 1911-12 og Tarbensen, p. 56 f.
- 51 Tarbensen, p. 57
- 52 Tarbensen, p. 71 ff.
- 53 Mårtensson i Voss, p. 83
- 54 "Julemærkets besværlige Tilblivelse", udateret avisartikel (formentlig 1932), KSAU1
- 55 Oldenburg i Vor By – Kolding, p. 58
- 56 Kolding Socialdemokrat, 1909, KSAU1
- 57 Danmarks Lungeforening, www.lungeforening.dk
- 58 Børgesen p. 19
- 59 Feks. Else Nielsen i Hjemmet 2003 og Inger Bodenhoff

- 60 Mogens Aastrup (skriftlig beretning til forf. og forf. interview)
61 Mårtensson i Voss, p. 87
62 Kathrine Johannsen i Hjemmet 2007
63 Hilden, p. 40 og Jørgen Esben Aastrup (forf. interview)
64 Johs. Fønnesbæk (forf. interview) og Else Nielsen i Hjemmet 2003. Den
omtalte slange kan ses på Dansk Sygeplejehistorisk Museum.
65 Jørgen Esben Aastrup (forf. interview) og Mogens Aastrup (skriftlig
beretning til forf.)
66 Johs. Fønnesbæk (forf. interview)
67 Else Bauer Andersen (skriftlig beretning til forf. om moderen Ida Amalie
Pedersen, der arbejdede som ufaglært på Julemærkesanatoriet 1930-34)
68 Jensen, p. 65
69 Mårtensson i Voss, p. 84
70 Lilian Jensen (forf. interview)
71 Lorenzen, p. 38 og Frede Nørgård Petersen (forf. interview). Lilly Møller
(forf. interview) har en lidt anden erindring om opdelingen.
72 Mårtensson i Voss, p. 86
73 Sygeplejersken, nr. 17, 1990 og Fleischer, p. 2f
74 Jydske Tidende, 5.10.1941 og 8.12.1942 (KSAU 2)
75 Grethe Clemens (forf. interview)
76 Connie Pedersen (forf. interview)
77 Hilden, p. 40
78 Mårtensson i Voss, p. 84
79 Mogens Aastrup (skriftlig beretning til forf.)
80 Johs. Fønnesbæk (forf. interview)
81 Mårtensson i Voss, p. 85 og 87
82 Erik Mogensen (forf. interview) og Ole Fribo (forf. interview)
83 Mårtensson i Voss, p. 85 og 87
84 Erik Mogensen (forf. interview)
85 Britta Hansen (forf. interview)
86 Else Mary Holm, indlagt som 12-årig i 1939-40, DSHM Arkiv
87 Interview med plejemor Valborg Bentsen, Jydske Tidende, udateret,
KSAU1. Tidligere patienter fortæller, at børnene blev vækket kl. 7, og
at lyset blev slukket kl. 19 om aftenen (Mogens Aastrup, forf. interview)
eller at de blev vækket kl. 6.30 og lagt i seng kl. 19 – både sommer og
vinter (Inger Bodenhoff).
88 Frede Nørgård Petersen (forf. interview)
89 Mogens Aastrup (forf. interview)
90 Ole Fribo (forf. interview)
91 Anni Elisabet Vinther, indlagt 1949-50, DSHM Arkiv
92 Ole Bernt Henriksen, indlagt 1942-43, interview Århus Onsdag,
DSHM Arkiv
93 Lilian Jensen (forf. interview)
94 Lilian Jensen (forf. interview). Samme erindring har f.eks. Erik Mogensen
(forf. interview)
- 95 Birte Smidt (forf. interview)
96 Birte Smidt og Britta Hansen (forf. interviews). Rigtig mange holdt efter
udskrivelsen forbindelsen ved lige med deres medpatienter, jf. Lorenzen,
p. 41
97 Lilly Møller (forf. interview)
98 Mogens Aastrup (skriftlig beretning til forf.)
99 Rosendal
100 Mogens Aastrup (skriftlig beretning til forf.)
101 Rosendal
102 Hjemmet 2007 og Mårtensson i Voss, p. 87
103 Interview med plejemor Valborg Bentsen, Jydske Tidende, udateret,
KSAU1
104 Johs. Fønnesbæk (forf. interview) og Lis Kahr, DSHM Arkiv
105 Kathrine Johannsen (forf. interview)
106 Johs. Fønnesbæk (forf. interview)
107 Else Mecklenburg, indlagt 1939-41, DSHM Arkiv
108 Frede Nørgård Petersen (forf. interview)
109 Connie Pedersen (forf. interview)
110 Kathrine Johannsen (forf. interview)
111 Lilly Møller (forf. interview)
112 Johs. Fønnesbæk (forf. interview)
113 Kathrine Johannsen (forf. interview)
114 "Julemærke-Sanatoriets Plejemoder fylder 50", udateret, Jydske Tidende
(KSAU1)
115 Carsten Fischer: "Den hvide kittel" i Billedbladet, 3.12.1976
116 Lis Kahr, DSHM Arkiv
117 Socialdemokraten, 27.7.1936 (KSAU1)
118 Johs. Fønnesbæk (forf. interview)
119 Rosendal, Børgesen p. 20f. og Erik Mogensen (forf. interview)
120 Johs. Fønnesbæk (forf. interview), Ole Fribo (forf. interview) og Else
Bauer Andersen (skriftlig beretning til forf. om moderen Ida Amalie
Pedersen, der arbejdede på Julemærkesanatoriet 1930-34)
121 Hans' breve, DSHM Arkiv
122 Ole Fribo (forf. interview)
123 Johs. Fønnesbæk (forf. interview)
124 Mogens Aastrup (forf. interview)
125 Overlæge Oldenburg, Socialdemokraten, 27.7.1936
126 Lilly Møller (forf. interview)
127 Lilian Jensen (forf. interview)
128 Rosendal
129 Mårtensson i Voss, p. 87
130 Kathrine Johannsen i Hjemmet 2007
131 Inger Bodenhoff
132 Frede Nørgård Petersen (forf. interview)
133 Loge nr. 15, p. 54

- 134 Mårtensson i Voss p. 88
 135 Britta Hansen (forf. interview)
 136 Mårtensson i Voss, p. 88
 137 Lilian Jensen (forf. interview)
 138 Mårtensson i Voss, p. 88
 139 Inger Bodenhoff og "Julemærke-Sanatoriets Plejemoder fylder 50",
 udateret, Jydske Tidende, KSAU1
 140 Johs. Fønnesbæk (forf. interview)
 141 Frede Nørgård Petersen (forf. interview)
 142 Nationaltidende 1.8.1936 i anledning af 25-års jubilæet
 143 Billed-Bladet, 11.1.1944
 144 Aarhus Stiftstidende, 18.11.1951
 145 Britta Hansen (forf. interview)
 146 Mogens Aastrup (forf. interview)
 147 Frede Nørgård Petersen (forf. interview)
 148 Mårtensson Særtryk, p. 121
 149 Hilden, p. 23 og Else Nielsen i Hjemmet 2003
 150 Jørgen Esben Aastrup (forf. interview)
 151 Frede Nørgård Petersen (forf. interview)
 152 Flere af de interviewede personer, der var indlagt på Julemærkesanatori-
 ets børn, har fortalt forfatteren, at det krævede stor overvindelse at
 skulle genkalde sig sygdommen og behandlingen på sanatoriet.
 Stigmatiseringen (eller angsten for den) er et af de centrale temaer i Erna
 Lorenzens bog "Livet med skyggen".
 153 Erik Mogensen (forf. interview)
 154 Birte Smidt (forf. interview). Frede Nørgård Petersen sagde også De til
 sine forældre, da han kom hjem, og forældre og naboer syntes, at han var
 begyndt at "tale fint" (forf. interview).
 155 Britta Hansen (forf. interview)
 156 Frede Nørgård Petersen (forf. interview) og Ole Fribo (forf. interview)
 157 Børgesen, p. 22. I forbindelse med den høje helbredelsesprocent må det
 naturligvis erindres, at de allermost syge børn aldrig nåede at få tilbudt
 et sanatorieophold. Overlæge Mårtensson er lidt mere forsigtig; ifølge
 ham var det 80 % af børnene, der kunne udskrives som "tilsyneladende
 raske eller betydeligt bedrede" (Mårtensson Særtryk, p. 137).
 158 DSHM Arkiv og Fleischer, p. 6
 159 Else Nielsen i Hjemmet 2003
 160 Grethe Clemensen (forf. interview)
 161 Fleischer, p. 5
 162 Overlæge Oldenburg, Socialdemokraten, 27.7.1936
 163 www.kolding.dk: "Kirker, præster, menighedsråd" [i Nr. Bjært]
 164 Fleischer, p. 14
 165 Kolding Folkeblad, 31.7.1936 KSAU1
 166 Børgesen, p. 22
 167 Statistik over forekomsten af tuberkulose i Danmark, cit. i bilag til Fleischer
 168 Fleischer, p. 16
 169 Aarhus Stiftstidende, 18.11.1951
 170 Connie Pedersen (forf. interview)
 171 Jørgen Esben Aastrup (forf. interview)
 172 Peter Sabroe i Kolding Socialdemokrat, november 1911, DSHMU
 173 Avisudklip 16.12.1946, KSAU1
 174 Nekrolog i Berlingske Tidende, 16.8.1968, KSAU1
 175 Jydske Tidende, 16.6.1959
 176 Kolding Folkeblad, 8.11.1957
 177 Fleischer, p. 13
 178 Lorenzen, p. 81 ff.
 179 Fleischer, p. 22 og Jørgen Esben Aastrup (forf. interview)
 180 Jyllands-Posten, 30.6.1959
 181 Socialdemokraten, 27.7.1936
 182 Jydske Tidende, 16.8.1960
 183 Om de forskellige begreber og deres anvendelse, se Rønn p. 141 ff.
 184 VIPU, p. 16 f.
 185 Det er netop titlen på Birgit Kirkebæks bog om åndssvageforsorgens
 historie fra 1940 til 1970
 186 Kirkebæk, p. 53 f, 64 f og 67 f.
 187 Citeret i Kirkebæk, p. 77
 188 Kirkebæk, p. 16, p. 97f, p. 110 og p. 141 f.
 189 Kirsten Andersen (forf. interview)
 190 Kirkebæk, p. 165
 191 Jydske Tidende, 23.2.1960
 192 Jydske Tidende, 3.2.1960
 193 Kolding Folkeblad, 4.11.1960
 194 Kolding Folkeblad, 21.10.1961
 195 Judith Jørgensen (skriftlig beretning til forf.)
 196 Anne Lise Hansen (forf. interview)
 197 Inger Neumærker (forf. interview)
 198 Anne Lise Hansen og Tove Olsen (forf. interview)
 199 Anne Lise Hansen og Tove Olsen (forf. interview)
 200 Kolding Folkeblad, 23.2.1962
 201 Jydske Tidende, 6.3.1983
 202 Margrethe Sloth og Karen Rasmussen (forf. interview)
 203 Kolding Folkeblad, 11.8.1977 (LJU)
 204 Jydske Tidende, 16.8.1960
 205 Kolding Folkeblad, 25.2.1966 (LJU). Fra 1977 var skolen udelukkende
 ungdomsskole for unge i alderen 17-21 år og havde omkring 40 elever
 (Kolding Folkeblad, 11.8.1977) (LJU)
 206 Georg Stuckert (forf. interview)
 207 Else Højsager (forf. interview)
 208 Else Højsager (forf. interview) og Laurits Johansen (forf. interview)
 209 Vejle Amts Folkeblad, 3.11.1962

- 210 Else Højsager (forf. interview) og Inger Skjøde Jensen (forf. interview)
 211 Svend Almose i interview i Kolding Folkeblad, 25.2.1966 (LJU)
 212 Georg Stuckert (forf. interview)
 213 Else Højsager (forf. interview)
 214 Kolding Folkeblad, 6.2.1979 og 16.8.1979 (LJU)
 215 Else Højsager (forf. interview)
 216 Georg Stuckert (forf. interview); bespisningen blev afskaffet i 1979 (Kolding Folkeblad, 16.8.1979) (LJU)
 217 Judith Jørgensen (skriftlig beretning til forf.)
 218 Georg Stuckert (forf. interview)
 219 Else Højsager (forf. interview)
 220 Laurits Johansen og Inger Skjøde Jensen (forf. interview)
 221 Else Højsager (forf. interview)
 222 Jytte og Svend Thornholm (skriftlig beretning og forf. interview)
 223 Ingrid Steen Hansen (forf. interview)
 224 Judith Jørgensen (skriftlig beretning til forf.), Inger Neumärker (forf. interview) og Ingrid Steen Hansen (forf. interview)
 225 Ingrid Steen Hansen (forf. interview)
 226 Else Bauer Andersen (forf. interview)
 227 www.aeblehaven.regionsyddanmark.dk/wm205398 og Helle Nissen (forf. interview)
 228 Karen Rasmussen (forf. interview)
 229 Judith Jørgensen (skriftlig beretning til forf.) og Else Bauer Andersen (skriftlig beretning til forf.)
 230 Tove Olsen (forf. interview)
 231 Jydske Tidende, 12.7.1979
 232 Jens Møller i Jydske Tidende, 12.7.1979
 233 Anne Lise Hansen og Tove Olsen (forf. interview)
 234 Jydske Tidende, 12.7.1979
 235 EkstraBladet, 26.7.1979
 236 Kolding Folkeblad, 5.9.1979 (LJU)
 237 Kolding Folkeblad, 20.8.1979 (LJU)
 238 VIPU, p. 10 og Kirkebæk på www.handicaphistorie.dk
 239 Kirsten Andersen (forf. interview)
 240 Jydske Tidende, 6.3.1983
 241 Margrethe Sloth, Magny Svaldgaard Nielsen, Anne Lise Hansen og Karen Rasmussen (forf. interview)
 242 Jydske Tidende, 6.3.1983
 243 VIPU, p. 11
 244 Folkebladet Sydjylland, 27.8.1981, 4.9.1981, 7.9.1981 og 12.11.1981 (LJU)
 245 Folkebladet Sydjylland, 19.9.1981 (LJU)
 246 Kirsten Andersen (forf. interview)
 247 Inger Neumärker (forf. interview)
 248 Karen Rasmussen (forf. interview)
 249 Findes i KSA
 250 Kolding Folkeblad, 16.12.1987 (LJU) og Pressemeddelelse, Hotel Koldingfjord, 18.1.1989
 251 Kirsten Stallknecht (forf. interview)
 252 Sygeplejersken, nr. 17, 1990
 253 "Koldingfjord bliver som nyt", Byggebladet (udateret, antagelig 1989)
 254 Folkebladet Sydjylland, 27.10.1989
 255 Michael Jepsen (forf. interview)
 256 Forhandlingsprotokoller
 257 Kirsten Stallknecht (forf. interview)
 258 Michael Jepsen (forf. interview)
 259 Forhandlingsprotokoller 18.6.1990 og Michael Jepsen (forf. interview)
 260 Forhandlingsprotokoller 2001 og Michael Jepsen (forf. interview)
 261 Michael Jepsen (forf. interview)
 262 Peder J. Madsen (forf. interview)
 263 Michael Jepsen og Peder J. Madsen (forf. interview)
 264 Folkebladet Sydjylland, 22.5.1993
 265 JydskeVestkysten, 7.4.2000
 266 Inger Agerbo (forf. interview) og Helle Løkke Pedersen (forf. interview)
 267 Michael Jepsen (forf. interview)
 268 Michael Jepsen (forf. interview)
 269 Folkebladet Sydjylland, 6.7.2002 (om Jan Mølby's bryllup)
 270 Inger Agerbo (forf. interview) og Helle Løkke Pedersen (forf. interview)
 271 Inger Agerbo (forf. interview), Helle Løkke Pedersen (forf. interview) og Kolding Folkeblad, 14.12.1990
 272 Inger Agerbo (forf. interview) og Helle Løkke Pedersen (forf. interview)
 273 Inger Agerbo (forf. interview)
 274 Jydske Tidende, 27.12.1998. Kirsten Stallknecht fortæller, at bogsamlingen oprindeligt blev placeret i sygeplejerskernes første hus i Fensmarks-gade i 1933, men da sygeplejerskerne flyttede til Vimmelskafet blev bogsamlingen stående. Den blev imidlertid misligholdt, men Kirsten Stallknecht fik samlingen registreret og opmagasineret på Vilvorde, indtil hun så det rum på Hotel Koldingfjord, hvor biblioteket nu er, og blev klar over, at samlingen var som født til at stå netop her (Kirsten Stallknecht, forf. interview).
 275 Peder J. Madsen (forf. interview)
 276 Kirsten Stallknecht (forf. interview)
 277 Børgesen, p. 9 f.
 278 Kirsten Stallknecht (forf. interview)
 279 Børgesen, p. 27 f.
 280 Pressemeddelelser fra Hotel Koldingfjord, 6.10.2009 og 10.11.2009
 281 Michael Jepsen (forf. interview) og Forhandlingsprotokoller